

BAŞKA DİLLERDEN

Aylık Çeviri Dergisi
Bir gerçeği arama ve tartışma kolektifi olan
Teorik Forum'un Ürünüdür

Sahibi: Atilla Aytemur
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Orhan Koçak
Yayın Kurulu: Halil Berktaş, Yusuf Işık,
Orhan Koçak, Levent Köker, Doğan Şahiner
Koordinatör: Doğan Şahiner
Teknik İşler: Pencere Yayınları
Yazışma ve Koordinasyon: Salkınsöğüt Sok. 2/4
Cağaloğlu-İstanbul Tel: 513 27 17
Baskı: Yalçın Ofset

SAYI: 6

Ekim 1992

İlk altı sayımız tamamlandı; desteğinizin sürmesini diliyoruz

Kasım 1991'de ilk sayısını çıkardığımız Başka Dillerden'in 6. sayısı, aradan on ay geçtikten sonra bugün elinize ulaşıyor; oysa tabii bunun 11. sayı olması gerekirdi. İtiraf edelim ki çok da zorunlu nedenlerden, öyle aşılmaz, üstesinden gelinmez "objektif" engellerden kaynaklanmadı bu aksama; tersine, kökeninde -teorik deyimiyle- "subjektif etkenler" var. Üstelik en büyük gecikme, vaat dolu bir başyazıyla birlikte yayınladığımız 2. sayıdan sonra oluştu ve belki bu yüzden de daha fazla hayal kırıklığı yaratmıştır. 3.-4. sayıları çift (64 sayfa) çıkarmak suretiyle zaman açığımızı bir nebze kapatmaya çalışıldıktan sonra, inisiyatifi yayararak söz konusu sorunu aşmaya yönel-dik. Hiç olmazsa bundan böyle, si-ze her ay bir Başka Dillerden verebilme-yi umuyoruz.

Ancak bilemediğimiz bir husus var: başlangıçta bize vermiş olduğunuz destek, biz verdiğimiz sözleri tam tutamamışken, hâlâ yerinde duruyor mu,

ya da ne ölçüde duruyor acaba? Bu, hayati önemde, çünkü örneğin 7. sayımızın zamanında çıkabilmesi, altı ay süreyle abone olmuş olan okuyucularımızın şimdi aboneliklerini hızla yenilemelerine bağlı. Şunu ifade edelim ki Başka Dillerden, başka kusurları ne olursa olsun, hem sanıyoruz doyurucu sayılabilecek bir içerikle çıktı, hem de çok hesaplı gitti; sanırız sizler açısından pahalı bir ürün olmadı ve kendini de ucuza maletti; dolayısıyla bugün borçlu değil ve elinde belirli bir miktar kâğıt stoğu da var (bu stok, bir yıl süreyle abone olanların kalan altı aylık abone bedellerine aşığı yukarı denk düşüyor). Fakat nakit işletme sermayesi, abone yenilemelerinden ve yeni abonelerden gelmek zorunda. (Bu arada 6 aylık abone bedelinin 75,000.-, yıllık abone bedelinin 150,000.- liraya çıktığını da ekleyelim.)

ABONE FORMU

12 Sayı için 150.000 TL. (KDV Dahil)

Başka Dillerden Aylık Çeviri Dergisi

Adı/Soyadı:

Elinize Geçmeyen Sayılar:

Adres:

Tel:

Tarih:

İmza

Başlangıç Sayısı:

Bitiş Sayısı:

Bu koşullarda sizden, eğer herşeye rağmen Başka Dillerden'in devam etmesine önem ve değer veriyorsanız, ilişkideki abone ve anket formunu doldurarak bir an önce

Başka Dillerden Dergisi,
Salkımsöğüt Sok. 2/4,
Cağaloğlu/İstanbul

adresine iletmenizi ve aynı zamanda, yeni 6 aylık abone bedeli olan TL75,000.-'i

Vadesiz Mevduat Hesabı
Garanti Bankası Levent/İstanbul Şubesi
Halil Bertkay 6601765/8'e

yatırmanızı rica ediyoruz. (Bu anket formu, postadaki aksamalar nedeniyle Başka Dillerden'in bazı sayılarını alamamış olan okuyucularımızın eksiklerini derhal tamamlamamızı da sağlayacaktır.) Öte yandan, Başka Dillerden'in ilk sayılarının çıkışı sırasında çevrelerinden abone bulunmasına önayak olmuş arkadaşların bu yardımlarını bir kere daha esirgememeleri ve bu sefer abone yenilenmesi sürecine omuz vermeleri de, bizi büyük ölçüde rahatlatacaktır, kuşkusuz.

Gelecek ay dolu ve zamanında çıkan bir 7. sayıda buluşmak dileğiyle,

Yayın Kurulu

Bu Sayıda

"Yeni Dünyanın Ömür Törpüsü Düzensizliği" (*Guardian Weekly*, 16. 8. 1992)

"Butros'a Tekme mi Geliyor?" (*Guardian Weekly*, 2. 8. 1992)

Fred Hiatt, "Rus Aydınları Davalarından Yoksun Kaldılar" (*Guardian Weekly*, 2. 8. 1992)

Margaret Shapiro, "Bağımlılık Psikolojisi" (*Guardian Weekly*, 2. 8. 1992)

Phillip van Niekerk, "Güney Afrika'da Polis Nezaretindeki Ölümün Gerçek Yüzü" (*Guardian Weekly*, 2. 8. 1992)

Karim Alravi, "Aşırların Üniversitesi" (*Guardian Weekly*, 19. 7. 1992)

Daniel Rondeau, "Lawrence Durrell -Gezgin" (*Le Nouvel Observateur*, 9-15. 7. 1992)

John S. Saul, "Güney Afrika: Barbarlık ile Yapısal Reform Arasında -II" (*New Left Review* 188)

Felix Pirani, "Evrenbilimde Kriz" (*New Left Review* 191)

Yeni Dünyanın Ömür Törpüsü Düzensizliği

Birleşmiş Milletler, Bosna'nın acılarının üstesinden gelebilir mi? Bundan altı ay önce Güvenlik Konseyi üyeleri, örgütlerinin "muazzam değişikliklerle dolu bir dönem" ile yüzyüze bulunduğunu ifade ediyorlardı. Şimdi sorun, o örgütün ve bizzat kendilerinin

buna hazır olup olmadığıdır. Kırk yılın bir başı, bu dış politika konusunda kamuoyu başı çekti ve öncü değil artçı gibi davranan isteksiz diplomatları da harekete geçmeye zorladı. Birleşmiş Milletler'in, [Sırp] toplama kamplarının dehşetinden ne zaman haberdar olduğunun hiç önemi yok. Biz haftalardır biliyorduk bunu.

16 Ağustos 1992
tarihli *Guardian Weekly*'nin başmakalesini çeviren:
Halil Bertkay.

ABONE BEDELİNİ

Vadesiz Mevduat Hesabı Garanti Bankası Levent/İstanbul Şubesi
Halil Bertkay 6601765/8'e **YATIRABİLİRSİNİZ**

LÜTFEN BU ABONE FORMUNU BANKA HAVALESİNİN BİR FOTOKOPİSİYLE BİRLİKTE BİZE POSTALAYIN

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84
85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96

**Başka Dillerden
Dergisi**
Salkımsöğüt Sok. 2/4
Cağaloğlu/İstanbul

Önemli olan şu ki, Washington, Londra ya da New York'ta herhangi bir kıpırdanmanın görülmesi için, ekranlarımızın ve sayfalarımızın kamplarla dolup taşması gerekti. Şimdi bile, İngiltere geri geri gider ve Bush ısırmadan havlamakla yetinirken, neler yapılabileceği konusunda tam bir keşmekeş hüküm sürüyor.

BM'nin son birkaç yıl içinde alabildiğine artan uluslararası saygınlığı, 1945'ten bu yana en yüksek umutların söz konusu örgüte bağlanmasına yol açtı. Ama bu, daha çok Kamboçya, Afganistan ve Namibya ile başka bölgesel bunalımların çözümünde sağlanan başarının ürünü oldu; Körfez'de ise BM'nin rolü, müttefik güçler için bir diplomatik paravan oluşturmakla sınırlı kaldı. Bu ise Yugoslavya için çok talihsiz bir emsal, çünkü Yugoslavya konusunda Güvenlik Konseyi, üyelerinin ayak sürmesi yüzünden felce uğramış durumda. Biraz daha oradan oraya savrulmak –ve hatta giderek Bosna'dan tamamiyle çekilmek– BM'nin prestijini bir nesil boyu sıfıra indirebilir. Şimdiki kriz, soğuk savaş sonrasındaki dünyanın BM'sine ilişkin daha kapsamlı bir dizi soruya da aciliyet kazandırıyor. Birleşmiş Milletler, yalnızca [mevcut] barışı korumakla kalmayıp, gerekirse silaha da sarılmak pahasına barışı bilfiil kurmayı da üstlensin mi, üstlenmesin mi? Bunun için gerekli altyapıya ve personele sahip mi? Bu gibi sorunları bir türlü ele alamamış olmamız, şu anda derhal müdahale gerektiren sorunlara çözüm bulmamızı büsbütün zorlaştırıyor.

Londra Konferansı'nın bu ayın ikinci yarısında Yugoslavya'daki çarpışmaları görüşmek üzere toplanacak olması, bir bakıma kesin bir tarih sınırı demek. Bu, Bosna'da savaşan tarafların bir yerde kendiliklerinden birbirleriyle görüşmeye başlayacaklarını ummuş olan Lord Carrington'un etkisiz stratejisinin sonunu simgeliyor. Londra Konferansı'na Bay Butros-Gali'nin ortak başkanlık yapacak olması, BM'yi daha dolaysız biçimde barış sürecine bağlamakta. Konferansın, başarısızlığa mahkûm bir diğer ateşkesten daha anlamlı bir adımla sonuçlanamayacağı anlaşıldığı anda, BM'nin kendi müdahale planını hızla devreye sokmaya hazır olması gerekir. Bu hedeften kısa düşen herhangi bir tutum, eli silahlı haydutlara, uluslararası camianın umutsuz bir iktidarsızlık içinde olduğu işaretini verecektir.

Konuya daha geniş bir kavramsal perspektif içinde bakıldığında, Genel Kurul'un Londra Konferansı'ndan bir ay sonra toplanacak olan 47. oturumu, bir başka tarih sınırını ifade ediyor. Bay Butros-Gali'nin iddialı Barış Gündemi, Güvenlik Konseyi tarafından uluslararası diplomasi ve barışın korunması yöntemlerini geliştirmek amacıyla sipariş edilmişti. Şimdi bu plan Genel Kurul'un gündeminde 10. sırada (ayrıca, Avam Kamarası'nın Dış İlişkiler Komisyonu'nda da tartışılması bekleniyor). Ancak Butros-Gali'nin Barış Gündemi'ne Güvenlik Konseyi'nin tepkisi, doğrusu pek sıcak olmadı. Genel Kurul'dan güçlü bir destek görmediği takdirde, Butros-Gali'nin olumlu fikirlerinden pek çoğu bir kenara atılmak tehlikesiyle yüzyüze. Daha da uzun vadeli bir tarih sınırı ise

1995'te, BM'nin 50. kuruluş yıldönümüyle gelip çatacak. Birleşmiş Milletler'in yapısında reform yapılmasına ilişkin (örneğin, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin sayısının artırılması gibi) en temel sorunların, daha önceden gündeme getirilmiş olması gerektiği kanısı yaygınlaşıyor. Kuruluşundan yarım yüzyıl sonra BM, nereye gittiğini bilmek zorunda.

Bosna bunalımı, Barış Gündemi'nin dikkat çektiği bütün o genel "barışı kurma ve koruma" sorunlarını bir kat daha vurguluyor. Bunun ilk koşulu olan, barış ihlallerini sınırlama ya da caydırmaya yönelik önleyici diplomasi konusunda, felaket bir boşluk el'an hüküm sürüyor. Etkili bir önleyicilik, iyi istihbarat ile mümkün olabilir; oysa başka herhangi bir büyük güçten farklı olarak BM'nin istihbarat toplama ve değerlendirme olanakları çok kısıtlı. (BM görevlileri Bosna'daki toplama kamplarının varlığından haberdar olduklarında, bunu New York'a uçak postasıyla ilettiler.) Genel Sekreter'in ve Güvenlik Konseyi'nin önleyici diplomatik eylemlere derhal girişebilmesi gerekir; oysa ikili kanallar tamamen tıkanıncaya kadar müdahale etmeye hep isteksiz davranmışlardır, tarihsel olarak. ABD'nin işi Avrupa'ya bırakma politikasına uyacakları yerde, kuş olup Belgrad'a uçmaları ve Cumhurbaşkanı Miloseviç'in kapısını yıkmaları gerekirdi. Saldırganlık, tehdit altındaki bölgelere güvence vermek ya da oralarla önceden kuvvet sevk etmekle caydırılabilir. Oysa bugün bile Makedonya'nın Sırp saldırısına açık sınırında, bırakın herhangi bir askeri birliği, tek bir BM gözlemcisi bile yer almamakta.

Önleyici çabalar tükendiğinde sıra, diplomasi, yaptırımlar, ya da –son çare olarak– şiddet yoluyla barışın empoze edilmesine gelir. BM'nin Bosna'da içine düştüğü çıkmazın temelinde, BM güçlerinden daha kurulmamış bir barışı korumalarının istenmesi yatıyor. Güvenlik Konseyi'nin hantallığı BM'nin başkalarına bel bağlamasına yol açarken, New York'ta stratejik düşünce kıtlığı çekilmekte. Sık sık, BM politikasının paçaları tutuşmuş General MacKenzie ya da halefi tarafından hemen oracıkta oluşturulduğu izlenimini ediniyoruz. Plan ve harekât sorunlarını çözecek bir askerî kurmaydan yoksun olan Genel Sekreter, çoğu zaman yapayalnız kalıyor. Butros-Gali'nin hazırladığı Barış Gündemi, [BM'nin kuruluşundan bu yana] kış uykusuna yatırılmış bulunan Askeri Kurmay Komitesi'ni canlandırmayı ve üye ülkelerin askeri güçlerinin belirli bölümlerini kalıcı biçimde BM'ye tahsis edip her an BM hizmetine verilebilecek biçimde, "standby" durumunda tutmalarını öngörüyor. Eğer BM'nin önünde daha geniş bir barış kuruculuğu ve koruyuculuğu yolu açılacaksa, zorunlu hareket kapasitesine ve askeri birliklere sahip olması ancak bu şekilde sağlanabilir. Çünkü bölgesel bir örgütün güçlerinden yararlanma alternatifi her zaman mevcut olmayacak. Yugoslavya konusunda BM, sonunda AGİK şemsiyesi altında NATO güçlerinden yararlanmaya yönelecek gibi. Ama gerçek bir otoriteye sahip olabilmesi için, daha kapsamlı bir yapı şart gözüktüyor.

(Barışın önceden kurulmuş olması koşuluyla) barışı koruma faaliyetleri hızla büyüyen bir sektörü temsil ediyor. 1945-1987 arasında böyle 13 harekât gerçekleştirilmişken, sadece 1987'den bu yana bir 13 barış harekâtı daha gözlemlendi. Eskiden Yugoslavya olan ülkede, iç savaş sona erdirilebilse dahi, en az 100,000 kişilik bir barış gücünün çok uzun süre bulundurulması gerekebilir. Halen yürürlükteki BM harekâtlarının 1992 yılı içindeki maliyeti daha şimdiden 3 milyar dolara yaklaşırken, daha önceki harekâtlardan kalan borçlar da 800 milyon doları aşılıyor. Bay Butros-Gali, bu masrafların ulusal savunma bütçelerinden karşılanması gerektiğini savunurken, çok haklı bir noktada. BM'nin barışı koruma misyonu, gerekli insan gücünden ve fonlardan yoksun bırakıldığı takdirde, hiçbir inandırıcılık taşıyor demektir. Öte yandan barış güçlerinin oynadığı sembolik rol, önemlerini büsbütün artırıyor. BM'nin Saraybosna'daki askeri varlığı hem çok küçük, hem yetersiz desteğe sahip. Bu durumda kente bir 10,000 kişi daha göndermek, çok önemli bir işaret niteliği taşır. BM'nin tecrübeli diplomatları, örgütün şu anda bir "altı buçukuncu bölüm" durumunda olduğunu, yani Tüzüğü'nün (barışı korumaya yönelik barışçı çabaları kapsamına alan) 6. bölümü ile (zora başvurulmasına ilişkin) 7. bölümü arasında bir noktada faaliyet gösterdiğini söylüyorlar. Bu belirsizlik, üye ülkeler –yani pratikte Güvenlik Konseyi ve özellikle de Konsey'in beş daimi üyesi– BM'ye gerçek bir eylem yetkisi tanımadıkça ortadan kalkamaz. Bay Butros-Gali kısa vadede kötü diplomasi yapmış olabilir; ama selefinin sessizce boyun eğdiği "iktidarsız sorumluluk" problemini günışığına çıkardığını teslim etmeliyiz. Cemiyet-i Akvam'dan başlayıp Birleşmiş Milletler'e uzanan gelişme çizgisi, BM'yi büyük devletlerin hizmetkârı olarak gören bir anlayış ile daha geniş bir topluluğun arabulucusu olarak gören anlayış arasındaki sürekli gerilime tanık olmuştur. Üye sayısı 179'a ulaşmış bulunan bir örgütte, karar alma süreçlerinin önündeki pratik zorluklar çok açık. Görece küçük ülkelerin, daha güçlü ve iddialı bir BM'nin kendi ulusal egemenlik haklarını yer yer aşındıracağı yolundaki endişelerini de hesaba katmak şart. Ama ya uluslararası idealini ciddiye alırsak, ya da Yugoslavya'nın bu ideali yerle bir etmesine katlanırsak – başka yolu yok bunun.

Bundan birkaç yıl önce, soğuk savaşın sona ermesinin BM'ye canlanması için paha biçilmez bir fırsat tanıdığı yaygın olarak söyleniyordu. Kendisi de geçmişte yıllarca BM'de görev yapmış Brian Urquhart ile birlikte, bugün köklü reform fikrinin en önemli iki savunucusundan biri olan Erskine Childers, tam tersi kanıda : Soğuk savaşın sona ermesi, uluslararası alanda her çeşit tehlikeli ve patlayıcı gücü serbest bıraktı ve şimdi BM, bu mayın tarlasında sendeleye sendeleye yolunu bulmaya çalışıyor. Ancak BM'nin laklak yeri ya da şu veya bu süper devletin uşağı olarak mahkûm edildiği yılların umutsuz çölüne hiçbir şekilde geri dönüş olamaz. Bütün mazeretler tükendi artık. Bay Butros-Gali bizi, uluslararası barış ve

güvenliği gerçekten koruyabilecek bir BM yaratma fırsatını heba etmememiz konusunda uyarıyor. Bugün Bosna'da bu fırsatı ya kaçıracağız, ya yakalayacağız.

Butros'a Tekme mi Geliyor?

Şu sıralarda Birleşmiş Milletler'de "çuvalladığı" gerekçesiyle şimşekleri üzerine çeken Butros Butros-Gali'nin, bundan altı ay önce göklere çıkarılan bir başka Butros Butros-Gali ile herhangi bir akrabalığı var mı acaba ? Sorbon mezunu bu dinç avukatın, BM Genel Sekreterliği için fevkalade bir tercih olduğu bize anlatılmıştı, o zamanlar. İsmi lazım değil bir dışişleri bakanı, Bay Butros-Gali'nin "BM için dinamik ve geniş ufuklu bir önder" olacağını öne sürmüştü. Gerek diplomatlar ve gerekse gazeteciler, aracılıktaki becerisini, efsanevi enerjisini, Camp David anlaşmaları deneyiminden geçtiğini, Afrika sorunlarındaki uzmanlığını öve öve bitiremiyorlardı.

Afrika'nın Genel Sekreterlik sırası gelmişti artık. Bu koşullarda Mısırlı diplomat Butros-Gali, tam anlamıyla Afrika'da yer almayan bir ülkeden gelme biriyle kendilerini daha rahat hissedene Batılı güçlerce tercih edildiği için, bu göreve seçildi. Ama söz konusu Batılı güçler, sabırsızlanmaya başlamakta gecikmediler. Daha nisan ayında, "herhangi bir önemli konuda karar vermekten aciz olduğu" fısıldanıyordu kulaktan kulağa. Doğrusu haksızlıktı bu – asıl demek istedikleri, Genel Sekreterin Lockerbie olayı [birkaç yıl önce İskoçya üzerinde düşürülen bir yolcu uçağına Libya'lı ajanların bomba koymuş olduğu iddiası - ç.] nedeniyle Libya'yı mahkûm etmede yeterince hızlı davranmamış olduğuydu. Derken Butros-Gali, Yugoslavya'daki bunalım konusunda gerçekten garip zigzaglar çizmeye başladı. Önce, Bosna'ya bir barış gücü gönderilmesini, daha böyle bir öneri yapılmadan reddetti. Ardından, BM yaptırımlarının daha yeni benimsenmiş olduğu bir sırada, Bosna'daki kandökümünden esas olarak Sırbistan'ın sorumlu olduğu yolundaki konsensüse meydan okuyan bir raporu çok zamansız biçimde yayımladı. Geçen hafta, Bosna'daki ağır silahların BM denetimine verilmesini öngören Londra anlaşmasını reddetmesi ise, son garabeti oluşturdu. Söz konusu pazarlığın baş mimarı olan Lord Carrington, Genel Sekreterin anlaşmaya ilk tepkisini "bravo, harika!" sözleriyle dile getirdiğini söylüyor. Ancak bundan sonra tutum değiştiren Bay Butros-Gali, Güvenlik Konseyine sırt çevirdi ve planı yürürlüğe koymayacağını açıkladı.

Şu sıralarda Bay Butros-Gali'nin yıpranması ve çöküşü, karşıtlarınca, kötü çalışma tarzı ve dip-

2 Ağustos 1992 tarihli *Guardian Weekly*'den çeviren:
Halil Berktaş

lomatik incelikten yoksunluğu ile açıklanıyor – oysa altı ay önce kendisine, tam bu nitelikleri nedeniyle kucak açılmıştı. İşin aslına bakarsanız, Butros-Gali'nin, Birleşmiş Milletler'in (a) mevcut gücünün sınırına dayandığı ve artık fazla zorlandığı, (b) üstelik, başka yerlerdeki (örneğin Somali'deki) bunalımları da gözden kaçırmamak zorunda olduğu yolundaki görüşünde, önemli bir gerçek payı var. Güvenlik Konseyi'nin ya da genel olarak BM mensuplarının her istediğini derhal yerine getirmeyen bir Genel Sekretere bu yüzden karşı çıkmak zorunda da değiliz, ayrıca. Trygve Lie'den Perez de Cuellar'a varıncaya dek seleflerinden bazıları, zaman zaman fazla kolay yıldırılabilirlerdi, yeryüzünün en güçlü çetesi tarafından. Ne ki, Butros-Gali tepkisini yapıcı olmaktan çok huysuzlanma biçiminde gösteriyor; Güvenlik Konseyi toplantılarına düzenli olarak katılmamakla ve BM nezdinde görev yapan büyükelçilerle temas içinde olmamakla da kendi davasına çok yardımcı olmuyor doğrusu.

BM'nin barışı koruma çabaları o kadar hızla genişliyor ki, el yordamıyla yapılan düzenlemeler yeterli olmuyor; bu işin bir bölümü, barışı kurma kapsamına giriyor artık. Butros-Gali, BM'nin kendi daimi ordusu olması gerektiği kanısında. Aslında örgütün bir Askeri Kurmay Komitesi'nin yönettiği böyle daimi bir yapıya sahip olması, başından beri öngörülmüş, ancak olayların seyri içinde işlerlik kazanmasına asla izin verilmemişti. Butros-Gali'nin öyküsünün gündeme getirdiği gerçek sorun, budur. Eğer BM'nin varlığı insanlığın yararına ise, görevini yapması için gerekli araçlarla da donatılması doğru olmaz mı?

Rus Aydınları Davalarından Yoksun Kaldılar

Fred Hiatt

MOSKOVA – KGB ve Komünist Partisi tarafından sürekli baskı altında tutulan romancı Mikhail Berg, yıllar yılı bir buhar kazanının başında durarak geçimini kıt kanaat sağlamış, devletin asla yayınlamayacağını bildiği romanlarını geceleri kaleme almıştı.

Rusya'ya demokrasi ve özgürlük geldiğinde Berg yeraltından çıktı ve St Petersburg'da bir edebiyat dergisi yayınlamaya başladı. Sanatı nihayet günışığına kavuştu.

Şimdi ise Berg, Sovyet baskıcılığının o eski güzel günlerine nostaljiyle bakıyor. "O zamanlar taşıdığımız içsel özgürlük ve içsel haklılık duygu-

su, bugün sahip olduklarımızla asla kıyaslanamaz," diyor kendisiyle yapılan bir mülakatta. "Yüzeysel olarak bakıldığında, aydınlar elbette bugün olanları desteklememezlik edemezler. Ama aslında entelijensiyanın tamamı, birşeyler yitirmişlik, tedirginlik ve nostalji duygularını paylaşıyor."

Eski siyasal tutuklulardan, yazar ve yayıncı Lev Timofeyev, yazar ve şairlerin artık baskıcı bir yönetim ile karşı karşıya bulunmadıkları yeni durumu betimlemede, bir adım daha ileri gidiyor: "Rusya'da son 200 yıldır varolan biçimiyle entelijensiya yoktur artık," diyor Timofeyev, "çünkü ona olan tarihsel ihtiyaç ortadan kalkmış bulunuyor."

Timofeyev'e göre entelijensiya daima demokrasi adına konuşmuş ve kendini Çara ya da siyasal komisere karşı sıradan halkın savunucusu olarak görmüş. Baskılara uğratıldıklarında dahi –ya da özellikle baskılara uğratıldıklarında– aydınlar, Rus toplumunda, Amerika'da rüyalarında bile göremeyecekleri bir saygınlık kazanmışlar. Demokrasiye kavuştukları bugün ise aydınlar bu saygınlığın aşınmasına tanık oluyor ve kendilerine yeni bir rol bulmak zorunda kalıyorlar.

Pek çok aydın ve sanatçı, maddî değerlerin zaferinden dehşete düşmüş durumda. Söz hürriyetine kavuşmanın sevinci, yerini Avon reklamlarının ve MTV videolarının kulak tırmalayıcılığına bırakmış. Çocukları BMW'lere tutkun; kendileri, totalitarizmin karanlık yıllarında bunun için mi mücadele verdiklerini düşünüyorlar.

"Kapitalizm dedikleri bu muymuş?" diye soruyor, serseme dönmüş bir öğretmen. "Seviyesiz, orası burası dövmeli insanlar kestirmeden zengin oluyor; benim oğlum ise niçin okuması gerektiğini bir türlü anlayamıyor."

İçlerinden birçoğu, kötülüğün kaynağının açık seçik bilindiği günlerin ahlaki kesinliğine; küçük bir arkadaş çevresi olarak bir mutfak masası etrafında toplanıp, önlerinde biraz ekmek, bir şişe votka ve bir tabak turşudan başka hiçbir şey olmaksızın, gizlice paylaştıkları değerlerin sıcaklığına ve haince zeki politik fıkraların tadını çıkarışlarına özlem duyuyor. Gene pek çoğunun, aydınların kenara itilivermesini hazmedemediği de açık.

"Eskiden, yalnızca fısıldamak herkesin duymasına yetiyordu ve insanlar da böyle fısıltılar yüzünden hapse giriyordu zaten," diyor Timofeyev. "Bugünse aydınlar kitlesel mitinglerde avazları çıktığı kadar bağıryorlar, ama kimse dinlemiyor onları."

Timofeyev, kendisi ve başka eski rejim karşıtları için kolay olmasa da, bu değişikliği sağlıklı buluyor. Şimdi, diyor, bilim adamları insan haklarıyla değil de bilimle uğraşabilirler artık. Gazeteci ve politikacılar çeşitli görüşleri dile getirebilirler. Aydın, bilgili ve aktif vatandaşlardan yalnızca biri olma şansına sahip.

"Bu, yeni bir tarihsel durum ve içinde kendi yerinizi bulmanız gerekiyor," diye devam ediyor Timofeyev. "Kendi tecrübeme dayanarak, hayatımda en içtenlikli biçimde, Tanrıya en yakın yer olan hapisane hücremde dua ettiğimi söyleyebil-

2 Ağustos 1992 tarihli *Guardian Weekly*'nin, *The Washington Post*'tan seçmelere ayrılmış bölümünden çeviren: Halil Berktaş

rim. Ama bu, insanları Tanrıya yaklaştırmak için illa hapse atmak gerektiği anlamına gelmiyor, kuşkusuz.”

ABD Kongre Kütüphanesi'nin yöneticisi James H. Billington, bundan iki yüzyıl önce Büyük Katerina döneminde belirgin bir grup olarak ortaya çıkmasından bu yana entelijensiyanın, bir sınıf olarak ne kadar ele gelmez olursa olsun, “ahlaki sorunlara kişisel düzeyde ve tutkulu biçimde angaje olmaya yönelik özel bir psikolojik dürtüyü paylaştığı” görüşünde. Geçmişte Billington, Rus aydınlarının “benimsedikleri şeylerden çok reddettikleri şeyler etrafında birleşmeye yatkın olduklarını” ve “devlet aygıtına yabancılaştıklarını” yazmış. Puşkin'den Soljenitsin'e kadar bütün aydınlar, kendilerini, yöneticilerinin kötülüklerine karşı büyük Rus halkının savunucusu olarak görme eğilimini taşıyorlar.

Daima birşeylere karşı olmakla geçen yüzyıllardan sonra bugün, artık birşeylerden yana olmaları beklendiğinde ise aydınların birçoğu, bir kaybolmuşluk hissine kapılıyor. Bazıları, özellikle de Mikhail Gorbacov'un çevresindeki “liberal Komünistler,” bir “sosyal demokrasi” vizyonunu hâlâ koruyor ve Rusların bir gün kapitalizmin şişirildiği kadar da olmadığını göreceği uyarısını tekrarlıyorlar.

Gene bazıları Soljenitsin gibi, Rusya'yı Batı tarafından anlaşılması olanaksız, gücünü kilisesinden ve pis köylülerinden alan tamamen tikel bir kültür olarak görüyorlar. Bazıları ise Batı tipi bir liberal demokrasiye sarılıyorlar.

Ama bu vizyonların hiçbirisi yeterli olacağı benzemiyor. Sosyalizm saygınlığını tamamen yitirmiş durumda; köysel saflık arayışı kolaylıkla faşizme götürebilir; Batı demokrasisi ise Rus ruhundan kopuş çağrışimleri taşıyor.

Aydınların Komünist yönetim ile barışık yaşamış ve bu yüzden sırtı okşanmış, ayrıcalıklı kılınmış çoğunluğu, şimdi devletin himayesi olmaksızın yaşama savaşında. Asıl özgürlük özlemi çeken liberal, hümanist aydınlarsa, şimdi özgürlük altında ne yapacaklarını pek bilemiyorlar.

Yıllar boyu ABD'ye göç eden Ruslar, Amerikan süpermarketlerine hayran kalmış; ama aynı zamanda fikrin ve şiirin ayaklar altına alınmasından, kendi ülkelerinin fiziksel ve siyasal bakımdan soğuk kışları boyunca onları ayakta tutan ruh yakınlıklarını burada kuramayışlarından yakınıp durmuşlardı. Yakın zamanda Moscow News dergisinde yayınlanan bir yazısında Berg, şimdiyse, diyor, bütün entelijensiya yabancı bir ülkeye göç etmişlik havasında.

“İnsan ilişkileri yerine temas ve sözleşmeler peşinde koşar olduk,” diye yazıyor Berg. “Beş-on yıl önce hangimizin aklında kariyer, para veya kâr vardı?... Şimdi ise gerçek göçmenler gibi, yalnızca kendimizi, ailemizi ve çocuklarımızın geleceğini düşünüyoruz.... Göçmenler gibi, özgür ve yapayalnız.”

Bağımlılık Psikolojisi

Margaret Shapiro

IVANOVO, Rusya – Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in ülkesini kapitalizm yoluna sokmasından altı ay sonra bugün, Moskova'nın 250 mil doğusunda, taşradaki bu fabrika kenti, Rusların serbest piyasanın risklerini ve fırsatlarını dört elle kucaklama konusunda isteksiz davranabileceklerine ilişkin bazı tedirgin edici ipuçları sunuyor.

Bir zamanlar Sovyet sanayiinin “medar-ı iftihar”ları arasında sayılan muazzam Frolov tekstil kombinasyonuna ana yönetim binasına, karamsar bir yenilgi havası hakim. Girişin üzerinde hâlâ kocaman bir “Emek Bizim Şanımız” yazısı duruyorsa da, devlet siparişlerinin arkası kesildiğinden fabrika yüzde 12 kapasite ile çalışıyor. Bazı vardiyaalar tamamen kaldırılmış. Ve yöneticiler, Özbekistan'dan –devlet planlarında öngörülen– pamuk ipliğinin geleceği umudunu tümüyle yitirmişler artık.

Ama değişmeyen birşey var: İçlerinde pek azı çalıştığı halde, yaklaşık 6000 kişi hâlâ ücret almaya devam ederken, herkes gerilim içinde, Moskova'nın daha önce de olduğu gibi imdada yetişmesini bekliyor.

“Burada ters giden birşeyler var. Herşeyi kırıp döktüler ve yerine hiçbir şey koymadılar,” diyor yirmi yılını Frolov'da geçirmiş olan 38 yaşındaki Aleksandra Kozilova. “Bizler sosyalizm ruhuyla yetiştik ve ona alışkınız. Hükümet bize yardım etmek zorunda.”

Bir mikrokozmos olarak Frolov, üzerinden altı ay geçtikten sonra Rusların “şok tedavisi” niteliğindeki ekonomik reformlarının olanca paradoksunu sergiliyor. Ülke sakin ama tedirgin bir ara dönemden geçiyor; herkes bunu fırtınadan önceki sessizlik olarak yorumlamakta. Fiyatlar göğe tırmanıyor; eski Sovyet ikmal sistemi çalışmıyor; fabrikalar alabildiğine borca batmakta. Ama gene de kör topal işliyorlar: İşsizlik hemen hemen yok; kapanan fabrika nerdeyse yok; hemen hiç kimse sokaklara dökülmüyor.

Hükümetin, Frolov gibi muazzam fabrikaları, pek çoğunu batıracak olan yeni ve acı gerçekleri kabule zorlamak iradesine gerçekten sahip olup olmadığını, önümüzdeki altı ay gösterecek. Rusların alışkanlıklarını değiştirip değiştiremeyecekleri; nesiller boyu işsizlik nedir bilmemiş olan bir toplumda, birdenbire büyük çapta işsizliğin belirmesinin bu kış kitlesel patlamalara yol açıp açmayacağı; bu yüzden reformların tehlikeye girip girmeyeceği ve hatta Yeltsin yönetiminin devrilip devrilmeyeceği de gene önümüzdeki altı ay içinde sınanacak.

Şu sırada işsiz Rus sayısı yalnızca 157,000; toplam nüfusu 150 milyonu bulan bir ülkede bu, okyanustaki bir damla kadar. Ama Yeltsin yönetiminin yetkilileri bile yıl sonuna değin işsiz sayısı-

2 Ağustos 1992 tarihli *Guardian Weekly*'den çeviren: Halil Berktaş

nın 4 milyona çıkabileceğini kabul ederken, başka bazı gözlemciler bu sayının 8 milyona ulaşabileceğine inanıyorlar.

Bu ihtimal gerçekleştiği takdirde, sağcı milliyetçilerden eski kafalı Komünistlere kadar herkes, Rusya'yı tekrar içe kapatmaya ve Batı tipi demokrasiden de, ekonomik reformlardan da uzaklaştırmaya yeterli malzemeye kavuşmuş olacaktır.

Merkezî planlı Sovyet ekonomik sisteminin medar-ı iftihar olagelen büyük fabrikaların yöneticileri, Yeltsin'in ekonomik programından en fazla yakınanlar arasında. Değişim sürecini yavaşlatma ve reformların mimarı Başbakan Yegor Gaidar'ı iktidardan uzaklaştırma çabalarının ardındaki siyasal gücü, onlar meydana getiriyor.

İçlerinden birçoğu, ne üretileneğin piyasa değil devlet tarafından belirlendiği eski ve düzenli ekonomik sistemin, yeteri kadar sabırla bekledikleri takdirde ergeç geri geleceği umudunu hâlâ taşıyor. Frolov'un 40 yaşındaki müdürü Sergey Balan, yeni piyasa güçlerinden hiç hoşlanmadığını, bu güçlerin emrine girmeyi "birinci beş yıllık planın başlıca (tekstil) fabrikası" olmuş olan bir tesis için adeta onursuzluk saydığını saklamıyor. "Şimdiyse bütün görebildiğim," diyor Balan, "devletin ve hükümetin kendi insanlarına sırt çevirdiği. İşte bunu asla anlayamıyorum."

Bundan üç ay önce, gerek Frolov ve gerekse İvanovo'daki diğer fabrikalar, girdi sıkıntısı nedeniyle iş saatlerini kısma, bazen haftalarca kapanmaya ve personellerini uzun sürelerle tatile çıkarmaya başladılar. Halen de İvanovo'daki tekstil fabrikalarının üçte ikisi çoğu zaman kapalı dururken, işçileri ücretlerinin yüzde 75'ini almaya devam ediyor. Ama hiç kimse işten çıkarılmış değil ve kimse "konsolidasyon" lafını ağzına almıyor. Yalnızca 400 kişinin iş ve işçi bulma kurumuna işsiz olarak kayıt yaptırdığı İvanovo'da, böyle bir fikri ima etmek bile, şaşkın bir sessizlikle karşılanıyor.

Gerçekten çalışıyor olsun ya da olmasınlar, yetmiş yıl boyunca herkesin bir iş sahibi olmasının güvence altına alındığı bir ülkede, hükümetin fabrikaların batmasına ve insanların işsiz kalmasına olanak tanıdığı bir sistemi, hemen hiçkimse tasavvur edemiyor.

Yekaterinburg'da da durum farklı değil. Tramvaylar tıklım tıklım dolu geçerken, bakımsız bir köşebaşında yumurta satarak geçinmeye çalışan fabrika işçisi Natalya Terentiyeva, Kentin yetiştirdiği kişilerin en ünlüsü olan Boris Yeltsin ve Rusya'yı maruz bıraktığı ekonomik reformlar hakkındaki karamsar bir değerlendirmede bulunuyor.

Bugün genellikle çalışır durumda olmayan bir yer döşemesi fabrikasının işçisi, 35 yaşındaki Terentiyeva, "İşlerin daha iyiye gideceğini sanmıştık," diyor. "Ama şimdi, ülkemizin düzen içinde olduğu eski sisteme dönmenin daha iyi olacağını düşünüyorum. Artık saygımız kalmadı O'na."

I. Katerina'nın adını taşıyan, Yeltsin'in ise enerjik ve popüler bir Komünist Parti yöneticisi olarak ilk defa parladığı, Ural dağlarındaki bu

sanayi kentinde, bu tür hoşnutsuzluk belirtilerine, bugün eski sanayi yöneticilerinin egemenliğindeki süslü belediye binasından işsizlik kaygısının doruğa tırmanmakta olduğu fabrika kapılarına kadar her yerde rastlamak mümkün.

Ancak burada durumu daha da ağırlaştıran özel bir etken, Yekaterinburg'un Sovyet savunma sanayiinin kalelerinden biri ve dolayısıyla eski kumanda ekonomisi sistemine aşırı derecede bağımlı olmuş olması. Bir zamanlar saat başı füzeler ve ağır makineler üretmiş olan muazzam devlet fabrikaları, ikmal hatlarının çökmesi, borçlarının yığılması ve Rusya hükümetinin de onları kurtarmayı reddetmesi karşısında, adım adım iflas noktasına yaklaşıyorlar.

Güney Afrika'da Polis Nezaretindeki Ölümün Gerçek Yüzü

Phillip van Niekerk

Ülkenin en ünlü patoloğunun, polis nezaretindeki ölümlere ilişkin ayrıntıları açıklamasının ardından, devlet başkanı F. W. de Klerk'in yönetimi, Güney Afrika güvenlik güçlerini saran yeni bir skandal ile sarsılıyor.

Ünlü siyasal eylemci Steve Biko'nun da katlinden sonra cesedini muayene etmiş olan Dr Jonathan Gluckman, "cinayetleri durdurmak için umutsuzca bir çırpınış" içinde, dosyalarını Güney Afrika'da yayınlanan Sunday Times gazetesine açtı.

"Artık dayanamıyorum" diyen Dr Gluckman, gözaltında ölen siyahlar üzerinde yıllar boyu yapmış olduğu 200'den fazla otopsinin raporunun halen elinde olduğunu açıkladı. Bu insanlardan yüzde 90'ının polis tarafından öldürüldüğü kanısında. "Polis düpedüz cinayet işliyor" diyor Gluckman.

Dr Peter Waddington adındaki bağımsız bir İngiliz uzmanın, 40'ı aşkın kişinin can verdiği Boipatong katliamı soruşturmasını "inanılmaz bir beceriksizlikle" yürüttükleri gerekçesiyle polise yönelttiği son derece sert eleştirilerin ardından. Dr Gluckman'ın açıklamaları Güney Afrika polisi için yeni ve ağır bir darbeyi ifade ediyor.

Dr Gluckman, gözaltındaki ölümler konusunu kanun ve nizam bakanı Hemus Kriel ve infaz hizmetleri bakanı Adrienne Vlok ile de görüştüğünü; ayrıca son sekiz ay içinde iki defa devlet başkanı De Klerk'e yazılı başvuruda bulunduğunu da sözlerine ekliyor.

İlk aşamada Dr Gluckman, dosyaları arasından rasgele seçtiğini söylediği beş otopsi raporunu

Johannesburg'dan Phillip van Niekerk'in imzalı yazısını 2 Ağustos 1992 tarihli *Guardian Weekly*'den çeviren: Halil Berktaş

başına verdi. Bunlardan biri, beyin kanamasından ölen ve/ama hücrelerinde asılı bulunan bir adam. Doktor önce öldüğüne, sonra asıldığına inanıyor.

Dr Gluckman'ın herşeyi açıklamaya karar vermesine, 19 yaşında Sebokeng'li bir gencin ölümü yol açmış. İki hafta önce polis tarafından gözaltına alınan Simon Mhtimkulu, 12 saat sonra kırılık arazide ölü bulunmuş.

İnsan hakları savunucusu avukatların derlediği tanıklık beyanlarında, Mhtimkulu'nun polis tarafından dövüldüğü ve işkenceden geçirildiği kaydediliyor. Polislerden birinin koca bir kayayı tekrar tekrar Mhtimkulu'nun kaburgalarına savurduğu, iddialar arasında. Dr Gluckman, kendi bulgularının tanıkların tarif ettiği darbelerle tamamen tutarlı olduğunu belirtiyor.

"19 yaşında bir çocuğu bu ve hiçbir suç isnadı da söz konusu değildi," diyor doktor. "Beni hasta ediyor bu olay. Bir türlü bitmek bilmiyor."

[Kanun ve nizam bakanı] Bay Kriel'in bir sözcüsü, Dr Gluckman'ın açıklamalarının ardından, son iki yıl içinde polis nezaretinde meydana gelen bütün ölümlerin tek tek soruşturulmasının emredildiğini duyurdu. Sözcü, "Bu konuyu son derece ciddiye alıyoruz" diyor.

Sunday Times, Dr Gluckman'ın "polisin tamamen kontrolden çıkmış olduğu ve bildiğini okuduğu" izlenimini taşıdığını aktarıyor.

Boipatong olayına ilişkin raporunda Dr Waddington, gerek katliam ve gerekse sonraki soruşturmalar sırasında belirli bir yönetim boşluğunun polislin çalışmasına damgasını vurduğu görüşünde: "Çeşitli olasılıklara karşı planlama çok yetersizdi ve hızla gelişen bir felaket karşısında astsubaylar çok önemli kararları hemen oracıkta almak durumunda bırakıldılar. Komuta kademesi artık genellikle yokluğuyla farkediliyor ve düşük rütbeli subaylardan düzenli rapor alınmadığından, olaylardan ders çıkarılması da mümkün olmuyor."

Dr Waddington, eğer Boipatong soruşturmasının çok aşikâr başarısızlıkları bir şekilde genel polislik düzeyini temsil ediyorsa, "Güney Afrika polislinin denetim dışı ve hiçbir makama karşı sorumlu olmayan bir polis gücü sayılması gerektiği" kanısında: "Bu soruşturma ekibinin, [olay karşısındaki] polis tepkisinin en rutin yönlerini bile günışığına çıkarmada karşılaştığı zorluklar, hiçbir iç ya da dış denetim ve hesap verme sisteminin varolmadığını düşündürüyor."

Buna karşılık Dr Waddington, "bütün bu kasvet verici ve olumsuz değerlendirmeler ortasında bile," katliamın kendisinde polis parmağı olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmadığını kaydetmekte: "Tersine, varolan bütün belirtiler, gerçekten katliamın sorumlularını saptamak ve yakalamaya yapışmak istediklerine işaret ediyor."

Rapor, polislik görevlerinin yerine getirilmesinde "vahim beceriksizlik" ifade eden bir dizi stratejik ve taktik kusura da parmak basıyor.

Polis memurlarını "herhangi bir korunma aracı yoksun, ama öldürücü silahlarla donatılmış biçimde kendilerine düşman kalabalıkların karşısına dizmek suretiyle, adeta onları aşırı tepki göstermeye davet etmek," bunlar arasında sayılıyor.

"Marlboro'cu"nun akciğer kanserinden ölümü

(Guardian Weekly, 2 Ağustos 1992, s.6)

Sigara reklamlarında yıllarca "Marlboro'cu" sert erkek tipini oynayan ama akciğer kanserine yakalandıktan sonra sigara aleyhtarı kampanyalarda yer alan Wayne McLaren, 51 yaşında ölmüş bulunuyor.

Bundan yaklaşık iki yıl önce akciğer kanseri olduğu teşhisi konan McLaren, Kaliforniya'da, Newport Beach'teki Hoag Hastanesinde geçtiğimiz hafta hayata gözlerini yumdu. Annesinin belirttiğine göre, "Son sözlerinden bazıları: 'Çocuklara iyi bakın. Sigara öldürücüdür; ben bunun canlı kanıtıyım' oldu."

Marlboro sigaralarını üreten Phillip Morris şirketinin geçen ilkbaharda yapılan ortaklar kurulu toplantısında Wayne McLaren, hissedarlardan, reklam kampanyalarında kısıntı yapmalarını istemişti. Rodeo sürücülüğü ve aktörlük yapan, Hollywood filimlerinde tehlikeli numaraları üstlenen McLaren'in fotoğrafları, 1975'ten bu yana Marlboro içenlerin kendilerini sert ve yakışıklı bir tiple özdeşleştirmelerine yarayan magazin ve pano reklamlarında yer alıyordu...

Aşırıların Üniversitesi

Karim Alravi

Geçtiğimiz ayın başında Mısır'daki en ünlü İnsan hakları eylemcisi Dr Farag Fauda'ya yapılan suikast, ortodoks islamın kalbi olan bin yıllık üniversite Al-Azhar tarafından destek gören islam ekstremizmine dikkat çekti. Mısır İnsan hakları Derneği Dr Fauda'nın ölümünden Al-Azhar'ı da sorumlu tutuyor.

Dr Fauda'ya yapılan suikastın kararı, geçtiğimiz şubat ayında Kahire kitap Fuarında laisistlerle yasaklanmasına rağmen etkinliğini sürdüren ve Al-Azhar'ın ünlü kişilerinden destek gören Müslüman Kardeşler taraftarları arasında yapılan tartışma sonrasında alındı. 15 bin kişilik bir dinleyici kitlesi önünde Dr Fauda Kardeşler'e meydan okudu ve tutarlı bir politik program ortaya koymaları için sıkıştırdı. İslami devletin aykırılıklarını ve kusurlarını gösterdi.

Filme alınan bu toplantı hiç yayınlanmadı. Bu durum, medyayı kontrolü altında tutan İslam lobi-

Guardian Weekly'nin 19 Temmuz 1992 tarihli sayısından çeviren: Mine Türkil

sinin etkisinin bir kanıtıydı. Dr Fauda gibi politik islam karşıtlarının, nüfusun yarısının okuma yazma bilmediği bir ülkede kamuoyu oluşturma önemli araçları olan radyo ve televizyona çıkmaları hep engellendi.

Dr Fauda ile Al-Azhar arasındaki çekişme geçen sene Al-Azhar'ın peygamberi hicveden "insanların kafasındaki boşluk" isimli romanın yazarı Alan Hamid'e hücumlarıyla daha da arttı. Dr Fauda da Hamid'i savunanlar arasında yer aldı. Ne var ki Hamid 8 yıla mahkûm oldu. Bu durum Al-Azhar'ın politik etkisinin arttığının bir kanıtı olarak görüldü. Bunu, kadının fundamentalist konumuna ve islami devletin kurulmasına karşı çıkan kitapların yasaklanması izledi. Yasa yoluna başvurma tehditlerinden sonra, Cumhurbaşkanı Mübarek duruma müdahale ederek yasaklama kararının kaldırılmasını sağladı.

Dr Fouda "Olmak ya da olmamak" isimli kitabında Müslüman Kardeşlerin Al-Azhar'ı nüfuzu altına aldığına dikkat çekiyor ve Al-Azhar'ın bir üniversite olup olmadığını tartışıyordu. Eğer Al-Azhar bir üniversiteyse öğretim vermekle sınırlı olmalı, eğer politik bir partiye kendisini böyle tanımlamalıydı. Al-Azhar'ın buna cevabı kitabı yasaklamak oldu.

Al-Azhar uzun süreden beri Müslüman Kardeşler'i besleyen en önemli kaynaklardan biri. Öyle ki, her sene tüm islam ülkelerinden, genellikle de küçük kasaba ve köylerden öğrenciler geliyor. Bu öğrenciler tüm dünyaya politik islami yaymak amacındaki iyi örgütlenmiş Müslüman Kardeşler için kolay bir av.

Bundan daha da endişe verici olan, müslüman kardeşlerin Al-Azhar'ın içindeki önde gelen kişileri kendisine katması. Bunlardan bazıları açıkça al-Luwa ve Al-Shaab gibi dergilerde Müslüman Kardeşler'in prpogandasını yaptılar ve ülke çapında camilerde ve Televizyonda düzenli olarak vaaz verdiler. Aynı ölçüde rahatsız edici bir durum da, Müslüman Kardeşler ile daha aşırı bir uç olan ve 11 sene önce Sedat'ın ve şimdi de Dr Fouda'nın öldürülmesinden sorumlu olan Cihad ile görülür bağlantı. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin baş yargıcı Ashmawi, Cihad'ın şimdi Kardeşler ile kısmi bir ittifak içinde olduğunu düşünüyor. Bu iddia Yeni Rönesans adlı partinin bütün İslami grupların desteğini sağlamak için kurulduğunu duyuran basın tarafından da savunulmuştu.

Müslüman Kardeşler içinde geçmişte de bir terörist kanat vardı. 1940'lı ve 50'li yıllarda Gizli Örgüt adı altında suikastlar düzenlediler.

İçlerinde Mısır İnsan Hakları Derneği'nin de bulunduğu bazı yorumcuların Al-Azhar'ı da ahlaken sorumlu bulmalarının yanında, Farag Fauda'nın öldürülme sebebinin Hıristiyanları ve Müslümanları birleştiren ve her iki taraftaki aşırı uçlara karşı olan bir partinin kurulmasını savunması olduğuna inanılıyor.

Al-Azhar'ın geçici komitesi geçtiğimiz ay toplandı ve islami gazetelerde çıkan bir rapor yayınladı. Onların iddiasına göre, bu yeni parti islam ülkelerinde büyük karışıklık yaratabilir ve islam ümmetinin güvenliliğini ve istikrarını bozabilirdi.

Geçici komite Dr Fauda'yı İslami olan her şeyin düşmanı olmakla suçladı. Komite başkanı Müslüman Kardeşler'in üyesi olarak 1984'te parlamento seçilen Al-Azhar Missionary College dekanı Dr Abdul Ghaffar Aziz'di. Dr Aziz'in bugün de Müslüman Kardeşler'in merkez komite üyesi olduğuna inanılıyor.

Yarı resmi haftalık haber dergisi Rose al-Yusif, Al-Azhar'ın bu ifadelerini çok provokatif diye tanımladı. Artık anlaşılıyor ki, Al-Azhar'ın raporu, Dr Fuada'nın katillerinin ihtiyaç duydukları gerekçeyi sağlamıştır.

Al-Azhar da Kardeşler de Cihad'ı suikast için kınamadı. Üstelik hükümeti laik yazarlara izin verdiği için eleştirdiler. Bu, Al-Azhar'ın bağımsızlığını yitirdiğine ve Kahire'nin bir dış mahallesindeki, Dr Fuada'nın katledildiği sokaktaki kan izinin cennete uzandığına inananlara hak verdiriyor.

Lawrence Durrell -Gezgin

Daniel Rondeau

İşte Larry. Mavi buzullara yakın Hindistan'da doğdu ve Fransa'nın Gard bölgesindeki Sommières'de öldü. *İskenderiye Kuarteti*'nin yazarı. Yolculuklar, kentler, gemiler, kitaplar, kadınlar, müthiş bir enerji ve Henry Miller'le eşsiz bir dostluk.

1984'de Nîmes yakınlarındaki Sommières'de terlikli ve kadife pantolonlu tuhaf bir kişiyle karşılaşmıştım. Güzel yüzlü, beyaz saçlı, kocaman bir adamdı. Gri, kalın derisi eski bir bezginliğin izleriyle zedelenmişti. Mutfağının penceresinden üzüm bağlarını seyrederken, "ben zavallı bir romancıyım", demişti bana. "Yeni bir hayata başlıyorum, çünkü hayatım bitti... eğer şimdi gebermezsem..." Ve ocağın kenarındaki bir sinek ilacını yerinden oynatarak, "artık söyleyecek hiçbir önemli sözüm yok. Bir sürü ufak tefek, saçma sapan şey yapıp biraz eğleneceğim." İki yaşamın arasında olduğunu söyleyen bu yorgun ve bıkkın adam Lawrence Durrell'di.

27 Şubat 1912'de Hindistan'da doğmuştu. "Babam İngiliz, annem İrlandalıydı. Neşeli insanlardı. Tanrıdan korkarlardı ama protestanlığa karşı isyankâr bir tavırları vardı" diyor özel mektuplarında. Babası mühendisti; Tata çelik fabrikalarının ve Himalaya'nın eteklerinden Darjeeling'e kadar tırmanan, o zamanlar hemen efsane haline gelen demiryolunun inşaatına katılmıştı.

Durrell daha sonra şöyle yazacaktı: "Onbir yaşına kadar olağanüstü anılarım oldu. Yatakhane penceresinden bembeyaz Himalaya'yı görüyordum. Tepelerde mavi çatlaklar -Tanrım, ne düşüştü bu!- Lhasa'ya giden buzdan masmavi

9-15 Temmuz 1992 tarihli *Le Nouvel Observateur*'den çeviren: Feyza Tulga

olmuş geçitler. Tibet'in kıyısında bir ninni mutluluğu içinde yaşadım." Geleceği ile ilgili ilk sezgiyi bu somut ve yasak cennetin basamaklarında duyumsadı. "Bir gün", diye anlatmıştı bana, "on yaşındayken kolejin sevimli çizitlerinden biri ilerde ne yapacağımı sordu. Yazar olmak ve Fransızca öğrenmek istediğimi söyledim. Hoca bana *le Matin* gazetesinin edebiyat sayfalarını verdi." Böylece, bir kez olsun yazın yeteneği olan bir gencin cesareti kırılmamıştı. İki yıl sonra "yontulmasını" isteyen babası Larry'yi İngiltere'de bir okula gönderdi. Orada Elizabeth devri yazarlarını tanıdı ve boksı denedi. Çevresinden ve ülkesinden kopmuş, huysuz bir gençti.

Babasının ölümünden sonra Lawrence Durrell, ya da arkadaşlarının dediği gibi Larry, bohem hayatı yaşamak için okulu terk etti. Bütün eksantrik İngilizlerin genel karargâhı olan Bloomsbury'ye yerleşti, gayrimenkuller sattı, tüm devlet memurluğu sınavlarında başarısız oldu, iki üç yıl sone yayınladı, ilk romanı *Pied Pipers of Lovers*'ı yazdı, Garbo'ya benzeyen bir öğrenciye aşık oldu ve barlarda piyano çaldı. Kişiliğine sadık kalmak için çırpınıyordu. Kocasının ölümünden sonra "Krallığa" dönen annesi, diğer çocuklarıyla birlikte Bournemouth'a yerleşmişti. Larry ve Nancy de onlara katıldılar.

Durrell'ların İngiltere'yle hiçbir bağı yoktu. Larry de çok geçmeden bu ülkeden nefret etmeye başladı. Sık sık, "berbat, çekilmez bir ülke, ufak hesaplarla uğraşan bir ada" diye tekrarlıyordu. "Orada herşey, iklimden, mutfaktan, alkol tüketimini yasaklayan yasalara, kadınlara kadar herşey bedeni köreltiyor." Durrell'ların Korfu adasına yerleşmiş bir arkadaşı, adasından herşeyin çok ucuz olduğu bir cennet gibi söz ediyordu. Güneşe tutkun Durrell hemen, yeni evlendiği Nancy'yi de alarak, "Akdeniz'i keşfetmek için ideal bir yer" gibi düşündüğü Korfu'ya taşındı. Bu yolculukla yaşamında yepyeni bir dönem başlıyordu. Yunanistan'ın parlak güneşi, bıyıklı birer köylü kılığına girmiş Olimpos tanrıları ile sahbetler, on drahmilik rezine şarapları, her şey onundu artık.

Larry büyük işler yapabileceğini hissetmektedir. İlk olarak zamanı ortadan kaldırdığını ilan eder. Geçmiş ve gelecek yüzyıllardan ve belleğin yükünden kurtulmuş halde yeni bir kitaba, *Carnet Noir*'a [Kara Defter] başlar. Yazmak için kendini paralar; kültürün onu âtil kılan bağlarından kurtulur. Bir keresinde Somnières'de bana, "o dönemde umutsuzluk içindeydim ve çılgınca çalışıyordum." demişti. Henry Miller'in *Yengeç Dönencesi*'ni Korfu'da okumuş, yapıta hayran olmuştu: "Bravo diye haykırmak istedim. ta ilk satırdan beri." Bu konuyu Durrell'la konuştuğumda aradan elli yıl geçmişti ama coşkusu sürüyordu: "Beni yetiştiren odur. Hem yaşam hem de teknik açısından. Bütün genç yazarların bir modele ihtiyacı vardır. Miller bana tekniği ve hayatı öğretti. Onun cesaretini örnek aldım." Miller *Dönence*'sini Céline'in *Yolculuk*'undan iki yıl sonra yayınlamıştı. Modern dünyanın kabuğunun altındaki çıplak insanı ve diriliğin temel titreşimlerini arıyordu. Durrell koruması gereken bir ağabey bulduğu

izlenimine kapılmıştı. Miller'dan, Kuzey insanlarının kusuru olan günah duygusundan kurtulmuş bir adam gibi söz ediyordu. *Kara Defter*'ine son noktayı koyduktan sonra metnin tek kopyasını bir mektupla birlikte Miller'a gönderdi: "Eğer beğenmezseniz onu Seine nehrine atın!" Hayranlık sırası Miller'a gelmişti: "Kara Defter'i aldım, açtım ve gözlerim yuvalarından fırlamış halde okudum... Siz İngiliz dilinin üstadısınız."

Durrell yıllarca süren kuşku ve kargaşadan sonra sanatının formülünü bulduğundan emindir: "Lawrence'ın, Miller'ın, BLAKE'in yanında ben önemsizim. Başlayalı fazla zaman olmadı. AYNI TRAMVAYIN İÇİNDEYİM" der *l'Esprit des Lieux*'de [Mekânların Ruhu]. Yazar yaşamında ilk kez keyfince dinlenir, yüzer, güneş banyosu yapar, çirişotu tarlalarında yürür, balık tutar, "Van Norden" adlı tekneyle denize açılır ve Miller'la Yunanistan'da yolculuğa çıkar. Kendini Homeros gibi görmektedir. İkinci Dünya savaşı başlayabilir artık. Wehrmacht'ın ilk top atışları bu uzun tatili yarıda keser. 1939 Ekiminde, "duman kraterlerinin" yuvarlanıp durduğu bir sonbahar göğünün altında, Nancy ve küçük kızları Penelope'la birlikte Korfu'yu terk eder. Bir kadın arkadaşına "yaşamımın en karanlık günüydü bu" diye yazan Durrell birden yazgısıyla karşı karşıya kalmış, artık onu Kıbrıs, İskenderiye, Rodos ve Atina'dan geçerek Somnières'e kadar götürecek olan göçebe hayatına sürüklenmiştir. Göçebe Larry'yi bir limandan öbürüne sürükleyen yalnızca insanları tanımak, yeni manzaralar keşfetmek, ya da mutlu olmak için duyduğu inanılmaz arzu değil, aynı zamanda tarihin fırtınalı acıları ve kargaşalarıdır. Durrell olayların zorlamasıyla valizini toplamasını çabucak öğrenir. Ama yine de bu Akdeniz gezgini, nereye giderse gitsin, ilk çağlardan beri neredeyse hiç değişmemiş yöreleri tanımak, Afrodit ve Ulyse'nin soluduğu havayı içine çekmek ayrıcalığına sahiptir.

1941'de Naziler yıldırım savaşıyla Yunanistan'ı istila ederler. Larry, Nancy ve Penelope ülkeyi iki hava bombardmanı arasında terk ederler. Girit'te acıları yazgılarına boyun eğmiş yığınların acılarırla birleşir ve dramatik göç sahneleri yaşanır. Birkaç yüz kişi, Beyrut'tan geçerek Mısır'a giden bir yük gemisinde yer bulurlar. Aralarında Yunan kralı ve Lawrence Durrell da vardır. İki-üç gün sonra Durrell kendini Kahire'de bulur.

Bu dönemde Kahire'yi düşünün. Savaş oraya kadar gitmemiştir ve kent Alman cephesinin yalnızca yüz kilometre uzakta olmasına karşın bombardmanlardan, top atışlarından ve karartmalardan habersiz, yaşamını sürdürmektedir. İskenderiye sanki bir volkanın üzerinde dans etmektedir. Kokteyller, yemekler verilmekte, casuslar tutuklanmaktadır. Şimdi Paris'e yerleşmiş olan ve o zamandan beri birçok kitap ve makale yazan Ber-to Fahri o dönemin Kahiresini şöyle anımsıyor: "O sırada Mısır borsasında gazeteciydim. Bu borsa Mısır Gazetesi'nin de sahibi olan Finney adındaki bir İrlandalıya aitti. Durrell'a orada rastladım. Aynı katta çalışıyorduk. Günlük sorunlarla ilgili mizah yazıları ve bazen de daha sonra Mada-

gaskar valisi olan binbaşı Parker'ın emri altında başyazılar yazıyordu. İngiliz meslektaşları onu genellikle beğeniyorlardı. Makaleleriyle ilgili olarak, 'fena değil ama biraz özentili' dediklerini duymuştum. 'Ama Larry Hindistan'dan geliyor, değil mi?' Larry o sırada karısı ve kızı ile birlikte bir genelevde oturuyordu. Haftada bir gün eşsiz mader soslu böbrekler yapan küçük bir lokantada yiyorduk. Daha o dönemde bile tam bir ayyaştı." İngiliz Elçiliğinin lakabı Smartie olan Doğu masası yöneticisi Walter Smart, sanatçılara candan bağlı, çok hoş, zarif bir kişiydi. Smart, Rumca'yı ustalıkla kullanan genç romancı Durrell karşısında şaşkınlığa kapılmış ve ondan çok hoşlanmıştı. Berto Fahri, "Smartie ona british Council'da bir iş buldu" diye sürdürüyor sözlerini. "O andan sonra Larry biraz sarhoş, biraz öğretmen, biraz ikinci sınıf bir casus, daha sonra John le Carré'nin roman kişilerinde bulacağımız tiplere benzemeye başladı. Mısır'dan, 'bu bilili, berbat, sefil ülke'den sürekli yakını, halkını küçümserdi. "Yine de Durrell'in çevresinde ona sadık bir arkadaş çevresi vardı: Dekadan İngilizler, aralarında geleceğin "sessizliğin Ozanı" Georges Henein de olan Mısırlı sürrealistler, romancı Albert Cosseray, bir İsviçreli asker kaçağı ve İspanya savaşı'ndan sağ çıkmış, sefil maceralara özenip tüm vaktini Kahire sokaklarında karısını aramakla geçiren ak saçlı bir adam vardı. Larry bu küçük grubu eğlendiriyordu" diyor Berto. "Her şeyi biliyordu. Piyanist, soytarı, köpek terbiyecisi, akrobat, ve bir mihrace'nin yanında çalışan bahçıvan kılığında girdiğini söylemişti bana. Köpek terbiyecisi olarak başarılarını anlatırken sık sık Maurice Chevalier'nin 'Bir koyunu kırpın, bir aslanı da' şarkısını söylerdi. Yeni bir kitabının, *Prospero*'nun hazırlığı, iki üç şiir, bol miktarda alkol, iyi bir sağlık ve arkadaşlarıyla geçirdiği geceler Durrell'in hiç sevmeydiği Kahire'ye tahammül etmesine yardımcı oluyordu kuşkusuz. "Bu ağır ve kirli Nil'in kıyısında hiçbir şey yazılmıyor; coşkulu bir esinlenme olmazsa tabii. İnsan fillerin ayaklarının altında ezildiğini hissediyor..." (*l'Esprit des lieux*) Bir akşam Larry, her hafta bütün arkadaşlarının toplandığı yemeğe yanında Nancy olmadan gelir. Kimse ona bir şey sormaz; o da Nancynin kızlarıyla birlikte Filistin'e gittiğinden söz etmez. Ama Miller'e yazar: "Ayrılmadık –sanıyorum savaştan dolayı." Nancy'nin gidişinden sonra –ya da önce– Durrell bir yahudi mücevhercisinin kızına, Eve Cohen'e deli gibi aşık olur. Sommières'de bana ondan çekinmeden söz etmişti: "Onunla ilişkimiz çok iyi yürüyordu. Çok güzel yıllar geçirdik birlikte. Ama Cohenler başıma çok dert açtı. Beni hahamlıklarına kısıtıp kapatmak istediler. Niyetimi kanıtlamak için onu kaçırmak zorunda kaldım ve evlendik." Larry'nin Pembe Çingene dediği bu peri nasıl biriydi? Fahri kızın çok az görüldüğünü anımsıyor: "Çok güzeldi. Büyük, çekingen, durağan bir kelebek, eski bir sinagog kuşu, Larry'ye deli gibi aşık ve bu aşkın ürktüğü küçük bir Yahudiydi. Larry onu aramıza getirmiyordu. Çingene, hiçbir zaman mader soslu böbreklerle süslediğimiz yemeklerimizde Nancy'nin yerini almadı.

Esrar onunla birlikte başlamıştı. Zira Larry'nin başka serüvenleri de oluyordu. Türk kökenli bir prensesi, Aziza'yı anımsıyorum." 1944 yılının sonunda İskenderiye'ye basın ataşesi tayin edilen Durrell Kahire'den ayrılır ve "en güzel perisi" Çingene'yi de götürür. "Daha 22 Ağustos'ta Henry Miller'e şöyle yazar: "İskenderiye üzerine bir roman yazma projemle ilgili harika bir fikir var. Masaların üzerinde danseden kızlarıyla bir tür manevi kıyım yöresi olan bu kent bütün Yunanistan deneyimlerimle kolay bir bağ kurabilir." İskenderiye, Ah İskenderiye....

Kente Mayıs ayında bir pazar günü, gün batarken geldim. Sıcaktan kaynaklı Kahire'den yola çıkmış, çölde üç saat süren bir otobüs yolculuğu yapmışım. Beni, Saad-Zaghlül meydanındaki palmiyelerin perçemlerini okşayan hafif, tatlı bir meltem karşıladı. Eski kalenin projektöründen, bir cami kubbесinin tepesindeki fenercikten, eski sarayın neon lambalarına kadar, Korniş'in tüm ışıkları denizin mürekkebine batmış kalmıştı. Durrell'ci tutkuların yıllanmış gömütü Cecil Hotel'e varmak için yolun karşı tarafına geçmek yeterliydi. Korniş'te kahvelerin teras duvarlarına sırtlarını dayamış erkekler loş bir hiçliğe karşı oturmuşlar, nargilelerinin marpuçlarını aşındırıyorlardı. Dar sokaklar ise hayat kaynıyordu. Klakson gürültüleri, benzin, mangal, tütsü kokuları, radyo ulumaları, uzun neon çubuklarından oluşan ışık kümeleri, dumana boğulmuş baraka dükkânlar, sağa sola seyrilenler, küfürler, beddualar. Durrell'in uğramayı alışkanlık edindiği Pastroudis kahvesinde ise erkekler bir akvaryum ışığı altında tavla ya da dama oynuyorlardı. Daha sonra kalabalığın çalkantısı ve kargaşası azalıyor, solgun bir ay görkemli konut yığınlarının profilini çıkarıyordu. Ama ertesi gün, yepyeni bir güneş kentin tüm esrarını sıyırıp almıştı. İskenderiye pis bir deniz boyunca uzanan gürültülü bir şehirdi artık.

Durrell İskenderiye'yi ele geçirdiği zaman kentin kimliği neydi? Yanıt "Justine"nin ilk sayfalarında: "Beş ırk, beş dil, bir düzine kadar din ve limanın yağlı sularının önünde dolaşıp duran beş filo. Ama beşten fazla cins vardı... İskenderiye bir aşk cenderesiydi." İskender'in, Ptoleme'nin, Berenis'in Kleopatra'nın kenti İskenderiye her zaman insanlarla Tanrı arasında nasıl bir aracı olabileceğini sormuştu kendi kendine. Felsefenin, astronominin ve matematiğin bu eski başkenti kuşkusuz gezegenin en ruhsal ve dinsel kentlerinden biriydi. Durrell'dan önce, Birinci Dünya Savaşı sırasında, bir başka İngiliz romancısı, E. M. Forster, Kızılhaç gönüllüsü olarak 1915'den sonra bu kente kalmıştı. *Hindistan'a Bir Geçit*'in yazarı, çabucak birçok esrarını çözdüğü kentin en iyi tarihçilerinden biri olmuştu. Üst üste, 1922'de ve 1923'de iki başyapıtını, *Alexandria*'yı ve *Pharos and Pharillon*'u İskenderiye'ye adanmıştı. Bu iki yapıt okurlarına şehrin anahtarlarını veriyor, aynı zamanda eşsiz bir kişiyi. Lepsius sokağında oturan şair Constantin Cavafy'yi tanıtıyordu. Şair şehrin bir insan gibi sevmiş ve onun bir tür koruyucu tanrısı haline gelmişti. Bu iki kitabıyla Forster zemini uzun bir süre için gerçekten hazırlamıştı.

Onun bilgileri, sezgileriyle dolu olan Durrell için yaşlı kentin gevşekliliği ve duyumsamazlığı iyi bir malzemeydi. Ona her şeyin yararı vardı. 1933'de ölen Cavafy'nin varlığını soluyor, kafasında renkleri, kokuları, kişileri, kadın yüzlerini biriktiriyordu. İskenderiye'nin kadınları dünyanın en güzel kadınlarıydı. Adları Didi, Dudu, Puce [pire -ç.], Lola'ydı. Müslüman, Hristiyan ya da Yahudiydiler ama biz yalnızca güzelliklerini hesaba katıyorduk. Durrell Miller'a şöyle yazmıştı: "Olağanüstü güzel vücutları var. Bir cinsel Matisse'in desenleri gibi. Sözcüklere bağlı kalarak konuşursam, boğazıma kadar bu işe batm." Tüm bu güzeller bugün Durrell adlı bu adamı anımsıyorlar mı? Tabii ki evet ama anıları yatışmış, değişmiş. Onu kente ihanet etmekle ve kentin ruhunu satmakla suçluyorlar. "Göğün rengi, güneş, bütün bunlar onu etkiledi ama betimlediği toplum biz değiliz. Onu tanıdım. Kadınların birç kulübünde viski içmeye gelirdi. Baş belası, sıkıcı bir ayyaştı." BBC tarafından görevlendirilen Durrell 70'lerin ortasında kente geri gelir. İskenderiyeli bir Yunanlı olan Georges'a Cecil'de rastladığında ona şöyle der: "Kent değişmiş. Dev gibi. Ama gülümseyişler hep aynı."

Larry, *Prospero* ve *Cefalu*'yu yazdığı Rodos'a yerleşir ve *Quatuor*'u yazmaya başlar. Nihayet Çingene'yle evlenir, Arjantin'e gider, Kordoba'da ölecek kadar sıkılır, Dışişleri Bakanlığı tarafından Yugoslavya'ya gönderilir, sonra da Kıbrıs'a yerleşir. Depresyon geçiren Çingene onu terk eder ve kızı Sapho'yla yalnız bırakır. "Ama tesadüfe bakın ki genç ve güzel bir İskenderiyeli kadın kucağıma düştü." İsmi Claude Vincendon'du. Fransızdı ve İmparator François-Joseph'in soyluluk ünvanı verdiği ve *Quatuor*'daki Nessim'in modellerinden biri olan Menasce baronunun torunuydu. On yıl sonra evleneceği Claude'in varlığıyla toparlanan ve rahatlayan Durrell, *Quatuor*'un ilk cildini bitirdi.

Kıbrıs'ta Durrell Kuzey'e, adanın Yunan Ege adalarına benzeyen tek limanına yerleşti. Akdeniz rüyasının ardından koşmayı sürdürüyordu. Hocaydı, basın ataşesiydi ve Kyrenia'nın köylüleriyle birlikte her gece ıslatıyordu. Durrell, bir suikastten diğere gelişerek Kıbrıslıların İngiliz tacından ayrılmalarına neden olacak krizin ayrıcalıklı tanıklarından biriydi. Yüreği parçalanıyordu ama her sabah kalkar, biten gecenin sessizliğinde kitabının metni üzerinde çalışırdı. 56'da Tarih onu bir kez daha kovdu. Yeniden yola çıkması gerekti. Para sıkıntısı içinde yirmi yıl süren gezgin ve çalışma hayatından sonra ertesi yıl, nihayet, iki büyük ödül kazandı. *Justine* ve Kıbrıs'la ilgili kitabı *Acı Limonlar* (güncelliğinin de katkısıyla) çok kişi tarafından okundu ve birçok dile çevrildi. İki üç ay sonra Larry, Claude Vindoncon'la birlikte, uluslararası ünün ilk ürünleriyle donanmış olarak, yuva kurmak için Gard bölgesindeki Sommières'e varır. "Bir soğuk Şubat akşamında (sisler içindeki görünmez ve gizemli nehir uğuldayarak akıyordu) Montpellier arabasından indim ve ansızın ve bütünüyle bu aynı akşam somutlaşacak olan bir önsezinin ilk belirtilerini algıladım... Bir-

den, garip bir şekilde, evimde olduğum duygusuna kapıldım. Hâlâ bu duyguyu taşıyorum." (İvan Gausson'un *Sommières*'inin önsözünden) Claude ve "ben bir kampçı olarak doğdum" diyen Larry, "beş çocuklu katolik bir ailenin evine" yerleşmeden önce uzun yıllar kamp hayatı sürerler.

Sommières'de Durrell mutludur. Yaşlı ağabeyi Miller'ı misafir eder, *Avignon Quinteti*'ni yazar, 36 sınıfı gazilerinin ziyafetinde Maurice Chevalier'nin şarkılarını söyler, Tao bilgisini geliştirir ve sonra da karısı Claude'ı kaybeder. Arkasından Miller da ölür. Larry şimdi yalnız mı kalmıştır? Mutsuz mudur? Hayır. Yeniden evlenir, yüreği yeniden parçalanır. Zaman geçtikçe dünyada çok daha tedirgindir, çok daha fazla acı çekmektedir.

Onunla 1984'de, fotoğrafçı Carlos Freire ile birlikte karşılaştığımızda, sanırım kötü bir dönem geçiriyordu ve yalnızca yakın arkadaşlarıyla görüşüyordu. Evin bahçesi çok bakamsızdı. Hep kapalı duran kepenklere çakılmış levhalarda, "Mayınlıdır! Dikkât!" gibi tehditkâr sözler vardı. Ama yaşlı Larry yazmaya devam ediyordu. Bana şöyle demişti: "Sabah beşe çeyrek kala kalkıyorum, kırk dakika yoga yapıyorum, ve yazacağım şeyleri tasarlıyorum. Güneş saat yedide görünüyor. Kimsenin kımıldamadığı, herşeyin uyuduğu saatler her zaman en görkemli saatlerdir. Çalışmamı kolaylaştırmak için başvurduğum çeşitli ayinlerim var. Romanım ilerlemeyi reddettiği zaman onu, bana yardım etmesi şartıyla Stendhal'e sunuyorum. Roman yazmak can sıkıcı, berbat birşey! Dinsel bir eylem. İnsanın kendi içini değerek kendi üzerine düşünmesi gerek. Böylece bilgilerini ve deneyimlerini geliştiriyorsun. Görünüşte düzensiz olan hayatımın aslında, içsel olarak belli bir yapısı olduğunu, örgütlü olduğunu düşündüm hep." Durrell iki üç hafta önce Volkswagen minibüsünü satmıştı. Göçebe yaşamında ilk kez hareketsizliği kabul ediyordu. Yöredeki arkadaşları ona yetiyordu. Örneğin bitki toplayıcısı Ludo, Midi Libre'de çalışan bir gazeteci ve yılbaşını bahçelerinde "boule" oynayarak ve şampanya içerek geçirdiği lokantacılar.

Yaşamının son aylarında hastalık onu bir heykele çevirmişti. Sommières'de birbirimize elveda dediğimiz sırada "görüyorsunuz", demişti bana, "yazın açısından teknik işsizlikteyim. Saat dokuzda yatıyorum. Orji yapmıyorum yani. Zaten hiç yapmadım. Fazla püriten, fazla saf olduğumdan kuşkusuz. Şimdi de sukûnet ve huzur arayan yaşlı bir rahibe oldum". Kızı Sapho'nun intiharı onu yaralamıştı. (İngiliz basını ölümünden sonra onu kızıyla da yatmış olmakla suçlayacaktır.) Bir kadın, son bir kadın, Françoise Kestman onu avutmuştu. Yaşam inişli çıkışlı devam ediyordu. Yapıtlarının Nobel ödülü alacağına gerçekten inanmıştı. Bu umudun boşa çıkmasıyla yeni bir yara daha aldı. İçmeyi bıraktı, sonra yeniden başladı. Artık evinden dışarı çıkmıyordu. Yine de Michel Deon onu Antib'de görmüştü. Bu ilk ve son karşılaşmalarıydı: "Durrell Audiberti ödülünü almaya gelmişti. Lübnanlı arkadaşları onun şerefine bir parti düzenlemişlerdi. Gecenin bir kısmını şampanya içerek geçirdik." 7 Kasım 1990 Çar-

şamba günü Françoise Kestmann alışveriş yaparken unuttuğu gazeteyi almaya çıkmıştı. “Biliyor musun Larry”, demişti ona “gazetemiz olmazsa yıldız falımızı öğrenemeyiz”. On dakika sonra geri döndüğünde, Larry ani bir beyin kanaması sonucunda ölmüştü. Tibet’in mavi buzullarının, Yunanistan’ın, İskenderiye’nin tanrıları bu son yolculuğunda kanat gersinler ona...

Güney Afrika: “Barbarlık” ile “Yapısal Reform” Arasında –II

John S. Saul

II

ANC’nin İktidara Hazırlanması

Daha önce yazdığım bir makalede ANC’nin 1980’lerin ortasında direniş hareketinin merkezi olarak ortaya çıktığını anlatmışım.²¹ Karşı karşıya olduğu büyük sorunlara rağmen ANC bu durumunu bozmadı. Tabii aslında ANC, 1984-86’da meydana gelen ülke çapındaki ayaklanmada açığa çıkan enerjiyi bir noktada yoğunlaştıramadı ve onu gerektiği gibi yönlendiremedi. Devletin balyozu çok sert indi ve halk hareketini sarstı. Ayaklanmanın son aşamalarında, kentleri “yönetilemez kılmak” diye ilan edilen politikayı “halk iktidarı” kurumlarını inşa çabasına doğru geliştirmekten çokça söz ediliyordu. Ancak bu embriyonik olasılığı kentlerden söküp atmak da hükümetin en açık hedeflerinden biriydi. 1985’teki Danışma Konferansı’nda ANC kentlerdeki direnişi devlet balyozundan korumak için askeri taktikler geliştirmeye söz verdi, ancak çok geçmeden bunun olanaksız birşey olduğu anlaşıldı.

ANC’nin askeri varlığı tamamen yok olmadı, ancak önyak olduğu saldırlar “silahlı propaganda”nın bilinen şablonuna umulandan daha yakın düşüyordu. “Silahlı mücadele”nin sembolik değeri hâlâ yüksekti. Örneğin 1988’de ANC’de “sert” hedeflerin mi yoksa “yumuşak” hedeflerin mi seçilmesi gerektiğinin çokça tartışılması, amaçlanmış olabilecek sonuçları doğurmuştu: Beyazlara bir değişiklik söz konusu olmadığı taktirde işin daha da kötüye varacağını hatırlatıyor, ANC içinde de yumuşak hedeflerin reddedilmesiyle yüksek manevi değerlerden vazgeçilmemiş oluyordu. Genel olarak Barrell’in de kuşkusuz doğru olarak belirttiği gibi, “yeraltının ve 1984 sonrası askeri kampanyanın yapısal kusurları ne olursa olsun, MK (Umkhonto we Sizwe, ANC’nin askeri kanadı) iktidardaki düşman eliti ANC ile ittifakı

New Left Review’dan (No. 188, Temmuz-Ağustos 1991) kısaltarak çeviren: Ayşen Anadol

Bu yazının birinci bölümünü geçen sayımızda yayınlamıştık.

düşünmeye zorlayan koşulların ortaya çıkmasında kilit bir rol oynadı.”²² Ne var ki ANC/Umkhonto liderliği ırk ayrımcı devletin salt fiziki gücünün sürdüğünün farkındaydı ve bu durum Umkhonto’nun artık silahlı eylemi rejimi günün birinde devirmeye yarayacak birçok değişkenden sadece biri olarak görmesini sağlıyordu.

Acaba bu değişkenler o rejimi –er geç– görüşme masasına getiremez miydi? ANC’nin görüşmeye hazır olması Solun (hem sosyalist hem kültürel-milliyetçi kökenli Sol’un) bir kesimi için ihanet demektir: “Görüşmek” onların sözlüğünde “satılmak” anlamına geliyordu. Oysa bu gibi görüşmelerde çoğu şey kuşkusuz tarafların masaya gelirken ne kadar güçlü olduklarına bağlıdır. Zayıf olduğunu bilmesinin ANC’yi bu cephede işleri hızlandırmaya ittiği doğrudur. Irk ayrımcı rejimi askeri açıdan ezilmesi mümkün değildi. Ayrıca Güney Afrika’nın destabilitazasyon taktikleriyle tanınmaz hale gelen sınır boyundaki devletler ANC için artık arkasını koruyabildiği üsler olmaktan çıkıyordu; bu arada hareketin en büyük uluslararası desteği olan Sovyetler Birliği ve genel olarak Doğu Avrupa, Afrika’nın güneyinde sahneden çekiliyordu.²³ Ama aynı zamanda da, rejimin baskı taktiklerinin işlememesi ANC’nin umutlarını artırıyordu. 1989’da artık iyice ortaya çıkmıştı ki, bu taktiklerle ne ekonomik kriz çözülebiliyordu ne de rejim dış ülkelere güven verebiliyordu. Ayrıca 1988-89’da, tam da baskının en şiddetli olduğu günlerde, kitle direnişinin canlanması ANC’ye “ayaklanma”nın yeniden başlayabileceğini düşünme cesareti verdi.

Ayrıntıları hatırlayalım. Sendikaların, özellikle ANC ve UOF ile “Kitle Demokratik Hareketi” içinde ittifak halinde olan, işçi federasyonlarının en büyüğü COSATU’nun hayati önemi vardı. Büyük çapta grevler oluyordu, diğer cephelerde de hareketlenme fazlaydı (sendikanın önyak olduğu 6-8 Haziran 1988 işe gitme eyleminde protesto hareketine 3 milyon işçi katılmıştı). Açıkta açığa yapılan “meydan okuma kampanyası”nda kişi ve örgütler kendi üzerlerindeki yasakları kendileri kaldırıyor, bazıları plaj ve hastanelerdeki ırk ayrımına uymuyor, tutuklanırlarsa açık grevine giriyorlardı. Birçok kentte tüketici boykotları, kira grevleri, ve bir dizi militan gençlik eylemi oldu. Sonuçta, bazı beyaz bölge ve belediye yetkileri, ısrarlı sivil derneklerle bazı yerel sorunları görüşmeye mecbur oldular. Bu gibi gelişmeler belki Doğu Avrupa’daki kitlesel ayaklanmanın boyutlarına erişmemişti ama başarısız olsa da 1984-86 ayaklanması bu modele yaklaştı. 1988-89’da direnişin yeniden ortaya çıkması o anın amaçları için yeteri kadar dramatikti.

ANC başka bağlantıları da deniyordu. Güney Afraki’daki en önemli işadamlarının delegeleriyle (o sırada Anglo-Amerikan’ın başkanı olan Gavin Relly de bunlar arasındaydı) Lusaka’da toplantı yapıldığında yıl henüz 1985’ti ve bunu başka toplantılar izledim (bir dizi Afrikaner entelektüel ve kamuoyu liderleriyle Dakar’da yapılan drama-

tik 1987 toplantısı gibi). Ayrıca 1985'te ANC bu gibi görüşmelere şekil verebilecek taktikleri ve hükümetle eninde sonunda yapabilecekleri herhangi bir pazarlığın önkoşullarını da bir sisteme bağlamaya başlamıştı.²⁴ Bu önkoşullar 1987'de daha da resmiyet kazandı ve 1989 Ağustosunda OAU tarafından "Harare Deklarasyonu" adıyla kabul edildi. Bütün bu süreç boyunca hareketin talepleri hayli militancaydı: Güney Afrika'da baskının kaldırılmasını talep ediyor ve Güney Afrika'yı "birleşik, demokratik, ırkçılığın olmadığı bir ülke"ye dönüştürecek görüşmeleri bekliyorlardı.

Görüşmeler konusundaki tavrını önceden belirlemiş olsa bile ANC, De Klerk'in amacına uygun şekilde kullanmak için fikrin üstüne atlamasındaki hıza kendini uydurmakta güçlük çekti. Bu yeni durumda kendisini bekleyen tuzakları ne kadar kuşkuyla bekliyor olursa olsun, olayı fiilen kavramakta De Klerk'ten geri kaldı.

"Seçkinler Sözleşmesi"nin çekiciliği

Acaba ANC, kendine göre, bir "seçkinler sözleşmesi" zemininin tuzağına mı düştü? Bütün kuşku-larına rağmen ANC, De Klerk'ten çok şey beklemiş ve işleri onunla çözmekte fazla sorgusuz sualsiz davranmış olabilir. Ama daha önce belirt-tiğimiz gibi, ANC'den daha akıllı çıkmaya çalışır-ken De Klerk kendini kandırmış da olabilir. ANC'nin De Klerk'ten, onun vermeye hazır oldu-ğundan çok daha hızlı ve doğrudan bir siyasi anlaşma beklemek için nedenleri vardı. Belki de kibirli bir yaklaşım, dolayısıyla De Klerk'in kur-nazlığını küçümseme, onun amaçlarının ölçüle-memesi ile at başı gitmişti. Mandela hapishane-den De Klerk ile bir çeşit pazarlığa girişmemiş miydi? Özgür olduğunda bu pazarlıkları hayata geçirmemesi için ne sebep vardı? Bütün bunlara bir de Mandela'nın serbest bırakılmasından sonra ilk aylardaki yurt dışı gezileri çılgınlığını da ka-tun: ANC için bir taç giyme töreni gibiydi. Öylesine koşullarda uluslararası destekleri abart-mak ne kadar kolay. Oysa geriye bir bakılınca bu desteğin o sırada zirveye çıkıp azalmaya yüz tut-tuğu, Batı medyasının çok geçmeden ırk ayrımı sorununun çözülmede olduğunu söylemeye baş-ladığı ve Batılı liderlerin de De Klerk'i giderek daha az suçlu buldukları görülür.²⁵

İşte ise, belki de anlaşmanın çekiciliği ANC'nin en kötü içgüdülerini ortaya çıkarıyor. Sürgünde bütünlük ve birlikteliğini devam ettirse bile pratikte ANC'de belli otokratik eğilimler var. Bu eğilimler tüm kıtadaki Afrika milliyetçiliğinde görülür gerçi, ama ANC'de hem yıllardır Güney Afrika Komünist Partisi ile yakın ilişkide olmanın getirdiği Stalinist bir eğilim hem de yeraltı çalış-maları ve militarizasyonun görünüşte kaçınılmaz olarak mücadeleyi hiyerarşik düzenden uzaklaştır-ması ile perçinlendi.²⁶ Ayrıca, Nelson Mande-la'nın tekrar hareketin merkezine geçmesinin ve ANC politikasına epeyce kralvari üslubunu taşı-masının da yararının yanı sıra zararı olmuş görü-

nüyor. Yoksa, çoğu kez kuşku-lu eylemlerine ra-ğ-men eleştirilere karşı yöneticilerin Winnie Man-dela'yı sonuna kadar savunmaları ve bütün protes-tolara rağmen onu ANC Sosyal Refah Bölü-mü'nün başına getirmekteki duyarsızlıkları başka nasıl açıklanabilir?²⁷

ANC'nin buna bağlı bir sorunu da, Güney Afrika'da güçlü bir örgüt olarak varlığını pekiştir-mekte karşılaştığı güçlükler. Sürgündeki yönetici-lerin Güney Afrika'ya dönmesi hiç de pürüzsüz olmadı. Bir *Southscan* muhabiri, ANC'nin temel güçlü-ğünü, "yönetim ve liderlik çekirdeğinde ağırlıklı olarak yaşayan politikanın dinamiğini hâlâ bilmeyen eski yaşlı sürgünlerin" bulunmasın-da görüyordu.²⁸ Ayrıca Lusaka'da mecburen bir-likte olan sürgünlerin eve döndüklerinde kendi farklı siyasi bölgelerine gitmeleri ve o zamana kadar üzerine örtü çekilmiş olan ideolojik ayrılık-ların yavaş yavaş su yüzüne çıkmasıyla, eski bir-lik parçalanıyordu. İç ve dış yapıların ve persone-lin tek örgütte toplanması gibi bir sorun da vardı. Merkez nasıl sağlanılabilecekti? Merkezi yö-ne-tim ile yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin çok düzgün olduğunu UDF bile söylemiyordu. Ayrıca varolan ilişki ağları devlet baskısı yüzünden her seviyede zarar görmüştü. 1990'da yerel direnişler (kira grevleri, tüketici boykotları, yürüyüşler vb.) geniş bir cephede devam etmiş ancak ANC yerel yakınmaların dizginlerini elinde tutmayı ve eylemlere ulusal bir bütünlük kazandırmayı, genelde tepkici ve gayet somut olan yerel kam-panyaları ulusal çapta bir siyasi eyleme dönüştür-meyi becerememişti.²⁹ Son olarak, bütün bu eleş-tirilerin ANC'ye karşı hem Buthelezi hem de dev-lete bağlı faktörlerin açtığı savaş göz önünde bulundurularak yapılması gerekirdi. (...)

Ancak, ANC için iyimser olunabiliyorsa bu, belirtilen sorunlar hakkında örgüt içinde son dere-ce yüksek seviyede bir iç tartışma ve özeleştirisinin olmasındandır. Ayrıca ANC üzerindeki demokra-tik baskılar da örgüt içinde yankı buluyor. Nite-kim, örgüt varolan gücünün büyük bir kısmını, otokratik isteklerine gem vurabilmesinden ve ken-disi ile Güney Afrika'da yaygın hareketler arasın-da bir çeşit yaratıcı tansiyonun ortaya çıkması ris-kini göze almasından alıyor. Bu bakımdan en dik-kat çekici olan, kurtuluş hareketi ile Güney Afri-ka'nın canlı, otonom, ırkçılık gütmeyen sendika-ları arasındaki karşılıklı ilişkidir. Burada da "yara-tıcı tansiyon" vardır ve bunun Güney Afrika'daki kavranma koşulları özellikle ilginçtir. Bu koşullar bu "tansiyonu" mümkün olduğunca canlı ve yara-tıcı tutmak için gerekli siyasi çalışmayı mahcupça da olsa aydınlatmaya çalışmaktadır.

Daha önceki bir makalemden bu tansiyonu ince-lemeye çalışmış, Ernesto Laclau'nun önceki eserine dayanarak Güney Afrika çerçevesinde "popü-ler demokratik" ve "proleter" taleplerin birbirleri-ni nasıl güçlendirip ileriye itebileceklerini anlat-mıştım. Bu argüman, milliyetçi/popülist ve işçi sınıfı/sosyalist iddiaları sorunsuzca yan yana geti-ren bir çeşit nesnel sürecin var olduğunu savunu-

yor gibi anlaşılmıştı (bu konuda bana yönelik eleştirisini Alex Callinicos şöyle dile getirmişti: 1914'ten beri iflas etmiş olan bir İkinci Enternasyonal versiyonu).³⁰ Ancak, bu sorunsal *yaşama*-ya başlayan Güney Afrika'lı pratikçiler bunları yan yana getirecek olanın yalnızca sınıf mücadelesi olduğunun tamamıyla farkındadırlar.

“Sivil Toplum”un Talepleri

Sınıf mücadelesi —ve demokratik mücadele. Güney Afrika'daki çeşitli projelerin sınıf kökenlerinin bilinmesinin yanı sıra hareket içinde “sivil toplum”un (terim özellikle kullanılmıştır) talepleri konusunda çok konuşuluyor. Bu düşüncüyü en çok savunanlardan biri de radikal Ulusal Metal İşçileri Sendikası (NUMSA) ve Alexandra Şehir Derneği Başkanı Moses Mayekiso oldu. Aynı zamanda ANC ve SACP'nin de üyesi olan Mayekiso ısrarla Güney Afrika'nın sorunlarına çözümün sadece siyasi partiler dünyasında bulunamayacağını söyledi. Kendisiyle yapılan tipik bir ropörtajda³¹ bir dizi halk örgütünden (sendikalar, şehir dernekleri, köy komiteleri, kadın ve gençlik örgütleri) oluşan “sivil toplum”un kendi bünyesine göre inşa edilip, üyelerinin hem partililer hem de diğer halk arasında seçilmesi ve yine kendi şartlarında iktidar olması gerektiğini söylüyordu.

Çok iyi bilindiği gibi “sivil toplum”un taleplerine dayanan bir tartışma iki tarafı keskin bir kılıç gibidir, tarihi kökeninde devletin elini pazar yerinden uzak tutmak gibi liberal bir arzuyu yansıtan bir kavramdır. Mayekiso gibi birinin kullandığı anlam bu değildir. Onun modelinde içten bir radikal ateş vardır, en iyi cinsten bir siyasi parti-nin oynadığı paha biçilmez lider-koordinatör rolünün yararını bilir ama otonom halk örgütlerini “kendini iktidarda bulan herhangi bir partiyi kitleler için yararlı değişimlere yöneltmek için gerekli” görür. “ANC'nin temsil ettiği geniş toplum güçleri ittifakının doğası yüzünden” diyor Mayekiso, sosyalist politika bakımından “partinin aşamayacağı sınırlar vardır” —tabii eğer iyi örgütlenmiş bir sivil toplumun ısrarlı sesiyle ileriye götürülemezse. ANC'nin anayasa konusundaki düşüncesinin başlıca mimarlarından biri olan Albie Sachs da, bunun gibi, hareketin önüne ve merkezine insan haklarının korunmasını koymak gerektiğini söylerken, aynı kararlılıkla, haklar söyleminin genişletilerek ekonomi konusunda en eşitlikçi talepleri de kucaklaması gerektiğini belirtiyordu.³²

Ancak Güney Afrika'da demokratik bir kültürün tohumlarını yetiştirmenin değerini insan küçümseyebilir. Çünkü hem ırkçı olmayan sendikalarda hem de ilerici hareketin diğer kollarında daha önceleri de görülen bu tohumlar aynı hareketin içindeki daha negatif eğilimlerle dengelenmiş. Bu eğilimler ANC'nin zaman zaman gösterdiği otokratik eğilimler kadar tehlikeli. Zira mücadele ve “yönetilmezlik” özelliği (ethos) ırk ayrımı altında yaşamının zorunlulukları ile fazla sıkça

birleşip siyasi hoşgörüsüzlüğün karşı-kültürünü doğuruyor. Özellikle kasaba gençleri ilerici değişimin sözde düşmanlarına karşı olağanüstü zalimce davranıyorlar. Ayrıca, gerçekten demokratik eylemin normları, kardeş ilerici örgütler ve siyasi partiler arasındaki tartışmalarda bile çoğu kez kötüye kullanılıyor. Kısacası, “sivil toplum” ve “demokratik haklara” saygılı bir toplum yaratmak yeni, ırk ayrımı sonrası Güney Afrika'da hiç de küçük bir başarı olmayacak. Ülkeyi saran sosyoekonomik eşitsizliklerin demokratik (Sosyalist olarak okuyun) bir biçimde ve derinlemesine sorgulanması anlamına gelse bile...

Böylesine demokratik amaçlara sahip olanlar hâlâ en çok ANC çevresinde etkinlik gösterdiğine göre, direnişin çekirdeği, kuşkulu özellikleri ne olursa olsun, ANC-merkezli harekettir. Bu hareket De Klerk'in düşündüğü bütün koalisyonlardan —merkezci beyazlar, belediyelerin siyah üyeleri, ülke eşrafı (Buthelezi dahil)— açıkça çok daha olumludur. Kurtuluş hareketine alternatif olmak isteyip hâlâ halktan fazla destek görmeyen ama sahne arkasında ANC'nin tökezlemesini bekleyen Pan Afrikanist Kongre'nin sunabileceklerinden de olumludur. Kültürel-milliyetçi PAC (kripto-ırkçılığı bazen solculuk maskesine de bürünüyor) uzun sürgün yıllarında olduğu kadar kendi memleketinde de oportünizmden ve üyelerin birbirlerini öldürmesinden çok zarar gördü. Bu arada dikkat gerektiren diğer gruplar (AZAPO'nun sol Kara Bilinç'i, Sosyalist Eylem için İşçi Örgütü'nün [WOSA] militan Troçkizmi) her ne kadar PAC'den çok daha takdire değer olsalar da hareket siyasetinin ana damarından uzaktalar. Bu ana damar Güney Afrika'ya belirgin bir dönüşüm getirecek canlılığı taşıdığı sürece bu gruplar küçük rollerde kalmak zorundalar.³³ (.....)

III

Reformizm, Devrim, Yapısal Reform

Şu anda görüşmeler momentine dair herhangi bir bahse girilmiyor. ANC'nin o eski “iki aşamalı devrim” (önce siyasi demokrasi/ulusal kurtuluş, sonra sosyoekonomik dönüşüm) argümanına şiddetle karşı çıkmış olsalar bile şu an için, ANC'nin görüşmelerden başarılı çıkabilmesi için ekonominin demokratize edilmesi konusunda sorabilecekleri zor soruları paranteze aldılar.³⁴ Nedenleri şu: Güney Afrika Lübnanlaşırsa sosyalizm mücadelesinin yürütüleceği asgari zemin de kaybolur. Ne var ki, —bazı şeylerin aynı anda görülmesinin yarattığı paradoks bu makalenin başında belirtilmişti— Güney Afrikalılar şu anda ırk ayrımı sonrası momentini yaşıyorlar.

Ortaya çıkabilecek anayasal görüşmeler için bunun geçerli olduğu açık; anayasaya girecek bütün haklar, vetolar, ayrıcalıklar Güney Afrika'daki gelecek raundun siyasi olasılıklar yelpazesini biçimlendirecek. Ama bu olasılıkların parametreleri, ince ve daha yaşamsal süreçlerle biçini-

leniyor. Nitekim varolan sosyoekonomik iktidar merkezleri gelecek raunda damgalarını vurmak için fazla mesai bile yapıyorlar. Eğer halk hareketi varolan devletten siyasi alanda demokratik bir sonuç koparmakta bunca zorluk çekiyorsa, sermayenin güçleri ile devletten arta kalanları, sosyoekonomik alanda demokratik/sosyalist bir sonuç elde edebilmek için nasıl alt edebilecek? Daha kesin konuşursak, ANC merkezli bir hareket böyle bir sonuca ulaşabilir mi? Makalenin giriş bölümünde geliştirdiğimiz terimlerle, ANC herhangi bir “yapısal reform projesi”nin anahtar “hamili” olabilir mi?

Yeni-liberal Gündem

Önce şunu soralım: İktidar sahipleri, ırk ayrımı sonrası Güney Afrika’nın gündemini nasıl tekellerine alacaklar? Gördüğümüz gibi çeşitli baskılar De Klerk’i anayasanın oluşturulmasında inatçılığa itti. Birçok bakımdan bir sonraki raunda yaklaşımı daha dürüstçeydi, bu cephede iş dünyasının temsilcilerinin yanında daha çok bir “takım oyuncusu” olmuştu. Oynanan oyunun adı özel teşebbüs ve bu da şaşırtıcı değil. Refakatinde de önemli bir ideolojik muska var; o çok tekrarlanan deyimle “yeniden paylaşım ile birlikte büyüme”. Daha önce de belirtildiği gibi artık Güney Afrika’daki siyasi/ekonomik iktidarı elinde tutanların pek azı derin sosyoekonomik eşitsizliklerin yarısını sarmaya karşı çıkabilir. Ancak sermayenin amacı bu eşitsizlikleri bir üretim sorunundan çok bir refah sorunu (yeniden paylaşım) olarak tanımlamak; büyüme pazar yerine ve üretim araçlarının sahiplerine bırakılmalı.

Bu sonuncuların da başarılı bir büyüme yolunun neye benzediğinden emin olduklarını söylemek zor. Güney Afrika’daki bunalımın ekonomik kökleri gerçekten de çok derinlerde. Hükümet/iş çevreleri de “içe dönük sanayileşme”nin, görece yararları ile “ihracata yönelik büyüme stratejisi” arasında bölünmüş durumdalar. Gelb’e göre şu anda ikinci strateji popüler; yani milliyet yapısını değiştirip kârlılığı yeniden ortaya çıkarmak, özellikle ihracat yoluyla imalat pazarını genişletmek için “yeni-liberal” (pazar temelinde) politikaları kullanarak imalat sektörünü yeniden yapılandırın ve canlandıran bir egemen sınıf stratejisi.³⁵ Egemen çevrelerde strateji “seçimi”nin sermayenin işi olarak tanımlandığını burada vurgulayalım.

Bu “yeni-liberal” senaryoda devlet üretim alanından mümkün olduğunca çabuk (özelleştirme yoluyla) çıkacak, ayrıca pazarı istenmeyen müdahalelerden uzak tutacak (ırk ayrımı gözetken Toprak Kanunu’nun reddedilmesi buna bir örnek: İlerici bir reform gibi görünüyör, oysa bu alandaki tarihsel adaletsizlikleri ortadan kaldırmak yolunda gerçek bir çaba içermiyor). Afrikalı girişimciler için yer açacak ve finanse edecek bazı çabalar var, ayrıca diğer kilit adamları koopte edecek sektörlerle göre tanımlanmış “görüşme çerçeveleri” de (ulusal-siyasi olana ek olarak) geliştiriliyor. (...)

Bir de şu “yeniden paylaşım” var. Gerçekten de, son bütçelerde siyahların sağlığı ve eğitimi için ayrılan miktar artmış, devlet fonuna bağlı Bağımsız Gelişme Tröstü’ne de (“Steyn Fonu”) önem veriliyor. Ancak, aslında özel konut mülkiyetine yardım eden özel sektöre bir kamu desteği olan ikincisi, gerçek bir yeniden yapılanmayı sağlayacak yerde, zaten daha iyi tabakalardaki siyah Güney Afrikalıların daha yukarı çıkmasını kolaylaştırmak için yapılmışa benziyor. Yani Gelb’in vardığı sonuç doğrulanıyor: Ortaya çıkan yeni-liberal proje, sadece toplumun ikili yapısını güçlendirecek ve genişletecek –o yapının ırkçılıktan arındırılmasını artırsa da. Ayrıca son bütçe (20 Mart 1991) mevcut yapıdaki yeniden paylaşım çabalarının ne kadar kısıtlı olduğunu gösteriyor. Savunma harcamaları hâlâ en büyük kale. şirket vergileri, yeni ve geniş kapsamlı bir KDV lehine azaltılmış (COSATU’nun deyişiyle, vergi yükü büyük sanayiden işçilerin ve sıradan insanların omuzlarına aktarılmış).

O halde bu “yeniden paylaşım”ın pek bir önemi yok. ANC’de çoğu kişi de bunun iyice farkında. Buna bağlı olarak, kendi haline bırakılan bir ekonominin kaçınılmaz olarak ırk eşitsizliği yaratacağını da farkındalar. Ancak çoğu, hem global hem de yerel sermayenin üçü yüzünden kendilerini kapana kısılmış hissediyorlar. İş çevrelerinin Güney Afrikalıları durmadan dediği gibi, sermaye oloğanüstü hareketli: Örneğin Anglo Amerikan korporasyonu daha şimdiden kazancının bir kısmını “kıyıya” taşıyor. Becerileriyle sistemi yürüten bir kısım beyazlar da öyle. Bunlar yetmiyor muş gibi, IMF ve Dünya Bankası da sahneye çıktı; ilgili herkesi (neredeyse doğrudan doğruya ANC’yi de) Güney Afrika ekonomisinin uluslararası finans çevrelerinde ne kadar hassas durumda olduğu ve “sağlam” politikalar gerektiği konusunda uyarıyorlar.³⁶ Bakın Mozambik sosyalizme çok hızlı ve çok pervasız geçmeye kalktığında ne oldu. Oradaki sosyalizm çabaları “hem erken hem de yanlış” diyor ANC/SACP’den Joe Slovo. Doğru, Zimbabwe yöneticileri Mozambik’ten ders aldıklarını söylüyorlar ama orada da kurtuluş sonrası, sömürgeci kapitalizmin yapısını değiştirmekte fazla yavaş davranıldığı için belirgin bir değişiklik olmadı. Bazı milliyetçiler şunu soruyor: Kayıgı çok sallamayı göze alabilir miyiz? Günün şıartı ihtiyat değil mi?

Güney Afrika Zimbabwe’den farklı tabii, Mozambik’ten ise daha da çok farklı. Gelişmiş bir işçi sınıfı var, aşırı sosyo ekonomik eşitsizlikleri dile getirenler çok. Ama çok iyi bilindiği gibi ANC sadece bunların sesi değil. Bütün sınıfları kapsıyor; liderlerinin bir çoğu büyük sermaye ile kurdukları diyaloga olduğu kadar, siyah girişimcilere kapılarını açık tutmakla da övünüyorlar. ANC’nin uzun süredir iş başında olan kadrolarının çoğundaki dar milliyetçi ve küçük burjuva içgüdüleri, aynı içgüdü ve hırsla sahip başkalarının da örgüte üyelik yarışına girmesiyle artacak. Doğru, Mandela hapisten çıkar çıkmaz ANC’nin sol

kesimine bir selam gönderdi; o ilk günlerde “devletleştirme”ye öncelik vermek için ısrar etmesi özellikle pervasız görünmüştü. Ama çok geçmeden, durumu Mandela bile düzeltti (“Vurgulamalıyım ki bizim açımızdan, bütün ekonomi olduğu gibi kalacak ve hür teşebbüse dayalı olacaktır”³⁷). Yine de ANC özelleştirmeye direnmekte devam ediyordu. Belki de bunun ilerdeki kazançlar için yapılan kısa vadeli taktik bir geri çekiliş olduğu söylenebilir. Ancak ANC içindeki bazı önemli kişilerin “yeniden paylaşım yoluyla büyüme” stratejisinin en alçak gönüllü versiyonuna razı olduklarına inanmak kolaylaşıyor.

Karma Ekonomi Tekrar Düşünüldüğünde

ANC'deki iplerin bir ucu buysa, başka taraflardan çekiştirilen bir sürü ipler ve çeşit çeşit ateşler olduğu da belirtilmeli. En azından Kongre geleneğinde çokyönlülük var. Hatta şimdi bile ANC'de biraz önce anlattığımızdan çok başka geleceklerden söz ediliyor. ANC merkezli hareketin solundan yükselen, görülebilir gelecekte bir ‘karma’ ekonomi istekleri, birçoklarını rahatsız edecek. Acaba bu vurgu bütün bu yıllarda oportünistçe “milliyetçi popülizm”in ardından giden ve şimdi de gerçek sosyal demokrat rengini gösteren bir sol pratiğin muğlak bir “reformist” (en iyi anlamda) perspektifinden mi kaynaklanıyor? Alex Callinicos, daha önce Joe Slovo’nun söylediklerini (Güney Afrika’daki sosyalist dönüşüm üzerine şu andaki belli başlı sol perspektifin habercisi olan sözler denebilir) biraz da acı bir alayla bir kenara iterken böylesi bir yargıya varıyor: “Beyaz egemenliğinin alaşağı edildiği günün ertesinde sosyalizme ve komünizme sııklıkla atlayış yapmak, ancak o felaketlere yol açan Pol Pot felsefesiyle mümkündür.”³⁸

(...) Böylece, “Reformizm”in çekiciliği ile “devrim”e çıkarılan çağrıların soyut yersizliği arasında, Güney Afrika’da ırk ayrımı sonrası momentine daha uygun olabilecek bir “yapısal reform” projesinin unsurları ortaya çıkıyor.

Biz “karma” ekonomiye dönelim. ANC ile ilişkisi olan İngiliz ekonomist Lawrence Harris’in dediği gibi, “karma ekonomi ille sosyalist değildir, içeriği ve uygulamasına göre sosyalist ya da kapitalist bir yönelimi vardır”.³⁹ Aslında kavramın ANC içinde umut verecek ölçüde geniş anlamda kullanıldığına dair işaretler var. Gerçi bu ön planlama devresi henüz çok ilerlemiş değil: “Çoğunluğun miras aldığı dengesizlik ve yoklukları düzeltmek için harekete geçirilecek kaynaklar ilkönce ekonominin stratejik sektörlerinde bir ölçüde devlet kontrolü gerektiriyor. İkinci olarak, özel ve sosyal sektörler zorunlu olarak birlikte varolacaklarsa (“pazar” ile “plan” arasındaki denge) öncelik ikincisine verilmelidir.”⁴⁰

Harris gibi başka ANC ekonomistleri de plan taslaklarında daha sert ve eşitlikçi vergi politikası ve yöntemleri ile mali sistemin başka kontrol

biçimlerinin artı değeri harekete geçirip yöneltmekte ne kadar kullanılabileceğini vurguluyorlar. “Devletleştirmeyi” taktik olarak tamamen bırakmıyorlar ama retoriğin üzerinde tekrar düşünüp sermayeyi kontrol etmenin başka yollarını bulmaya çalışıyorlar. “Örneğin bir kanun çıkarıp, bütün şirket yönetim kurullarında topluluk temsilcilerinin ve işçilerin olmasını sağlayabiliriz, (ama) bunu tartışmalı ve devlet ile tamamen özel girişim arasında başka mülkiyet biçimleri bulmalıyız.” Bu arada ANC Toprak Komisyonundaki tartışmalarda, kırsal ekonomiye yapılacak ve bugünkü hükümetin pazarla kısıtlı toprak sistemi reformundan çok daha ileriye giden müdahale olasılıklarından söz ediliyor. Kısacası, bu ve diğer cephelerde “düşünülemez düşüne” çabası açıkça görülüyor.

(...)

COSATU ve İşçi Sınıfının İktidara Hazırlanması

(...) Güney Afrika halk hareketi içinde, yavaş yavaş ve “gerçekçi olarak”, ama kendinden emin ve bilinçli bir şekilde, kolektif ekonomide toplumsal amaca ağırlık veren bir yaklaşım biçimlenmeye başlıyor. Aynı derecede önemli olan bir başka şeyse, asıl garantörün, böylesi bir sürecin ivmesini devam ettirmek için giderek kendini daha fazla iktidara hazırlayan bir nüfus olduğunun yaygın olarak bilinmesi. Bu bağlamda şu önemli: Hem Harare hem de başka yerlerde, “üretimin yönetilmesi ile büyüme” perspektifi sendikal hareketten kaynaklandı. Aslında, ırk ayrımı sonrası bir Güney Afrika’da sosyalist faaliyetin merkezde yer alması gerektiğini en çok söyleyenler de gene sendikalar.

COSATU içinde bile işçi sınıfının nasıl daha ileri gidebileceği konusunda görüş birliği olduğunu söylemek güç; daha geniş halk kitlesi ile nasıl bağ kurulması gerektiği konusunda “işçici-halkçı” karşıtlığı var. İşçiler hem dar korporatist görüşleri hem de ANC’ye solcu/Troçkistlerin kuşukuluğuyla bakanları kapsıyor, halkçı tarafta ise hâlâ siyasi hareketin kuyruğundan gitmeyi tercih edenler olabiliyor. Bu yelpazede en umut verici kesim merkezde yer alıyor. Örneğin bu merkez, sendikaların en yakın siyasi partilerden bile sağlıklı bir uzaklıkta durmalarını bugün eskisinden daha fazla istiyor. Çoğu sendika da bir “İşçi Şartı” benimsenmesini, işçi sınıfının hayati çıkarlarını gözetken bu şarta göre, ırk ayrımı sonrası hükümetin gerektiğinde hesap vermesini isteyen bir kampanya yürütüyorlar. (...)

Peki COSATU’nun ilk ekonomik politika konferansında (Mayıs 1991) dile getirilen bir arzuya nasıl içerik kazandırılacak: “artık arkamıza yaslanıp kapitalistlerle devletin ekonomiyi nasıl batırdıklarını seyredebeyiz. Sadece siyasi değişim için mücadele edip bunu başarınca ekonomik sorunlarımızın da çözüleceğini umamayız.”⁴¹ Yanıtlardan biri, ANC ile “yeniden inşa uzlaşması”na var-

mak. Böyle bir uzlaşma muhakkak ki ANC'yi COSATU'nun kendi "demokratik bir Güney Afrika'da ekonomik büyüme ve yeniden paylaşımı sağlama perspektifi"ne⁴² bağlayacak ve müstakbel bir ANC hükümetinin bu gibi perspektifleri sermayeye yukarıdan empoze etmesi ihtimalini güçlendirecek. Ayrıca böyle bir uzlaşmanın koşullarını oluşturma süreci, COSATU üyelerine sermayeye aşağıdan baskı yapabilmelerinde yardımcı olacak, çünkü ulusal çaptaki, sanayi çapındaki ve fabrika seviyesindeki toplu sözleşme alanlarına ekonominin yeniden inşası ile ilgili konuları getirecek.

COSATU Ulusal İşgücü Komisyonu'nun (NMC) sınırlarını da zorluyor, "komisyon, ekonominin bütün halkın ihtiyaçlarına hizmet eder biçimde yeniden yapılanmasına yardım eden bir organ olmalıdır" görüşünde ısrar ediyor. Ayrıca komisyon ile ilk büyük karşılaşmasında COSATU, tarım işçilerini İstihdam Kanunu'nun Temel Koşulları'nın dışında bırakmak isteyen hükümeti bu konuda geri çekilmeye zorladı ve şimdi ev hizmetleri için de aynı çabayı gösterecek.

Bu açıdan NMC, hem şimdi hem de gelecekte sınıf küçümesinin sürüp gitmesi riskiyle birlikte, bir "ikili iktidar" durumunu kurumsallaştırmanın başka bir cephesi olarak nitelendirilebilir aslında. Bu gibi eğilimlerin başka örnekleri de var. Uzun süredir hareketle ilişkili olan Ulusal Eğitim Kriz Komitesi (NECC) eğitim programının ayrıntılarını geliştirmek için hükümetin yanı sıra çalışıyor ve kuşkusuz gelecekte de Güney Afrika'nın o korkunç çarpık eğitim sistemini dönüştürmekte daha da aktif bir rol oynayacak. Çeşitli kent demekleri otonom varlıklarını giderek daha fazla ortaya koyuyorlar. Bunlar, yerleşik düzenin (beyaz) kent yetkilileri ile kent hayatının sorunlarına çare bulmak üzere görüşmeler yapıyorlar ve bu da kent planlamasında daha kapsayıcı, daha eşitlikçi bir biçim olarak yansıyor. Bu gibi popüler mücadele biçimlerini nasıl değerlendireceğiz? ANC'nin içinde mi, dışında mı? Devletin yapılandığı süreçlerin içinde mi, dışında mı? Peki seslerini daha zor işittirenlerin, yani resmi kent sınırlarının dışında adeta patlayarak çoğalan gecekonduculara yaşayanların, kırsal alanda oturanların, tarım işçilerinin ve küçük çiftçilerin, kendilerini ifade etmenin örgütlü biçimlerini henüz bulamamış olanların böyle durumlara katılımı sağlanabilecek mi?⁴³ Bugün Güney Afrika'da, her yönüyle *iktidara hazırlık* konuşuluyor. Belirtmeye belki gerek yok, bunun gerçekleşmesi için anayasal görüşmeler süreci içinde ya da dışında verilen mücadele daha yeni başladı.

Kadın Hakları Mücadelesi

Aynı şeyler kadın hakları konusunda da söylenebilir; burada da şimdiden önemli ilerlemeler kaydedildi. Doğrudur, tarih açısından ANC Kadın Birliği, kadın hakları mücadelesini ulusal mücadelenin sözde zorunluluklarına tabi kılmakla suçla-

nabilir. Ancak, yakın zamanlarda ANC içindeki kadınlar böyle öncelikleri sorgulamaya başladılar ve kadın hakları mücadelesini daha ileri konumlara getirmek için baskı yaptılar. Bunun bir sonucu, ANC Ulusal Yürütme Kurulu'nun "Güney Afrika'da Kadınların Kurtuluşu" adlı bildirisi oldu: "Başka toplumların tecrübeleri, kadınların kurtuluşunun demokrasi için mücadelenin bir yan ürünü olmadığını gösterdi. Bu kurtuluş örgütümüz içinde, kitlesel demokratik hareket içinde ve bir bütün olarak toplum içinde kendi yerine sahip olmalıdır... Güney Afrika toplumundaki ataerkillik tutum, örgütümüzde özellikle karar mekanizmalarında yansımakta, güçlü bir kitlesel kadın örgütünün olmayışı mücadelemize zarar vermektedir." Ancak, eylemci kadınlar, bu duyarlılığın hareketin günlük pratiklerinde belirleyici olması için daha çok şey gerektiğinin farkındalar.⁴⁴ Ayrıca, ANC'nin Güney Afrikalı kadınlara seslenebilmenin yollarını henüz bulamadığını da söylüyorlar (hatta bazen Inkatha, gerici bir yaklaşımla da olsa, bu konuda daha başarılı olabiliyor). (...)

En azından şu anda kadın hakları mücadelesi en güçlü yansımaları ANC içinde buluyor. Daha önce de belirtildiği gibi, diğer ilerici mücadeleler, sivil toplumun en ilerici ifadeleri ile siyasi hareket/partinin çakıştığı yerdeki gölgeli alanda yer alıyor. Tam burada bu denklemin iki terimi arasındaki pozitif ve ilerici diyalektik birleştirilebilir: Partiyi (ANC?) ileri götürecek ilerici bir sivil toplum ile bu sivil toplumun acil olumlu ihtiyaçlarına bir odak noktası sağlayacak ve etkileyecek uyumlu bir parti. Parti aynı derecede önemli taleplerden birini tercih ederken ortaya çıkacak zorlukları çözebilmek için sorumluluk almak gerektiğini sivil topluma hatırlatmalı. Tabii böyle bir diyalektik kurumsal olarak dondurulamaz, dondurulmamalı; eğer ilerici bir sonuç çıkacaksa, *siyasi karar ve mücadele sürecinde bu iki terim arasındaki gerilim devam etmeli*. Durmadan derinleştirilen bir yapısal reform programı etrafında oluşturulan böyle bir diyalektik süreç, gerçek hegemonik boyutlarda bir iktidar hazırlığını ortaya çıkarabilir.⁴⁵

Güney Afrika Komünist Partisi ve Öncülük Sorunu

Böyle bir model, "öncü parti" püristlerinin hoşuna gitmeyebilir: Zira çok fazla akışkan, fazla kontrolsüz, fazla riskli bir "sol çoğulculuk" aklı getirebilir.⁴⁶ Öncülüğü savunanların gördüğü tehlikelerden bazıları gerçek: Örneğin, giderek başarılı olacak herhangi bir sol-hegemonik projenin muhtemelen karşılaşacağı sınıf düşmanlarının ve emperyalist merkezlerin gaddarca saldırılarını göğüsleyebilmek için yeterli kadar güçlü bir siyasi merkezi korumanın zorluğunu küçümsemiyor mu? Ne var ki, belirsizliğe bunca açık olması, başka durumlarda, böyle tanımlanmış bir siyasi perspektifin gücüdür. Ayrıca, ANC-merkezli hareketin içinde birbiriyle rekabet eden alternatif gelişme mantıklarından biri olarak bu model hem

önemlidir (olumlu ihtimallere gebe bir gelişme mantığıdır) hem de potansiyeli vardır (gördüğümüz gibi Güney Afrika'da en sözü geçen kişilerin, uygulamalarıyla gelişmesine yardım etikleri bir mantıktır).

Hatta bu model, "devrim" in yokluğunda tercih edilen ikinci bir dönüşüm olanağı olarak değil, ileriye dönük en etkin yol olarak da savunulabilir. Lenin'in (*İşbirliği Üzerine*'de) "kültürü yeterli olmayan bir ülkede sosyalizmi kurma"nın zorlukları ve dolayısıyla "kültürel bir devrim" için "eğitim çalışması" yapılması gereği üzerine sözlerini hatırlayın. Bu açıdan, nice uzun yıllardır Bantu eğitimi ve terk edilmişliğin kurbanı olan Güney Afrika'nın siyah nüfusunu karşılaştırın. "İktidar hazırlığı" sadece sömürü iktidarının merkezlerine karşı çıkabilmek için siyasi iradeyi geliştirmek değil (bu irade Güney Afrika'da hiç de az değil) aynı zamanda yeni kazanılmış iktidarı etkin bir politikaya dönüştürmek için gerekli teknik yeterliği gösterebilmektir. Ne var ki, bu topluluğun "kültürel olarak" iktidara hazır olması (Lenin'in kullandığı kesin anlamda bile), bu yüzyılda öncü modelin ortaya çıkardığı sözde "kerim" otoriter yönetimlerin mazur gösterilmesine yol açabilir. Bunun yerine, gerekli bir öğrenme deneyinin yönleri olarak, kümülatif bir yapısal reform süreci ile devamlı bir ikili iktidar durumunu tasavvur etmek, en iyi Güney Afrika sosyalistlerinin "ırk ayrımı sonrası" düşüncelerini belirleyen demokratikleşme duyarlılığının başka bir hayati boyutu gibi görünüyor.

Bu durumda, ANC'nin gerçekte de bu modele göre de öncü bir parti *olmayışı* epey endişeye yol açıyor, üstelik sadece Troçkist çevrelerde değil. Aslında Kongre İttifakı içinde ANC'nin çok uzun zamandır hayati müttefiki olan Güney Afrika Komünist Partisi (açıkça Stalinist kökenli de olsa bu örgütte bir biçimde sosyalist söylemi canlı tutmak son derece önemli) kendi içinde bir yeniden doğuş ve yeni düşüncüyü yaşıyor. Parti Genel Sekreteri Joe Slovo'nun yaygın bir şekilde dağıtılan "Sosyalizm yenildi mi?" adlı broşürü bu açıdan büyük önem taşıyor. Doğu Avrupa deneylerini eleştiren broşür halk hareketinin örgütsel bağımsızlığı olması gibi konularda ortodoks olmayan bir ses getiriyor: Sendikalar, kadın ve gençlik örgütleri, "kendi üyelerinin çıkarları ve istekleri doğrultusunda çalışmak yerine" komünist pratikte "parti aparatının emrettiklerine destek üssü" oldular. Acaba Slovo'nun broşürü, eski GAKP Kadrolarının ana ilkelerinin taktik gereği değil gerçekten değiştiğini mi gösteriyor?

Bu soru üzerine sert tartışmalar oluyor; Slovo'nun makalesi soldan -özellikle ANC'nin kendi içinden, yaşlı politikacı Palo Jordan tarafından- Sovyetler Birliği'ndeki ve GAKP'nin kendi pratiğindeki Stalinist çürümenin derecesini tam olarak belirtmediği için sertçe eleştirildi.⁴⁷ Ama sokaktaki adam partiye güveniyor, çünkü hem ANC'nin lekelenmemiş güvenine sahip hem de kendi belirgin sol havası var. Şaşırtıcı ama, üstelik COSA-

TU'nun yönetimindeki demokratik görüşlü yöneticilerin kaymak tabakasını da saflarına çekiyor. (...)

KP, Ulusal Yürütme Komitesi Temmuz seçimlerinin gösterdiği gibi ANC içinde önemli bir oyuncu hâlâ... Aslında bu taze komitede son derece geniş bir görüş yelpazesinin "temsilcileri" var; kurulan dengeler de eskisinden çok daha hassas. Politika açısından, görüşmeler sürecinin aşağıdan yukarıya politizasyonunun artırılması, konferansın en berrak ve şu anki zorunluluklar ışığında en olumlu sonucu oldu; varolan momentu biçimlendiren konumuyla ANC'nin tekrar canlanması konusunda büyük umut verdi. ANC içindeki gelişmelerin ırk ayrımı sonrası Güney Afrika'yı yapılandırmanın muhtemel yolunu tayin edecek sonuçları ise bu kadar açık değildi. Görüşmeler momentinin zorunlulukları hareketin uzun vadeli sosyoekonomik politikalarını etkileyebilecek çelişkileri hâlâ yumuşatabiliyor; böyle koşullarda, bu gibi konularla ilgili olarak yeni Yürütme Komitesinin ne yapacağını önceden kestirmek zor bir iş. Nitekim, konferans delegeleri bu konuların uzun uzun konuşulmasını ve hareketin olası seçim programını, 1992 başındaki "özel politikalar konferansı"na bıraktılar.

Bütün bunlar, uzun vadeli bir yapısal dönüşüm sürecini devam ettirebilmek için gerekli siyasi biçimlerin günümüz Güney Afrikasında açık seçik olmaktan uzak olduğunu iyice göstermeye yarıyor sadece. Şu an için, ANC ile daha geniş hareket arasındaki diyalektiğin, ikisi arasındaki dengenin nasıl kurulacağı üzerine tartışmalar devam ettiği için biraz yıpransa da, tuttuğu sonucuna varabiliriz. Bundan başka, konuyla yakından ilgili olmasına rağmen burada kısaca değinebildiğimiz bir tartışma var: böyle bir dönüşümün politikalarının en iyi nasıl somutlanabileceği. Kurulu düzenin güçlerinden ordu/polis, medya, sağlık sektörü vb. hayati alanlarda, Güney Afrika'da durumu şu anki noktaya getirebilmek için çok şey başarıldı. Ancak, şimdi de hem sermaye hem de ırk ayrımcı devletin kalıntılarıyla karşılaşacak ve onlardan yeniden inşa için sağlam bir yol kopartmaya çalışacak olan halk hareketinin zayıf noktalarını hafife almamamız gerekiyor. Görüşmeler momentindeki üzücü gerçekliklerin hareketi yeniden zayıflattığını bir kenara koysak bile, önümüzde hem Güney Afrika sosyoekonomik sisteminin karmaşıklığı duruyor, hem de gelecek raundun dayatacağı ezici görevlerin altından kalkabilmek için gereken yetilerin ne kadar az bulunabildiği. İktidara hazırlanma sürecinin devam ettiğini görmeli, ama dikkate değer ilerlemeleri yeni çelişkilerin ve kısıtlamaların yağmalayacağını da beklemeliyiz. Üstelik, bir yapısal reform sürecinin sağlamalaştırılmasından önce kaos ya da kooptasyonun ortaya çıkabileceğini de cesaretle görmeliyiz.

Şu halde, bir "yapısal reform" sürecinin başlatılması ve sürdürülmesi, Güney Afrika'nın doğum sancılarına sosyalist bir çözüm yaratabilmek için sadece bir şanstır, hatta belki uzak bir şanstır ama

en önemli şanstır; üstelik varolan global standartlara bakılırsa kötü bir şans olması da gerekmez. Bu makalenin son (kabul edeyim spekülasyon) bölümünde çizilen senaryo, derhal kurulacak bir işçi partisi ve işçi devletini getirecek herhangi bir sol maksimalist senaryodan daha çapraşık. Ama üçüncü bölümde, yapısal reformun asıl devrimci sürecini oluşturanların tanımlaması, bugünkü Güney Afrika'daki en ilginç akımlara anlam kazandırmaya başlıyor. Ve bu akımlar da geniş Güney Afrikalı kitlelere durumlarını dönüştürebilmek için en büyük umudu getiriyor. Devrimin yat burusu mu? Yoksa doksanlı yıllarda bir devrim mi? Büyük Amerikan caz trompetçisi ve Chicago Sanat Topluluğu'nun üyesi Lester Bowie'ye kuşukcu bir elıştırmen belli bir buluşun "bildiğimiz cazın sonunu"mu getirdiğini sormuş. Bowie'nin cevabı: "bu ne bildiğinize bağlı."

Notlar

21- Saul, "South Africa: The question of Strategy"; ayrıca, ayaklanma sonrası yıllarının daha ayrıntılı analizi için bk. "The South African Revolution", *Socialist Register*, Londra 1989.

22- Howard Barrell, *MK. The ANC's Armed Struggle*, Johannesburg 1990, s. 63.

23- Bu konuda şu makaleme bakınız: "From Thaw to Flood, The End of The Cold War in Southern Africa", *Review of African Political Economy*, no. 50, 1991

24- Howard Barrell, "The Tactics of Talks", *WIP*, no. 39, Ekim 1985.

25- ANC bu anlamda ambargo konusunda hiç de gerçekçi olmayan 'maksimalist' bir tavır almayla itilmiş olabilir.

26- Bu eğilimler bazen gerçekten de çok olumsuz oldu. Örneğin ANC'ye karşı çıkan bir grubun *Searchlight South Africa*'nın Temmuz 1990 tarihli 5. sayısında yayınladığı makalede ortaya koyduğu belgeler, rahatsız edici biçimde doğru görünüyor. Bu belgeler ANC'nin Angola'daki Pwondo kampı içinde ve dışında yetkinin nasıl kötüye kullanıldığını gösteriyor.

27- Madalyonun diğer yüzü: Mahkemedeki karar gününden birkaç hafta önce Winnie Mandela ANC Kadın Birliği başkanlığı için adaylığını koyduğunda yenilgiye uğradı.

28- *Southscan*, 18 Ocak 1991.

29- *Southscan*, 7 Aralık 1990

30- Callinicos, *South Africa Between Reform and Revolution*, s. 192

31- "Building Civil Society: Moses Mayekiso Interviewed" *SAR*, c. 6, no. 1, Temmuz 1990.

32- Albie Sachs, *Protecting Human Rights in a New South Africa*, Oxford, 1990

33- Güney Afrika'daki ilerici siyasi örgütlerin ayrıntılı bir araştırması için bk. *WIP*, no.72 (özel sayı), Ocak-Şubat 1991.

34- O'Meara/Saul, "The High Costs of Stalemate".

35- Stephen Gelb, "South Africa's Economic

Crisis: An Overview", yakında çıkacak olan *South Africa's Economic Crisis* kitabının önsözü.

36- Patrick Bond, "Closing In: The World Bank and The IMF in South Africa", *SAR*, c. 7, no. 1, Temmuz 1991.

37- *International Herald Tribune*, ("Mandela Outlines Policy: Private Enterprise to be Foundation", 27 Şubat 1990)

38- Callinicos, Slovo'nun sözlerini aktarıyor, 1986 civarı, "Can south Africa be Reformed?" s.113

39- Lawrence Harris, "Building The Mixed Economy", ANC Ekonomi ve Planlama Bölümü'ne verilen rapor, Harare, Nisan-Mayıs 1990, s. 10.

40- Joe Slovo, "Nudging the Balance from 'Free' to 'Plan'", *The Weekly Mail*, 30 Mart- 4 Nisan 1990.

41- Aynı belge (*Southscan*, 24 Mayıs 1991) "ekonomik durumu değiştirmek, yeni işler yaratmak ve sosyalizm mücadelesine başlamak" çağrısını da yapıyor.

42- *SALB*, c. 15, no 6. Mart 1991.

43- Bu gibi grupların kendilerini ifade etmelerini sağlamak, örgütlü işçilerin hâlâ az sayıda olduklarını düşünürsek çok daha önem kazanacak.

44- Örneğin, ANC'nin en ilerici ekonomik planlarının bile, cinsiyet sınıflamasına duyarlı bir perspektiften yazılmış, keskin ve tamamiyle somut bir eleştirisi, ANC önderlerinden Frene Ginwala'nın Maureen Mackintosh ve Doreen Massey ile birlikte yazdığı "Gender and Economic Policy" adlı makalede bulunabilir: Development and Practice Research Group, *Working Paper* No. 21, Faculty of Technology, Open University, 1991

45- Gerçi bu kısa sürebilir: Bu hazırlığın sonucu yoktur ve böyle olması devletle halk güçleri (işçiler ve sendikaları da dahil) arasında sürekli bir gerilim durumu -"sürekli zıtlasma" değilse de- olmasına yol açar. Böyle gerilimlerin bir işçi devletinde nihai olarak ortadan kalkacağını düşünmeye daha çok eğilimli, tersine bir perspektif için, SACP'nin etkin üyelerinden Jeremy Cronin'in alaycı bir başlık koyduğu makalesine bakılabilir: "Kendimizi Sürekli Muhalefete mi Hazırlamamız Gerekliyor?", *SALB*, Nisan 1991.

46- Lenin'in "Sol Komünizm'deki sözlerini hatırlayalım: "Bütün olarak tarihin ve özellikle de devrimler tarihinin içeriği, en iyi partilerin, en ileri sınıfların en sınıf-bilinçli öncülerinin bile hayal edemeyecekleri kadar zengin, çeşitli, canlı ve çok-yönlüdür"

47- Pallo Jordan, "The Crisis of Conscience in the SACP", *Transformation*, no. II, 1990. SACP'nin eski ve önde gelen üyelerinden Harry Gwala buna can sıkacak ölçüde ortodoks bir cevap vermiştir: "Let Us Look At History in the Round", *The African Communist*, no. 123, 1990.

Evrenbilimde Kriz

Felix Pirani

Fiziksel bilimler arasında evrenbilimin¹ yeri özeldir: ilgi alanı tek ve yeniden üretilmeyen bir sistem olan evrendir; bu alanda çalışanlar, kaçınılmaz olarak, üzerinde çalıştıkları sistemin içindedirler; yine onlar için, bu sistemin neredeyse tamamı erişilmez durumdadır; ve erişilebilen kısmında bile neredeyse hiç deney yapma olanağı yoktur. Ayrıca, sürekli gelişen tekniklere yer verilmesi gözlem bulgularını bir hayli kabartmıştır. Evrenbilimin mevcut durumundan bir ölçüde bu ayırıcı özellikler sorumludur: kuramsal temellerin yetersizliği gitgide açığa çıkarken, kuram ve gözlem arasındaki zıtlık da sürekli keskinleşiyor. Mevcut kuramı gözlem sonuçlarıyla çakıştırmak için, örneğin evrendeki maddenin yüzde doksan ya da daha fazlasının görünmez durumda olduğuna ve bilinmeyen bir bileşimde olduğuna inanmak durumundayız. Konunun değişken ve yetersiz bir durumda oluşu, evrenbilimi halk diline indirgeyenlere fazlasıyla ideolojik bir bakış açısı kazandırmıştır. Aşağıda bunun iki örneğini ele alacağım: Stephen Hawking'in *A Brief History of Time*'i ile Barrow ve Tipler'in *The Anthropic Cosmological Principle*'i. Ama daha önce, krizi anlaşılabilir hale getirmek için tarihi bir bağlam kuracağım.

Dünya Merkezli Evrenden Kozmik Arkaplan

Batı evrenbiliminin tarihi, bir *merkezin* önce yerini değiştirme ve sonra kaldırmanın tarihidir. Kopernik yerini değiştirene dek merkez Dünyaydı; Kopernik'ten sonraki birkaç yüzyıl boyunca da Güneş merkez oldu.² Aristarchus gibi, Güneşin merkez olduğunu daha önce savunanlar da vardı; fakat etkileri çok hafifti.

Bu yüzyılın ilk yıllarına kadar, Güneşin bu galaksi (Samanyolu) içinde yer alan oldukça sıradan bir yıldız olduğu açıkça kavranamadı.³ 1920'lere gelinceye dek, ne galaksinin sınırlarının nereden çizilmesi gerektiği ne de galaksinin ötesinde herhangi birşeyin olup olmadığı biliniyordu. "Spiral bulutsular" görülebiliyordu, fakat galaksi sınırlarının ötesinde yer aldıklarının farkına varılması şöyle dursun, ondokuzuncu yüzyıl teleskoplarıyla yıldızlardan oluştukları bile anlaşılamıyordu.

Birinci Dünya Savaşından kısa bir süre sonra, 2.5 metrelik Mount Wilson teleskobu açıldığında, Harlow Shapley Galaksinin bir haritasını çizdi ve Güneşi kıyıda bir yere yerleştirdi. Galaksinin bir merkezi vardı ve Dünya bu merkezden çok uzaktı. Bundan hemen sonra Edwin Hubble "spiral bulutsu-

lar"ın da galaksiler, yani Samanyoluna benzeyen fakat çok daha uzak yıldız sistemleri olduğunu gösterdi. Bir galaksiyi bir diğerine tercih etmek için bir neden olmadığından, evrene bir merkez bulmak için artık astronomiye başvurulamayacaktı.

Devam eden gözlemler milyarlarca galaksinin varlığını kanıtladı. Bunlardan pek çoğu tek başına değil, birkaç düzinesinden oluşan bir *grup* içinde ya da yüzlerce veya binlercesinin oluşturduğu bir *demet* içinde bulunmaktadır. Samanyolu iki düzine kadar galaksinin yer aldığı *Yerel Grup*'un bir üyesidir. Bu grup ve demetlerin pek çoğu *süper-demet*'lerin içindedir. Yerel Grup da, içinde yüz kadar üyenin bulunduğu *Yerel Süperdemet*'in içindedir.

Bir merkezi olsun olmasın, yirminci yüzyıldan önce evrenin aşağı yukarı statik bir sistem olduğu varsayılıyordu. Yıldızların küçük, görelî hareketleri onsekizinci yüzyıl başından beri bilinirken, gezegenler, bazı kuyruklu yıldızlar ve bazen novalar⁴ antik zamanlardan beri gözlenmekteydi. Galileo'nun 1609'da Jüpiter'in aylarını gözlemesi, gökyüzünde hareketli cisimlerin olduğu gibi daha taze bir bulguyla ilgili olmaktan çok daha fazla, merkezin yerinin değişmesiyle ilgiliydi. Kant ve daha sonra Laplace, Güneş sisteminin oluşumunu açıklamak için bulutsulara dayalı bir kuram geliştirmişlerdi; ama bütün yıldızların oldukları yerde durdukları, genel olarak kabul ediliyordu.

Bu, *Olbers paradoksu*⁵ diye bilinen bir güçlüğe yol açtı. Eğer yıldız sisteminin sonlu bir büyüklüğü varsa, ve Newton'un evrensel gravitasyon⁶ yasası hakikaten evrenselse, Newton'un bizzat kendisinin de anladığı gibi, gravitasyonel çekim sistemin göçmesine yol açmalıydı. Bu ise gözlemlere ters düşüyordu; gözlemlenebilen evren bir çöküş durumunda değildi. Fakat eğer hep varsayıldığı gibi yıldız sistemi statikse, ve tüm yönlerde sınırsız bir şekilde uzanıyorsa, evrenin yaşının sonlu olmaması halinde, tüm gökyüzünün her zaman Güneşin taç kısmının parlaklığında olması gerektiğini göstermek olanaklıydı.⁶ Bu da gözlenenlerle çelişti; gökyüzü gece vakti karanlıktı.

1920'lerin sonunda Hubble evrenin genişlemekte olduğunu keşfetti. Bu, evrenin statik olduğu sanısını yıktığı gibi, Olbers paradoksunu da çözdü. İrayan bir cisimden yayımlanan ışınların sistemli olarak daha uzun dalga boylarına kaydığı görülür; buna, gözle görülebilen ışığın en uzun dalga boyulu kırmızı olduğu, ve ırayan cisimlerden yayımlanan ışınların görülebilir olanları kızıla kaydığı için (görülemeyen dalga boyundaki ışınlar da daha uzun dalga boylarına kayarlar) *kızıl kayma* adı verilir. Hubble'ın uzaktaki galaksilerin yaydığı ışınlar da gözlediği kırmızıya kayma, bu galaksilerin bizimkinden uzaklaştığı ve uzaklık arttıkça uzaklaşma hızının da arttığı anlamına gelecek şekilde yorumlandı⁷ (ve yorumlanıyor).

Lâkin, diğer galaksilerin bizimkinden ıraması, hiç bir şekilde, bulunduğumuz galaksinin merkezi konumunda olduğu anlamına gelmez; bu karşılıklı

New Left Review'nin Ocak-Şubat 1992 tarihli 191. sayısından çeviren: Mehmet Kılıç.

ıramanın görünümü, bir başka galaksideki bir gözlemcinin bakış açısından da tamamen benzer olacaktır. Böylece Olbers paradoksu çözülmüş olur; çünkü, evrenin uzayda sınırsız olması halinde bile, galaksilerin birbirinden ıraması, onların beklenen parlaklıklarını, geceleri gökyüzünün gözlemlendiği gibi karanlık olmasını sağlayacak dereceye kadar düşürür. Dahası, bu ırama evrenin yaşının sonlu olabileceğini öngörür. Bu da tek başına Olbers paradoksunu çözmeye yeter. İramanın başka, daha temel sonuçları da vardır: madem ki galaksiler birbirlerinden uzaklaşıyorlar, geçmişte birbirlerine şu anda olduğundan daha yakın olmaları gerekir. Gözlemlerle ırama hızını bularak, birbirlerinden olan uzaklıklarını kestirimleyerek, ve uzak-erimli bir dış-kestirimin [extrapolation – bilene dayanarak tahmin etme -ç.] uygun olacağını varsayarak, hepsinin birbiriyle iç içe ve evrenin yapı ve görünüm itibarıyla bugünkünden çok farklı olduğu bir dönemin üzerinden ne kadar zaman geçtiği hesaplanabilir. Hubble'ın gözlemlerinden çıkan sonuç, bu zamanın iki milyar yıldan bile daha az olduğuydu.

Bu genişleme evrenin bir tarihi olduğunu gösteriyordu. Pek çok kuramsal formülasyon bu tarihe bir başlangıç atfeder: bu formülasyonlar genişlemenin maksimum –belki de sonsuz– bir sıkışma anından, günümüzde genellikle *büyük patlama* diye adlandırılan bir durumdan başlamış olmasını gerektirirler ya da buna izin verirler. Diğer formülasyonlar ise evrenin genişleme ve büzülme fazları arasında gidip geldiğini varsayarlar. İki durumda da, maksimum sıkışma halini açıklamak için giderilmesi gereken kuramsal ve epistemolojik sorunlar vardır.

Genel Görelilik Kuramının Etkisi

1915'te, Hubble'ın çalışmasından kısa bir süre önce, Albert Einstein genişlemenin kuramsal olarak formüle edilebildiği yeni bir gravitasyon kuramını, kendi genel görelilik kuramını yayınladı. Einstein'ın bir önceki kuramı, yani 1905'te açıklanan özel görelilik kuramı, özünde elektrik ve manyetizma konularına bir iskelet sağlıyordu; bu kuramın, gravitasyonla ilgili olmayan bütün büyük ölçekli fiziksel süreçlerin betimlenmesine uygun olduğuna hâlâ inanılıyor. Genel görelilik kuramı ise uzay ve zamanı tekil bir "uzay-zaman"da birleştiriyor ve genelde ışığın hızı olarak tanımlanan, özellikli bir hızı içeriyordu. Genel görelilik, büyük ölçekli gravitasyonel süreçleri uzay-zaman "eğriliği"⁸ terimleriyle açıklayan cüretli bir genelleştirmedir.

Alexander Friedmann, Georges Lemaître ve diğerleri, Einstein'ın kuramına dayanarak, genişleyen evrenin kuramsal modellerini kurdular. Hubble'ın görüldüğü kadarıyla bu modelleri önce-den bilmiyor idiyse de, onun verilerini Friedmann modellerinden birine ya da öbürüne uydurmak olanaklıydı; oldukça karmaşık ve kademeli bir benimseme sürecinden sonra bu bileşim 1940 ve 1950'lerin evren modellerinin ana eksenini oluşturdu.⁹

Ne var ki halledilmesi gereken bir başka güçlük daha vardı. Dünyanın, Güneşin ve galaksinin günümüzdeki yaşlarına ilişkin çeşitli işaretler, bütün bu yaşların büyük patlamadan bu yana geçen zamandan daha büyük olduğunu gösteriyordu. Evren sanki bu unsurlarına şimdiki hallerine evrilmeleri için gerekli olandan daha az zaman verecek hızda genişlemiş gibiydi. Bu güçlük, 1952'de Mount Palomar Gözlemevinde çalışan Walter Baade'in gözlem sonuçlarını yeniden yorumlayıp, diğer galaksilerle olan uzaklıkların ölçümlerini düzeltinceye kadar sürdü. Baade bu düzeltmelerden, daha önce Hubble tarafından yalnızca iki milyar yıl civarında tahmin edilmiş olan büyük patlamadan bu yana geçen zamanın aslında beş milyar yıldan büyük olması gerektiği yargısına vardı. Bu, galaksinin, Güneşin ve Dünyanın gerekli evrimleri geçirmelerine yetecek kadar uzun bir süreydi.

Bu arada, 1949 yılında, zaman ölçeği güçlüğüne çözmeye yönelik tartışmalı bir girişim, *kararlı durum* modeli, Cambridge Çevresi diye bilinen bir grup genç evrenbilimci olan Hermann Bondi, Tommy Gold ve Fred Hoyle tarafından önerilmişti. Genel görelilikle bağdaştırılabilen kararlı durum modeli, Friedmann modellerinden birini ek bir bükümleyle yeniden yorumluyordu: evren genişledikçe, tam da maddenin kabaca sabit bir dağılımını sağlayacak ve ortalama yoğunluğunu sonsuza kadar değişmeden koruyacak bir tarzda, yeni madde yaratıldığı varsayılıyordu. Ayrıntılar sürekli değişse de, evrenin genel görünümü, yukardan bakıldığında her zaman aynı kalacaktı. Evren olabildiğince hızlı büyüyebilirdi; fakat bu, onun bir büyük patlamayla başladığı anlamına gelmezdi. Bu modelin savunucuları, küçük ve ola ki atomik miktarlarda sürekli yaratımın, büyük patlamada her şeyin bir anda yaratıldığı varsayımından farklı olmadığını belirtiyorlardı.

Kararlı durum modeline ilgi, Baade asıl sorunu çözdüğünde azaldı ve 1965'te aşağıda ne olduğunu açıklayacağım kozmik ışımanın γ keşfinden sonra neredeyse hiç kalmadı. Hoyle ve birkaç tutucu daha hâlâ bu modelin uygulanabilir olduğuna inansalar da, kozmik ışımanın kararlı durum modeline göre yeterli bir açıklaması üretilinceye kadar pek destek sağlayacağına benzemiyorlar.

Evrenbilimle bağıntılı bir başka astrofiziksel problem 1930'larda çözüldü: yıldız enerjilerinin kaynağı. Ondokuzuncu yüzyılda, yıldızların ışımayla yaydıkları enerjinin bilinen tek kaynağı, yıldızın çekim gücü altında büzülmesiydi.¹⁰ 1920 yıllarında Einstein'ın özel görelilik kuramındaki kütle-enerji denkliğine ($E=mc^2$) dayalı bir çekirdek tepkimesi sürecini kuramsallaştıran Arthur Eddington, yıldız enerjilerinin olası kaynağının hidrojenin füzyonla helyuma dönüşmesi olabileceğini öne sürdü; 1940'tan itibaren de, çekirdek fiziği bu konuda, bu füzyona ilişkin yeterince ayrıntılı şemalar çıkaracak noktaya kadar gelişti. O günden bu yana, astronomlarca, yıldızların yaydığı enerjinin asıl olarak füzyonla üretildiğine inanılır. Bazı yıldızlardaki çekirdek tepkimelerinin

ise, aynı zamanda, en hafif elementler dışındaki elementlerin oluşumuna yol açtığı düşünülür.

Böylece, yıldızlar da tarihlerine kavuştu; yıldızın çekirdek enerjisi, yıldızın durumunda art arda değişikliklere yol açarak, kademeli olarak yayılıyordu. Örneğin Güneşin beş milyar yıldır aşağı yukarı mevcut durumunda kaldığına inanılmakta ve bu görüntüsünü yaklaşık bir beş milyar yıl daha sürdürmesi beklenmektedir. Bundan sonra, bir kıvıllı dev yıldız dönüşerek genişleyeceği, Merkür ve Venüs'ü yutarak Dünya üzerindeki karbon kökenli hayatı sona erdireceği ve vakti gelince bir beyaz cüce oluncaya dek büzüleceği kestirilmektedir.¹¹

Gözlemsel astronomi, ve onunla birlikte evrenbilim, İkinci Dünya Savaşından sonra daha da canlandı. Radarın hızlı gelişimi, hem bilim adamlarına hem de teknolojiye, evrenin sistemli keşfi için yeni bir yöntem sağladı: radyo dalgaları boyunda yayılan ışıının algılanıp analiz edilmesi. Dahası, astronomi sadece yer düzeyinden göğe bakmakla sınırlı olmaktan çıktı. Gözlemlerde roket kullanılması İkinci Dünya Savaşından hemen sonra başladı.¹² 1970'lerde önem kazanan uydu aracılığıyla gözlemler, kızılötesi, morötesi ve X-ışını dalga boylarında gözlem yapmayı olanaklı kılarak, yere ulaşan ışınların Yeryüzü atmosferi tarafından soğurulması sonucu ortaya çıkan bütün kısıtlardan astronomiyi kurtardı.

Evrenbilim tarihinde bir dönüm noktası, 1965 yılında *kozmiik ışımanın* keşfidir. New Jersey'deki Bell laboratuvarlarında çalışan iki radyo-astronom, Arno Penzias ve Robert Wilson, uydu iletişim araçlarını etkileyen bir tür radyo gürültüsünün kaynağını araştırmaktaydılar.^{13(ÇN3)} Bütün bilinen kaynaklar elendiği zaman bilc, özellikleri anten yönünden, günün hangi saatinde olduğundan, yılın hangi mevsiminde bulunduğundan bağımsız bir artık ışımanın kaldığını keşfettiler. Daha önceden, evrenin bir "sıcak büyük patlamadan" yaklaşık 300,000 yıl sonra, Penzias ve Wilson tarafından gözlenenin özelliklerine çok benzeyen özelliklerde bir ısıma yaydığı tahmin edilmişti. Onlar bu tahminden habersizdiler ama, keşfettikleri ışımanın kesinlikle bu kozmik ısıma olduğu hızlı bir şekilde genel kabul gördü.

Standart Evrenbilimsel Model

Evrenin bir sıcak patlamayla başlayan sözde *standart modeli* ya da *standart evrenbilim*, kozmik ışımanın keşfinden sonra, evrenbilimcilerin büyük çoğunluğunca kabul edildi. Bu modeli, hem başlangıcı olan Friedmann modelleriyle, hem de kuruluşunda bir parça yeri olan tanecik fiziğinin "standart model"iyle karıştırılmaması için "standart evrenbilim" diye adlandırıyorum.

Standart evrenbilimin kuramsal temellerini modern fiziğin iki temel kuramı oluşturur: genel görelilik ve kuantum kuramları. Daha önce belirlediği gibi, genel görelilik makro ölçeklerde bir gravitasyon kuramıdır. Kuantum kuramı ise asıl olarak atomik ve atom-altı ölçekteki olgulara iliş-

kin bir kuramdır. Hem termodinamik, hem de çekirdek fiziğinin ve tanecik fiziğinin tamamı, kuantum kuramı esas alınarak kurulabilir. Bu temelde, evrenin evrimini, temel taneciklerin sıcak gaz karışımını içeren erken halinden günümüzde gözlenen haline kadar açıklamak olanaklı olur.

Yine de standart evrenbilim, görelilik ve kuantum kuramlarının toplamına indirgenemez; evrenbilimsel modeller kendi özel varsayımlarını gerektirirler. Standart evrenbilimin ve diğer birçoğunun temel ortak varsayımı, uyarılma şartları örneğin bir yıldızın merkezinde ya da yıldızlar arası boşlukta Yeryüzünde sınırandan çok farklı olabilse de, Yeryüzündeki gözlem ve deneylerle kuramlaştırılan "fizik kuralları"nın evrenin tamamında geçerli olduğudur. Bu varsayım hemen herkes tarafından kabul edilir; biraz önemli olabilecek tek tartışma, bu geçerliliğin sağlandığı (çok geniş) sınırlara ilişkindir.

İkinci ve daha tartışmalı bir varsayım da *evrenbilimsel ilkedir*. Bunu açıklayabilmek için, Friedmann modellerinden biraz daha bahsetmem gerekiyor. Friedmann modellerinin soyutlama düzeyi oldukça yüksektir. Böyle bir model, gezegenler ve insanlar şöyle dursun, hiçbir yıldız, galaksiye, veya başka bir tür madde yoğunlaşmasına yer vermezsiniz, şekilsiz maddenin tamamen düzgün dağılımını içerir. Ontolojik olarak minimal olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın, bir Friedmann modelinde durma ve hareketin kesin bir belirlenimi vardır: maddenin düzgün dağılımına göre durma ya da hareket. Bu dağılıma göre durma konumunda olan kurgusal gözlemciler ortak-hareketli gözlemciler olarak adlandırılırlar. *Ortak-hareketli* gözlemcilerin gözlemlerini açıklamak özellikle basittir.

Friedmann modellerindeki ortak-hareketli gözlemciler ortak bir zaman standardına sahiptirler. Bu ortak zaman standardına sahip, seçilmiş gözlemciler sınıfının varlığı, ne uzay ve zamanın göreliliğiyle, ne de genel görelilik kuramındaki başka herhangi birşeyle çelişmez. Büyük patlamadan bu yana geçen zamanın ortak standartla ölçümüne *kozmiik zaman* adı verilir.

Bir Friedmann modelinde, seçilmiş herhangi bir kozmik zamanda, verili herhangi bir ortak-hareketli gözlemciye göre, evrenin görüntüsü her yöne doğru aynıdır. Bu özellikteki bir model evren, o gözlemci etrafında *izotropiktir*. Eğer bir model evren etrafınızda izotropikse, ne gördüğünüz ne tarafa baktığınıza bağlı değildir. Dahası, bir Friedmann modelinde, seçilen bir kozmik zamanda, evren, neresinde yerleşmiş olurlarsa olsunlar bütün ortak-gözlemcilere tamamıyla aynı görünür. Bu özelliğe sahip bir evren modelini *iiir-deş* diye sıfatlandırıyoruz. Türdeş bir modelde, göreceğiniz, ne zaman baktığınıza ve ne tarafa baktığınıza bağlıdır; ama nereden baktığınıza bağlı değildir.

Bu giriş bilgileriyle, artık evrenbilimsel ilkeyi ifade edebilirim. Bu ilke, evrenin her ortak-gözlemci etrafında türdeş ve izotropik olduğunu iddia eder. Evrenbilimsel ilkeyle, gözlemsel dene-

yimin ve çıkarsamanın tarihsel olarak en yüksek derecesi olan evrenin merkezinin kaldırılması, evrenbilimin temel bir varsayımı haline getirilmiş olur.

Friedmann modelleri evrenbilimsel ilkeyi tamına sağlarlar. Diğer yandan, gerçek evren, temel taneciklerden galaksilerin oluşturduğu süperdemetlere kadar, on'un kırkinci üssüne yaklaşan sayıda yapılanmayla dolu olduğu için, evrenbilimsel ilkeyi sadece yaklaşık olarak sağlayabilir. Evren sıkı bir şekilde kümelenmiştir. Bu yapı yüz milyonlarca ışık yılı ölçeğinde tanımlanabilmektedir; fakat mümkün olan en büyük ölçekte, on milyar ışık yılı düzeyinde, yeryüzündeki bir gözlemci çevresinde maddenin ve hareketin evrendeki dağılımı, kozmik ışıma gözlemlerinin de doğruladığı gibi, oldukça kesin olarak izotropiktir.

Standart evrenbilim, evrenin erken döneminin, şu anda kabul gören çekirdek ve tanecik fiziğinin kurallarına uyan taneciklerin ve ışımanın yüksek sıcaklıktaki dağılımından ibaret olduğu varsayımıyla kurulmuştur. İzotropiden ve türdeşlikten uzaklaşma, bu başlangıç aşamasından çıkıp gelişir. Erken evrenin kuruluşuna ilişkin bu varsayım ile genel görelilik ve kuantum kuramlarından çıkarılan fiziksel kuralları evrensel olduğu öngörüsünü, evrenbilimsel ilkeyle birlikte standart evrenbilimin temelini oluşturur.

Standart evrenbilimi kurarken işe ilk sonsuz sıkışma anı anlamına gelen büyük patlamanın kendisinden başlanamaz. Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacak nedenlerden dolayı, mevcut kuramın, *Planck zamanı*¹⁴ diye adlandırılan yaklaşık 10^{-43} saniyeye tekabül eden bir zamandan önceki kozmik zaman içinde evrenin evrilmesinin doğası hakkında söyleyecek tutarlı bir sözü yoktur. Diğer taraftan, geleneksel çekirdek fiziğinin ve tanecik kuramının, bu zamandan sonra gelen kozmik zamanlardaki evreni açıklamak için geçerli bir şekilde kullanılabileceği düşünülmektedir.

Standart evrenbilime göre, genişlemenin ilk saniyelerinde evren, sıradan molekül ve atomlar şöyle dursun, tek bir atom çekirdeğinin bile varlığını sürdüremeyeceği kadar sıcaktır. Ne var ki, evren genişledikçe soğur ve bu büyüme onu oluşturan taneciklerin enerjilerinde bir azalmaya yol açar; bu da o zamana kadar kararsız durumda olan oluşumların kalıcı hale gelmesine neden olur. İlk bir dakikaya yakın kozmik zaman içinde en hafif çekirdeğin sentezi başlayabilecektir; ama bu çekirdekler elektronlarla kararlı bir şekilde birleşip atomları oluşturamayacaktır: ısı etkileşim, oluşan atomları hemen bozacaktır.

Genişleme sürdükçe, ışıının enerjisi hem görelili hem de mutlak olarak azalır ve kozmik zamanla 300,000'inci yıl civarında hidrojenin oluşumu olanaklı olur. Madde ile ışıının bu andan sonraki etkileşimi büyük ölçüde ihmal edilebilir; kalan ışıma evrende engelsizce dolaşır. Kozmik ışımanın kaynağının bu artık ışıma olduğuna inanılmaktadır.¹⁵ Bir yandan da, büyük ölçüde gravitasyon kuvvetinin etkisiyle, galaksiler, yıldızlar, gezegenler ve şimdi de gözlenebilen başka yapılar

oluşur; evren de şimdiki durumuna doğru genişlemesine devam eder. Bu aşamada türdeşlik ve izotropiden uzaklaşma önemli hale gelir; ama bu özellikler, yeterince büyük bir ölçekte hâlâ korunmaktadır.

Gözlemlerin yorumu oldukça zor olduğu için, kozmik zamanın şimdiki değeri –evrenin yaşı– astronomlar ve evrenbilimciler arasında hâlâ tartışma konusudur. Şimdilik bu değerin 10 ile 20 milyar yıl arasında olduğuna inanılmaktadır.

Standart evrenbilimin bir uyarlamasını oturtmak için, ya kuramsal bir kararlar, ya gözlemlerden bir çıkarsamayla, ya da bu ikisi arası bir süreçle, belli bir Friedmann modeli seçilmek zorundadır. Bu seçimi belirleyen en önemli şeylerden biri, evrendeki maddenin ortalama yoğunluğudur.

Modelin nihai evrimi bu ortalama yoğunluk tarafından belirlenir. Eğer bu yoğunluk belli bir *kritik değerden* düşerse, evrenin bileşenleri arasındaki gravitasyon kuvveti, onu sonsuza kadar genişlemekten alıkoyamayacaktır. Ama ortalama yoğunluk kritik değerden fazlaysa, gravitasyon genişlemeyi sona erdirmeye yetecek, evren bir zaman sonra genişlemeyi bırakacak ve tekrar, evrilmeye başladığı sıcak, yoğun faza doğru çökmeye başlayacaktır. Bu sürecin sonu “büyük çatlama” diye adlandırılır. Ortalama yoğunluğun kritik değere eşit olduğu Goldilocks durumunda, genişleme ilanihaye sürecek, fakat genişleme hızı asimtotik olarak sıfıra yaklaşacaktır.

Ne var ki ortalama yoğunluk da tartışma konusudur. Bu yoğunluğun kritik değerinin yüzde ikisi ile yüzde yüzü arasında olması kuvvetle olasıdır. Yoğunluğun bu sınırlar dışında olmasının muhtemel görülmemesi, birçok evrenbilimciye göre, *düzlük sorunu* diye adlandırılan bir soruna yol açar.

Standart Modelin Güçlükleri: Şişmeli Çözüm

Standart evrenbilim değişik düzeylerde sorunlarla karşılaşılıyor. Hem kuramın kendi içinde güçlükler, hem de kuramla gözlemler arasında çelişkiler var. Bunlar kuramın, hiçbirisi çok da yeterli görünmeyen birtakım çalışmalarla yamanmasına yol açmış. En önemli kuramsal güçlük, genel görelilik ve kuantum kuramlarının bir sentezinin olmayışında yatıyor. Böyle bir senteze en azından yarın yüzyıldır varılmaya uğraşıyor; ama hedef hâlâ en az ilk baştaki kadar uzak.

Genel görelilik ve kuantum kuramları, kuramsal kavramlar ve yapı açısından, hem Newton fiziğinden hem de birbirlerinden farklıdır. Her biri Newton'un kuramında devrimci değişikliklere neden olmuştur. Genel görelilik, öncelikle, kendi içinde elektromanyetik ve çekirdek etkileşimleri hakkında söyleyecek çok az şeyi olan bir gravitasyon kuramıdır. Güneş sisteminden daha küçük, düşük enerjiye sahip sistemler için, kestirimleri Newton'un kuramınınkilerden neredeyse hiç ayırt edilemez. Öte yandan kuantum kuramı ise öncelikle atom ölçeğinde ya da daha küçük sistemler

içindeki elektromanyetik ve çekirdek etkileşimlerinin –yani gravitasyonel olmayan etkileşimlerin– bir kuramıdır. Bundan daha büyük sistemler için kestirimleri Newton'un kuramınıninkilerden neredeyse hiç ayırt edilemez.

Bir örneği evrenin oldukça erken hali olan bazı sistemler için, genel görelilik kuramı da kuantum kuramı da tek başına yeterli değildir. Bu tür sistemlerin tanısı için mihenk taşları, iki kurama da girmiş olan bazı temel sabitlerin yardımıyla betimlenebilir.

İlgili sabitler, kuantum etkisinin ölçeğini belirleyen Planck sabiti (h), gravitasyon etkisinin ölçeğini belirleyen gravitasyon sabiti (G), ve Newton-sonrası kuramın her yerine giren ışık hızıdır (c). Bu sabitlerden, yaklaşık 10^{-33} santimetrelilik *Planck uzunluğunu* ve su yoğunluğunun 10^{93} katı olan *Planck yoğunluğunu* kurabileceğimiz gibi, $t_p = \sqrt{(Gh/c^5)}$ formülüyle ifadelendirilen temel bir zamanı, yukarıda bahsedilen 10^{-43} saniyeye eşit olan *Planck zamanını* da kurabiliriz.

Kendimizi, teknik argümanlar kullanarak, bu Planck niceliklerinden biri ölçeğindeki etkileşimlerin ancak hem genel görelilik hem de kuantum kuramlarını içselleştirmiş bir kuramla anlaşılacağına inanabiliriz. Bu sentezin yokluğunda kimse, evrenin Planck zamanından daha erken dönemindeki davranışına ilişkin tutarlı birşey söyleyemez. Dolayısıyla, bu sentez, başka hiçbir amaç için olmasa bile, evrenin çok erken dönemindeki evriminin açıklanabilmesi için gereklidir.

Genel görelilik ve kuantum kuramlarının bu sentezinin en önemli güçlüklerinden biri, gerekli görülen uyarlamaların büyük çapta olmasıdır. Kuantum kuramını burada taramaya girmeyeceğim oldukça zor ontolojik sorunlarının yanında, genel görelilik kuramının temellerinde herhangi bir sentez için bazı ciddi engeller vardır. Chris Isham'ın (Imperial College, Londra) bu güçlükleri araştırdığı yeni bir çalışmasında¹⁶ belirttiği gibi, “özellikle uzay-zaman ‘sürekliliği’ kavramı saldırıya açıkmiş gibi görünüyor”, ve ne olursa olsun, “Einstein denklemlerinin (genel görelilikle ilgili olanların) atom altı ölçeklerde kullanılabilirliğini kanıtlayan bir emare yok.” Fakat şimdiye kadar uzay-zaman sürekliliğinin yerine ne koyulacağına yönelik akla yakın bir öneri de ileri sürülmüş değil; senteze yönelik çoğu denemeler bu sürekliliğe dokunmuyor.

Bu boşluk, büyük patlamanın kendisinin koşullarının kuramsal olarak ayrıntılandırılmasını engelliyor. Fakat bu durum, evrenbilimcileri tam da böyle *ilksel koşullar* hakkında spekülasyon yapmaktan alıkoymadı. Evrenin ilksel koşullarının ne olduğu konusu, bu koşullarla bağlantılı iki sorun ve bunları çözmeye yönelik etkileyici bir girişim sayesinde son on yıl içinde gündemde kaldı. Şimdi ikisini de açıklayacağım bu sorunlar “evren ufku sorunu” ile daha önce de bahsettiğim “düzlük sorunu”dur.

Genel görelilik kuramı da kuantum kuramı da, standart evrenbilime giren ortalama yoğunluk parametresine ilişkin birşey öngörmez. Yukarda

belirtildiği gibi, bu parametre muhtemelen kritik değerin yüzde ikisi ile yüzde yüzü arasındadır. Kritik değerin kararlı olmadığını göstermek olanaklıdır: yoğunluk bir kez kritik değerden ayrılmayagörsün, daha sonra bu fark zaman geçtikçe artacaktır.

Standart evrenbilime göre, eğer bugünkü yoğunluk tahmin edilen aralıkta ise, kozmik zamanın birinci saniyesinde bu değerin kritik değerden en fazla $1/10^{15}$ ölçüsünde farklılaşmış olması, ve daha öncesinde kritik değere çok daha yakın olmuş olması gerekir. Ortalama yoğunluktaki bu “ince ahenk” [ya da “ince ayar” -ç.] birçok evrenbilimci tarafından kabul edilemez görülüyor; kritik değerin belirlenmesinde hesaba giren genişleme oranı ile ortalama yoğunluk birbirlerine nasıl bu denli ince ayarlı olabilmıştır? Bu, genel görelilik kuramında ortalama yoğunluk, düzlük diye veya eğrilik yokluğu diye adlandırılacak özel bir kavram cinsinden ifade edilebildiği için, sorguladığımız Friedmann modelinin *düzlük sorunu* diye adlandırılıyor.

Evren Ufku Sorunu

Evren ufku sorunu sinyal alma imkânıyla ilgilidir. Geçmişteki bir olayla ilgili bir sinyalin alınması mümkün olmaksızın, o olaya ilişkin herhangi birşey bilinemez. Eğer verili bir kozmik zamanda, uzaydaki verili bir noktada gerçekleşmiş bir olaydan şimdiye kadar, (bana) bir sinyal ulaşabilmişse, bu olaya *bilinebilir* (bana göre) diyeceğim. Hiçbir sinyal ışık hızından hızlı olmadığı için, her olay bilinebilir değildir. Örneğin, Andromeda galaksisinde yaklaşık son iki milyon yıldır olmuş hiçbir şey bilinebilir değildir, çünkü Andromeda yaklaşık iki milyon ışık yılı uzaktadır. Genel görelilik kuramınca ileri sürülen uzay-zaman eğriliği, ayrıntılarda birtakım değişiklikler yapsa da, bilinebilirliğin sınırlamalarında ilkesel hiçbir değişiklik yaratmaz.

Eğer evren standart evrenbilim tarafından az çok doğru bir tarzda açıklanıyorsa, bilinebilirliğin sınırları *evren ufku* sorununa neden olur. Sorun, gökyüzünün birbirinden yeterince uzak bölgelelerindeki nesnelerin, birbirlerinden, hiçbir zaman birbirlerine göre bilinebilir olamayacak kadar uzak olmalarındadır. Örneğin, daha önce belirtildiği gibi, kozmik zamanın 300,000'inci yılı civarında (büyük patlama itibarıyla) oluştuğu düşünülen kozmik ışıması göz önüne alalım. Gözlemlere göre, kozmik ışıma her ayrıntısıyla, *kara madde sıcaklığı* diye adlandırılan bir sıcaklıkla karakterize edilebilir. Bu sıcaklık, en son ölçümlere göre, gökyüzündeki değişik noktalarda ancak 10,000'de bir ölçeğinde değişiklik göstermektedir. Lâkin, standart evrenbilime göre, kozmik ışımanın yayıldığı ve yeryüzünden görüldüğü haliyle gökyüzünde birbirinden iki ya da üç dereceden daha fazla aç yapan noktalar,¹⁷ daha önceki durum ne olursa olsun, birbirlerine göre Planck zamanından bu yana bilinebilir olamazlar. Ne var ki kozmik ışımanın Planck zamanından çok sonra oluşmuş

olduğu farzediliyor. O zamandan bu yana, kozmik ısımanın bu ayrı noktalarının birinden bir diğerine herhangi bir sinyal gönderilmiş olamaz; ve dolayısıyla bunlar arasında fiziksel bir etkileşim de söz konusu değildir. Öyleyse neden aynı sıcaklıkta olmak durumunda olsunlar ki? Evren ufku sorunu budur.

Sorunun içeriğini bazı ön bilgilerden sonra açacağım. Bir davulu düşünün. Davul zarının kenarları davulun çerçevesine verili bir şekilde ve verili bir gerilimle bağlıdır: bunlar *sınır koşulları*dır. Davula bir çomakla verili bir noktadan ve verili bir kuvvetle vuralım: *bunlar ilksel koşullar*dır. Yeniden vuruluncaya kadar, davul zarının hareketi, bana ilksel olarak, eğer ilksel koşulları ve sınır koşullarını biliyorsam, zarın zaman içindeki şeklini hesaplama olanağı veren bir denklemle, *hareket denklemiyle* belirlenir. Hareket denklemlerini kurarken, *durum denklemlerinin* belirlediği zarın esnekliği ve dayanıklılığı hakkında bilgileri, bu denklemlere içselleştirmeye ihtiyaç duyabilirim. Diğer koşullar özel ve bağlı yönleri açıklarken, matematiksel biçimde belirtilen hareket denklemlerinin, davul zarındaki olguların evrensel ve gerekli yönlerini açıklayan “fizik kuralları” olduğu düşünülmelidir.

Pek çok fiziksel sistemin matematiksel ifadesi bu davulunkine benzer. Hareket, ayrıntılandırılmış biçimi bazı durum denklemlerine bağlı olabilecek bir ya da daha fazla hareket denklemi tarafından yönlendirilir. İlksel olarak, ilksel koşullar ve sınır koşulları verildiğinde sistemin evrimi hareket denklemlerinden çıkarılabilir.

Evreni başka fiziksel sistemler gibi bir sistem olarak algılayan evrenbilimciler, hareket denklemleriyle durum denklemlerini davul için çizilen çerçevedekine çok benzer bir şekilde tanımlarlar. Standart evrenbilimde hareket denklemleri Einstein’ın genel görelilik denklemleridir. Durum denklemleri, evrendeki taneciklerin ve ısımanın yukarıda açıklanan dağılımını belirleyen denklemlerdir. Evrenin alansal herhangi bir sınırı olmadığı önvaryayıldığı için, herhangi bir sınır koşuluna gerek duyulmaz.

Geriye ilksel koşullar kalıyor. Evren ufku sorununun konumu ve evrenbilimdeki diğer bazı epistemolojik sorunlar ilksel koşulların ne olduğu sorusuna ilişkindir. Geleneksel teoriyle ilgisini kesen David Layzer (Harvard) evrenin diğer fiziksel sistemler gibi bir sistem olmadığını kesin olarak vurgulamıştır.¹⁸ O bir kez oluştu ve bir fiziksel sistemin hareket denklemleri cinsinden ifade edilebilecek evrensel yönleri ile burada ilgilendiğimiz ilksel koşullar ve bağlı unsurları arasındaki genellikle açık olan ayrım ona uygulanamaz. Evren kendisinin hareket denklemlerinden daha az eşsiz değildir. Layzer ilksel koşulların *düzenli* ve *raslansal* bileşenlerini ayırır. Örneğin, yıldızların kütlelerin istatistiksel dağılımı evrenin erken dönem evriminin kuramından kestirilebilir; herhangi bir yıldızın kütlesi raslansal bir bileşenken, bu dağılım düzenli bir bileşen olacaktır. Herhangi bir ontolojik düzeyde, ilksel koşullar kümesinin düzenli bileşenleri, fiziksel

süreçlerle, daha kapsamlı bir sisteme tekabül eden ve daha önce gelen bir kümeye bağlanır. Sonunda, evrenin başka bir şeyden türetilmeyecek olan ilksel koşullarına ulaşılır.

Bu açıdan, başlangıçtaki izotropi ve türdeşlikle ortalama yoğunluğun başlangıçtaki değeri, daha sonraki evrimi belirleyen hareket denklemleriyle açıklanamayacaktır. İlksel koşullar bahsiyle başa çıkmanın başka bir yolu, kuramın günümüz menzilinün ötesinde kalan Planck zamanı öncesi gelişmelerinin, gereken izotropi ve düzlüğe yol açacağına güvenmektir. Birçok evrenbilimci bu kaçış yollarını reddediyor. Onların bakışı, sorunun Planck zamanı sonrası çözümlerinin, sanısal öğeler içerseler de, tercih edilebilecekleri yolunda. Bu bakış açısı A. Guth (Massachusetts Institute of Technology) tarafından ortaya atılan önemli bir kuramsal gelişmeyle, *şişmeli* evrenbilimle birlikte 1980’lerde popüler oldu.

1980’de Guth, evrenin erken dönemi için, basit taneciklerin sözde Büyük Birleşmiş Kuramına^{CN4} dayanarak, standart evrenbilimcilerden farklı olan ve erken evrene değişik bir tarih yakıştıran durum denklemlerini önerdi. Bunu izleyen birkaç yıl içinde, ilk öneri çok sayıda kuramcı tarafından daha da geliştirildi.¹⁹

Şişmeli senaryonun herhangi bir biçimini ayrıntılarıyla tasvir etmeye girişmeyeceğim. İlgili yanı, büyük patlamadan sonraki yaklaşık 10^{-35} saniyeden başlayarak yaklaşık 10^{-30} saniyeye kadar geçen süre içinde, evrenin istisnai bir hızda genişlediğidir. “Şişme” budur. Bu koşullar altında, standart evrenbilimdeki durumun tersine, evrenin görülebilir kısmına evrenin parçasının tüm kısımlarının birbirleriyle genişleyen maddenin türdeşlik ve izotropisini sağlayacak kadar uzun bir süre doğal etkileşimde kaldığını göstermek olanaklı olmaktadır.

Bu yolla evrenbilimsel ilke varsayılmış değil, türetilmiş olur. Evren ufku sorununu çözen kozmik ısımanın izotropik özellikte olması bunun bir sonucudur. Hızlı genişleme evreni de düzleştirir ve bu düzlük problemini çözer; ayrıca tüm olağan çeşitlemelerde, şişme, ortalama yoğunluğu her zaman kritik değere eşit olmaya zorlar, bu da kuramı yoğunluğun ince ayarını açıklama zahmetinden kurtarır.

Şişen evren modeli 1980’lerde oldukça popülerdi, hâlâ da çok sayıda taraftarı var. Bunun bir nedeni şişmeli modelle, şişme döneminin, standart evrenbilimdeki herhangi birşeyden daha ağırlıklı olarak, tanecik fiziğine bağlanmasıyla tanecik fizikçilerine evrenbilime girebilecekleri bir açıklık sunulmuş olmasıdır. Bu onlara uğraşabilecekleri yeni problemler sağlamakta kalmıyor; ayrıca, erken evrendeki yüksek sıcaklıklar yüksek enerjili taneciklerle bağlantılı olduğu için, tanecik kuramını, Dünya yüzeyinde şimdi ya da görünen uzak gelecekte mümkün olabilecek enerji düzeylerinden çok daha yüksek enerji düzeylerine uygulayabilecekleri bir bağlam sunuyor. Lakin, hem yoğunluk kestirimi, hem de onun temelini teşkil eden GUTlar, aşağıda açıklayacağım gibi, son zamanlarda gözlemlerle çelişir hale geldi.

Evrenbilimin Günümüzdeki Konumu

Evrenbilim fiziksel bilimlerle metafiziğin arasındaki çizgide seyrediyor. Her zamankinden daha hızlı bir gözlem sonuçları akımı, hayli kışkulu bir kuramsal aydınlanmaya karşı duruyor. Şaşkınlık bol, cehalet dizboyu... Bütün bunların konunun çekiciliğini artırdığına şüphe yok.

Olayların günümüzdeki durumunu taramaya büyük ölçekli yapılar konusundan başlayarak girişeceğim. Zel'dovitch ve Novikov'un evrendeki en büyük türdeşsizliklerin alanının 130 milyon ışık yılı düzeyinde olduğunu söylemelerinin üzerinden sadece yirmi yıl geçti.²⁰ Son tahminler çok daha yüksek. 1989'da Margaret Geller ve John Huchra (Harvard), en az 500 milyon ışık yılı genişliğinde, ince levhamsı bir galaksi dağılımını, "Büyük Duvar"ı tanımladılar. "En büyük şekillerin boyutları, sadece taramanın kapsadığı alanla sınırlanmıştır", ki bu şimdilik, görünebilir evrenin sadece yüzbinde birini kapsamaktadır.²¹ Daha yakın bir zamanda bunun kanıtı ortaya çıktı: en azından gökyüzünün dar bir şeridindeki galaksiler için periyodu 400 milyon yılı bulan büyük ölçekli periyodik değişimler söz konusuydu. "Eğer galaksilerin dağılımı gerçekten periyodikse" diyor *Nature* dergisinde bir yorumcu,²² "erken evren hakkında anladıklarımızın sıfırdan az olduğunu söylemek doğru olacaktır." Gözlenen kozmik ışıma evrenin Dünya etrafındaki izotropisi hakkında güçlü bir kanıt olarak yorumlanıyor olsa da, türdeşlikten sapmalar da gözle görülür derecede önemli... İzotropi ve türdeşsizlik arasında kalınması, yakın gelecekte kuramda çok ciddi problemlere yol açacak gibi...

Büyük ölçekli yapıların açığa çıkışı bir yana, bir de karanlık maddenin gizemi var. Hem standart hem de şişmeli evrenbilim açısından, evrendeki madde miktarı sorun oluyor. Akla yakın tahminler maddenin yüzde doksan ile yüzde doksan dokuzunun *karanlık*, yani bilinmeyen bir bileşimde ve görünmez olduğunu söylüyor. Buna yönelik ilk kanıtlar, belirli demetlerdeki bazı galaksilerin tayflarından çıkarılan hareketlerinin, eğer ki görünenin on ila yüz katı madde barındırmıyorlarsa, şimdiye kadar çoktan dağılmış olmalarını gerektiren tarzda olduğu sonucunu çıkaran Fritz Zwicky tarafından 1930'larda toplandı.

Samanyolu ve bütün daha büyük yıldız sistemlerinde karanlık maddenin var olduğu şimdilerde bütün astronomlarca kabul ediliyor. Ne kadar karanlık maddenin olduğu, nelerden oluştuğu ve evrende nasıl dağıldığı hararetle tartışılan sorular... Yıldızlar ve galaksiler halindeki ışıklı maddenin, ortalama yoğunluğun kritik değere ulaşması için gerekenin sadece yüzde ikisini oluşturduğu düşünülüyor. Samanyolunun ve tek tek bazı galaksilerin gözlemleri, bunların içinde, görülebilenin üç ilâ on katı madde miktarı olduğunu gösteriyor. Büyük ölçekteki tahminler kritik değerın yüzde yirmisini gösteriyor, fakat hatırı sayılır bir belirsizlikle. Galaksilerdeki ve demetlerdeki karanlık madde normal madde olabilir: kayalar,

gezegen büyüklüğünde iri parçalar, çekirdek tepkimelerini başlatmak için yetersiz miktarda bir araya gelmiş yıldız maddesi... Fakat eğer biraz önce değinilen yüzde 20 oranını çok fazla aşacak miktarda normal madde varsa; bu, halihazırda kabul gören erken evrendeki hafif elementlerin sentezine ilişkin kuramla çelişir.

Başka bir deyişle, yoğunluk çok yüksekse, ya elementlerin sentezine yönelik tahminler yanlıştır, ya da evrende bol miktarda, elementlerin sentezinde yer almayan, gizemli karanlık madde vardır. Diğer yandan, eğer yoğunluk çok düşükse, kozmik ışımaya gözlemlerin izin verdiğinden daha fazla türdeşsizlik yüklemekten galaksilerin ve daha büyük yapıların oluşumunu kurama uydurmakta güçlükler başgösterir.

Şişmenin, yoğunluğun kritik değeri almasını isteyen partizanları, değişik tipleri GUTlar tarafından öngörülen fakat varlığı ne deneyle ne de gözlemlerle kanıtlanabilen en gözde adayları geçenlerde *soğuk kara madde* olarak adlandırılınca dek, gizemli kara maddenin peşine düşmüşlerdi. Galaksi oluşumunun soğuk kara madde senaryosunda, önce galaksiler veya daha küçük yapılar oluşur; ve daha sonra, bu malzemenin gravitasyon kuvvetlerinin etkisi altında kümelmesiyle daha büyük ölçekli yapılar oluşur. Buna karşın, yeni yapılmış bir uydu taraması,²³ "soğuk kara madde kuramıyla tahmin edilenden daha fazla sayıda büyük ölçekli yapının olduğu" konusunda çok az şüphe bırakmıştır. Yani, şişmeli evrenbilimin gerek duyduğu yoğunluk düzeyine ulaşmak için hiçbir kolay yol yoktur.

Son aylarda, şişen modelin üzerine kurulduğu GUTların kendisi ciddi bir sorunla karşılaşmış durumda. GUTların bir kestirimi, hidrojenin çekirdeği ve diğer tüm çekirdek yapılarının bileşeni olan protonun daha önce varsayıldığı gibi kararlı bir tanecik olamayacağıydı. GUTlara göre, her protonun yarısının 10^{32} yıl içinde daha hafif parçacıklar oluşturmak üzere bozunması beklenebilecekti. Bu denli yavaş bir sürecin insan ölçeklerinde gözlenemeyeceğini düşünebilirsiniz. Fakat durum öyle değil. Protonlar -bir litre suda 10^{22} 'nin birkaç katı kadar proton vardır- proton bozunmalarını gözlemeye uygun bir donanımla donanmış birinin, çok büyük sayılardaki protonu büyük bir tanka doldurduktan sonra oturup bozunmayı bekleyebileceği kadar küçüktür. Halen bu tür deneyler yapılıyor, fakat GUTların kestirimlediği süreç henüz gözlenmedi. Eğer GUTlar çürürse, şişme de çürür. Bu husus, GUTlarla ilintili olmayan standart evrenbilimi etkilemiyor; fakat işin düzlük ve evren ufku yarılarında standart evrenbilimin de, kara maddenin niteliğinin ne olduğu gibi, kendi başa çıkılması gereken güçlükleri var.

Evrenbilimin günümüzdeki durumunu tasvir ederken bazı konulara girmekten kaçındım, pek çok inceliğin de kabaca üzerinden geçtim. Şüphesiz bazı zorluklar ya ince ayarla ya da değişik oyunların bileşimiyle çözülebilir. Evrenbilimi rayına oturtma işinin sürekli bir ihtiyaç haline gel-

mesi, Kopernik ve Kepler hepsini gereksiz kıl-
mazdan önce, Aristocu Güneş sisteminin merkez-
deki bir daire çevresinde devreden küçük daireler-
le rayına oturtulması işinin sürekli bir ihtiyaç ha-
line gelmesini andırıyor. Nihai kopuşu gerçekleştire-
meden, örneğin dünyanın etrafında gözlenen
izotropi ile büyük ölçeklerin görünürdeki türdeş-
sizliğini çakıştırmaya, örneğin hafif elementlerin
oluşumuyla çelişmeden galaktik yapıların evrimi-
nin dökümünü yapmaya, örneğin ortalama yoğun-
luk için inanılır bir değer saptamaya ve örneğin
kara maddeleri tanılamaya yönelen çabalar, evren-
bilimi bir müddet daha kriz durumunda tutacak
gibi görünüyor.

Üretim Koşulları

Ürün hakkında bu kadar... Evrenbilimin üretim
koşulları nasıl? Geçmişte verileri için neredeyse
tek başına astronomiye dayanırken, en azından
son on yıldan bu tarafa çekirdek fiziği ve tanecik
fiziği de katkıda bulunuyor.

Kendilerini evrenbilimci olarak tanımlayan
belki bin bilim adamı var; pek çoğu, tam olarak
evrenbilim tarafından belirlenmeyen astrofiziksel
sorunlar üzerinde de çalışıyorlar. Büyük çoğunlu-
ğu akademik unvana sahip olmasına rağmen, göz-
lemci evrenbilimcilerin araştırmaları için akade-
mik işverenleri tarafından pek çok durumda ayrı-
ca bir ödeme yapılmıyor. Bir anekdot olarak aktarı-
yorum: son günlerde yapılmış bir konferansa²⁴
katılan elli sekiz Amerikan uyruklu katılımcı için-
de, Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Daire-
si'nce (NASA) desteklenen onyedi, asıl işi nükle-
er bomba üretimini idare etmek olan Enerji
Bakanlığı'na desteklenen dokuz, ve Amerikan
Hava Kuvvetlerince desteklenen üç üye saydım.²⁵
Epeyi yıl önce, benzer bazı veriler, Amerikan ast-
ronomisinin yüzde seksenbeşinin federal hükümet
şu ya da bu kurumunca tarafından desteklendiğini
bulan Sergio Vaghi tarafından da toplanmıştı.²⁶

Vaghi 1963'te açılan ve masrafları NATO ve
Türkiye'nin Savunma Bakanlığı'na ortaklaşa kar-
şılanan Ankara Gözlemevi örneğinden de bahse-
der. NATO'nu evrenbilime sürekli bir ilgisi var;
sadece 1991 içinde, astronomi ve astrofizik konu-
sunda dört NATO İleri Düzey Araştırma Enstitü-
sü^{CN5} kursu açıldı.

Çekirdek fiziği gibi astronominin de bazı aske-
ri uyarlamaları vardır: radyo-astronomide kullanı-
lan antenlerle güdümlü mermileri tarayan antenle-
rin tasarımı aynı olduğu gibi, uydulardan gökyü-
zünü gözlemeye yarayacak aletlerin tasarımıyla
yeryüzünü gözlemekte kullanılacak olanların tesa-
rımı birbirlerinden farklı değildir. Fakat, Soğuk
Savaşın bitmesi sonucunda ay üzerinde bir askeri
üssün kurulma olasılığının azalmasıyla birlikte,
atmosfer etkisinden uzak gözlem, ayna etkisi
yaparak ısımaları etkileyen gravitasyonel alanın
daha az olması ve belki hiçbir sismik faaliyetin
olmaması gibi yararlarına karşın ay üzerinde bir
gözlem üssü kurulması olasılığı da azaldı. Ekle-
mek gerekir ki, askeri uygulamalarla astronomi-

nin bağlantısı yeni değildir. Örneğin, 24 Ağustos
1609'da, Galileo Venedik Dükası'na "ona sahip
olanın düşman yelkenlilerini ve donanmasını
geleneksel olandan, bizim onları, onların bizi keş-
fetmesinden iki saat veya daha önce keşfetmemizi
sağlayacak kadar uzak bir mesafedeyken görebile-
ceği" bir teleskop yaptığını yazıyordu.

İdeoloji

"Bir kaç yıl önce fizikçilerin sırrı olan fizikte-
ki kriz, bugün, kamu tarafından da bilinir hale gel-
miştir". Böyle yazıyordu yarım yüzyıl önce Chris-
topher Caudwell...²⁷ Caudwell "büyük ölçekli
fizik veya görelilik fiziği ile kuantum fiziği veya
atomik fiziğin çelişme"lerinden başladı, ki bu
çelişki, işaret ettiğim gibi, hâlâ fazlasıyla mevcut-
tur. Claudwell bunun "krizin açığa çıktığı biçim-
lerden sadece biri" olduğunu söyleyecek kadar
ileri gitti, fiziğin içinde bulunduğu durum da öyle-
ce kaldı.

Krizin kamu tarafından yaygın olarak paylaşı-
lıp paylaşılmadığı bana göre çok açık olmasa da,
Claudwell'in bunları yazdığı dönemden bu yana,
uygulamalı bilimlerin ve özellikle de nükleer
bombaların, radarın ve uyduların gelişimini yöne-
ten sınıfın, fizik ve bağlı olarak da astronomi ala-
nında 1930'larda takındığından daha katı bir
tutum takınmasına neden oldu. Bu katı tutumun
en açık delili bilimsel araştırmaların masraflarının
karşılanma yoludur. Yukarıda değindiğim gibi,
paranın büyük bölümü ordudan gelmektedir. Ve,
önce atom bombasına sonra hidrojen bombasına
yol açan fizik daha sonra aynı çizgide daha güçlü
birşey üretmemiş olsa da, Herşeyin Kuramı'nın²⁸
ilk sahiplerinin hangi askeri avantajlarının nasıl
çoğalacağını kim bilebilir?

Fizik bilimciler, ve özellikle pahalı deneyler
yapmak isteyenlerinden bazıları bu katı tutuma
çok az direnç gösteriyor. Sonuç olarak, bazıların-
ca kriz olarak algılanan, diğerlerince çekici bir
ilerleme olarak yorumlanabilir. Burada, evrenbi-
limdeki krizin kamuya nasıl sunulduğunun ve bu
sunumun arkasında yatan ideolojinin üzerinde
duracağım.

Son dönemdeki kitap selinin içinde en başarılı-
sı kuşkusuz Stephen Hawking'in 1988'de basılan
ve 1990 yazında Amerika'da karton kaplısı çıkın-
caya dek İngiltere'de 250.000 ve Amerika'da bir
milyon civarında satılmış olan *A Brief History of
Time*²⁹ adlı kitabıdır. Kitabın yaklaşık yarısını
evrenbilimin popüler tarzda oldukça geleneksel
bir sunumu oluştururken, diğer yarısı, daha çok,
Hawking'in bu konudaki kendi yeni çalışmaları-
yla ilgilidir.

Kitabının başında Hawking hedeflerini şöyle
sıralar: "Evren nereden gelmiştir? Nasıl ve niçin
oluşturmuştur? Bir nihayete erecek midir; erecekse
nasıl?"(s. vi). "Uzmanların sadece küçük bir bölü-
mü matematiğe hakimdirler"(s.vi), buna rağmen
insan faaliyetinin merkezine yerleştirilirler: "Bili-
min nihai hedefi bütün evreni açıklayan tek bir
teori temin etmektir" (s. 10).

Nihai amacın Herşeyin Teorisi olduğu yolundaki bu iddia, asla Hawking'in bilim hakkındaki tek tartışma götürür yargısı değildir. Bir başka çarpıcı örnek, eğer fizikte bir tane epistemolojik kopuş varsa o olduğu söylenebilecek Einstein'ın genel görelilik kuramını "gerçekte önceki kuramın", yani Newton'un kuramının, "bir uzantısı" (s. 10) diye nitelendirmesidir.

Hawking, aradığı Herşeyin Teorisi'nin gerçek olacağını öngörmek için, "Darwin'in doğal ayıklanma ilkesine dayalı" bir delil sunuyor: "Fikir şudur ki, kendini yeniden üretebilen organizmaların herhangi bir topluluğunda, değişik bireylerin gerek genetik malzeme gerekse yetiştirme tarzlarında çeşitlilikler olacaktır. Bu farklılıklar bazı bireylerin çevrelerindeki dünya hakkında doğru sonuçlar çıkarma ve ona göre davranma hususunda diğerlerinden daha yetenekli oldukları anlamına gelir. Bu bireyler yaşamlarını sürdürmek ve yeniden üremekte daha şanslı olacaklardır, buna binaen onların davranış ve düşünce tarzı baskın çıkacaktır." (s. 12)

Bu paragraftaki şüpheli varsayımlar ortaya çıkarılmaya değer. Birincisi, kuramların insan genlerinde olduğu, kültürel olmaktan ziyade irsi bir tarzda aktarıldığı farzediliyor. Genetik determinizmin böyle bir uç biçimi için hiçbir bilimsel temel yok. İkincisi, kuramsal fiziğe en hakim olanların çevreye en iyi uyumu sağlayacakları ve bundan yeniden üretime yönelik bir avantaj kazanacakları ima ediliyor. Hawking acaba, evrenin erken dönemi hakkında en uygun kurama sahip olanların ister istemez en fazla döl bırakacaklarını mı tasavvur ediyor?

Tanrı ve Yeni Fizik

A Brief History of Time'ın belki de en fazla dikkati çekmesi gereken yanı, bilimsel bir kitap diye lanse edilen kitapta ilahların önemli bir rol oynamasıdır. Carl Sagan'ın yazdığı önsözde de altını çizdiği gibi, "Bu sayfaları Tanrı'nın adı doldurmaktadır." Örneğin "Evrenin kaynağı ve kaderi" başlıklı bir bölüm şöyle kapanmaktadır:

Uzay ve zamanın sınırsız bir kapalı yüzey oluşturuyor olabilecekleri fikri, evrenin işlerinde Tanrının rolü hakkında derin anlamlar da içerir. Bilimsel kuramların olayları açıklamadaki başarısıyla, insanların pekçoğu Tanrı'nın evrenin bir dizi kurala göre evrilmesine olanak sağladığına ve bu kuralları çiğneyerek evrene müdahale etmediğine inanmaya başlamışlardır. Buna karşın, kurallar bize evrenin başlangıcında nasıl birşey olduğunu söylemez –saatin parçalarını birleştirme ve nasıl çalışmaya başlayacağına karar verme işi hâlâ Tanrı'ya kalıyor. Evrenin bir başlangıcı olduğu müddetçe, bir yaratıcı olduğunu farzedebiliriz. Fakat, evren tamamen kendine içkin ise, bir sınırı ya da bir kenarı yoksa [bu alıntının ilk cümlesinde bildirilen düşüncenin uzantısı-FP], ne başlangıcı ne de sonu olacaktır: o sadece var olacaktır. Öyleyse, bir yaratıcının ne işi var? (s. 140-141)

Böyle ham bir yarı-teolojiyi şakaymış gibi okumak zor. Sınır koşullarının reddinden duyulan ürküntüyle, sonunda Tanrı tümüyle reddediliyor. Bitiş bölümünün son paragrafında Tanrı'ya değişik bir rol veriliyor:

Fakat, eğer ki tamamlanmış bir kuram bulursak bu, zaman içinde, kaba hatlarıyla da olsa herkes tarafından anlaşılabilir olmalıdır, sadece bir kaç bilim adamı tarafından değil. Böylelikle biz hepimiz, bilim adamları, felsefeciler, ve tamamen sıradan insanlar [aynen alınma], bizim ve evrenin niçin var olduğu sorusunun tartışmasında yer alabileceğiz. Buna bir yanıt bulabilirsek, bu insan idrakının nihai zaferi olacaktır –böylece Tanrının kafasındakileri biliyor olacağız. (s. 175)

A Brief History of Time'ı bu kadar popüler yapan nedir? Belki de Tanrı'yla doldurulmuş sayfalar veriyor yanıtı. *Under God: Religion and American Politics* adlı kitabında Garry Wills bu hususta, Gallup ve diğerlerinden şunu aktarıyor: "Amerikalıların onda dokuzu Tanrı'nın varlığından hiçbir zaman kuşkuya düşmediklerini söylüyor; beşte dördü Mahşer gününde Tanrı katına çıkacaklarını düşünüyor; on kişiden sekizi Tanrının hâlâ mucizeler yarattığına, sekiz kişiden yedisi ölümden sonra yaşama inanıyor."³⁰ *A Brief History* böyle bir izleyici topluluğuna çok uygun düşünüyor.

Popüler Evrenbilim: Yeni bir Mistisizme Doğru mu?

Hawking'in kitabı popüler evrenbilimdeki tek milenaryen³¹ başarı değil. Bir başka çarpıcı örnek karton kapaklı baskısı yeni yapılan J. D. Barrow (Sussex) ve F.J. Tipler'in (Tulane) *The Anthropic Cosmological Principle*³¹ adlı kitabı. Habercileri bir yana, antropik³² ilke ilk kez Robert Dicke (Princeton) tarafından 1950'lerde tanımlandı, Brandon Carter (o zamanlar Cambridge, şimdi Paris) tarafından geliştirildi, ve isim babalığını yine, bu konudaki geç dönem çalışmaları kendini zaman zaman Dr. Frankenstein gibi hissediyor olması lazım geldiğini düşündüren Carter³² yaptı. Bu ilkenin en masum biçimi, Zayıf Antropik İlke, sadece evren üzerinde insanların yaptığı gözlemlerin yalnızca insan varlığına uygun koşullarda yapılabileceğini vurgular. Carter'in uyarlaması evrenin, karbon kökenli hayat ve onun sürebileceği yerlerin evrilmesi için gerekli olan süre kadar varlığını sürdürmüş olması gerektiğini belirtir. Örneğin standart evrenbilimde, büyük patlamadan bu yana geçen zaman Güneş gibi yıldızların ömrüyle kıyaslıdır. Günümüzden çok önceki zamanlarda, diyelim ki kozmik ışımanın ortaya çıkışına denk düşen zamanlarda, Yeryüzünde bilinen hayatın ortaya çıkması için gerekli olan ağır elementler henüz oluşmazdı. Günümüzden çok sonraki zamanlarda galaksimiz görece daha az enerji üreten yıldızları içerecektir. Dolayısıyla insan tarafından yapılan gözlemler ister istemez güneşin ömrüyle orantılı kozmik zamanlarda yer alacaktır.

Bu bizi, Haldane'ın astrofizik'in bir uzanımı olmaktan biraz uzak düşen zarif "doğru büyüklükte olma üzerine"³³ düşüncelerine götürüyor. Hayat gelişmiş olduğu gibi gelişebilirdi, çünkü evren tam da buna uygundu. Örneğin, eğer gravitasyon kuvveti olduğundan biraz daha güçlü olsaydı, ama diğer herşey aynı kalsaydı, standart evrenbilimsel modele göre erken evrendeki tüm hidrojenin helyuma dönüşmesi gerekecekti ki bu durumda tek bir su molekülü bile oluşamayacaktı. Gravitasyon daha hafif olsaydı, bu kez de şu andaki hayat için gerekli ağır elementler asla üretildikleri yerlerden uzay boşluğuna kaçamayacaklardı. Herşeye rağmen, antropik "açıklamalar" her zaman olayların ardından gelir. Anmaya değer hiçbir antropik tahmin yoktur.

İçeriği sadece bazı gerçekle çelişen evren modellerini, bunların hiçbir karbon kökenli hayali barındıramayacağı temelinde reddetmekle kalsaydı, antropik ilke fizik'in değişik dalları arasındaki karmaşık ilişkiyi belirtmeye yönelik, öğretisel açıdan yararlı bir yan yol olabilir. Oysa kapsamında, insan-merkezcilikten teleolojiye ve piyasa ekonomisine kadar, çok fazla şey var. Hile evrimi başaşağı çevirmek: "İnsanlar böyle, çünkü şöyle şöyle bir evrende evrildiler" yerine antropikçiler sorunu "İnsan bugünkü tarzda evrilebilmek durumunda olduğu için Evren şöyle şöyle" şeklinde koyarlar. Bu anlayış en önce, şimdilerde bunu "Güçlü Antropik Önerme" diye adlandıran Carter tarafından tanımlandığı haliyle "Güçlü Antropik İlke"de cisimlenir. Bu ilke, evrenin (ve dolayısıyla üzerinde yükseldiği belirleyicilerin) bir aşamada içinde gözlemcilerin yaratılmasına izin verecek şekilde olması gerektiğini iddia eder.

Ortaya çıkan saçmalığın büyük kısmı, İngilizce'deki "must" sözcüğünün yarattığı anlam kaymasına bağlı: eğer bu sözcük evrenin Birisi ya da Birşey tarafından zorlandığı anlamına geliyorsa, teolojik bir yorum kaçınılmaz görünür. Görünüşte Barrow ve Tipler, davranışı ele alma ile eğilimi ele almayı birbirinden ayırt etmekte ya isteksiz ya da becerisiz kalarak, fizikteki değişmeli ilkelerin teleolojiye götürdüğü yolundaki eskimiş görüşü yeniden dirilterek, şöyle bağlıyorlar: "teleolojik düşünce modern matematiksel fizik için vazgeçilmez olacaktı gibi görünüyor."³⁴

İma edilen tasarım daha fazla bile açıldı. John Wheeler (o sıralar Princeton, şimdi Texas) kuantum kuramına dayalı özel bir epistemolojiye güvenerek oldukça insan-merkezci olan "Katılımcı Antropik İlke"yi önerdi: "Evrenimiz için gözlemciler gereklidir"³⁵ ve Barrow ve Tipler "Nihai Anthropic İlke"yi (FAP) [Final Anthropic Principle'in ilk harfleri -ç] ürettiler: "Evrende zeki bilgi-işlemciler vücut bulmalıydı, bir kez vücut buldu ve artık asla ölmeyecek."³⁶

Bilgisayarlar, Barrow ve Tipler'in kitabında önemli bir rol oynarlar. "Zeki bir varlık -veya genelde, canlı bir yaratık- esas itibariyle bir tür bilgisayardır... hatta insanın, insan vücudu adındaki özel bir donanımda çalıştırılmak üzere tasarlanmış bir program olduğunu söyleyebiliriz...

FAP zeki hayatın sonsuza dek sürmesini gerektirir." Bu uç boyutta indirgemecilik, "bilgi işlemin-programların çalışmasının" geleceğe aktarılması ile kusursuzlaştırılıyor.

Barrow ve Tipler, aralarındaki farklara çok az özen göstererek, fiziksel biyolojik ve toplumsal bilimlerin arasında kolaylıkla gidip geliyorlar. Örneğin, bilgi-işlem terimi ilk olarak, bazı çevre-bilimciler delil gösterilerek ekonomik sistemin ürün değil hizmet ürettiği öne sürülüp bir kararlı-durum ekonomisi ihtimalinin reddedildiği "Modern Teleoloji ve Antropik İlkeler" başlıklı bir bölümde ortaya çıkıyor. Ayrıca, "bütün hizmetlerin maliyetleri, neredeyse bütünüyle, insan aklında ve insan uygarlığının biryerlerinde yer alan bilgi tarafından denetlenir." Ve, "bütün hizmetlerin -ekonomik sistemin bütün çıktısı- her biri [aynen alıntı] sözcüğün bilişim kuramındaki anlamında 'enformasyon' un bir türüyle eşitlenebilir."³⁸ Dolayısıyla, "hizmetler insan aklı denilen çok çapraşık bir program için bir tür bilgi girdisidir." Bu pasajı şöyle bir soruyla bitirirler: "(Aydınların genelde yaptığı gibi) Hükümetin bilgi üretimine ve aktarmasına müdahale etmemesi gerektiğini varsayarsak, bu, kaçınılmaz olarak, hükümetin ekonomiye de müdahale etmemesi gerektiği anlamına da gelmeyecek midir?" (s.171-3)

Buradaki el çabukluğunu açıklayayım. Önce hizmetler ürünlerin yerine konur. Sonra hizmetlerin maliyetlerinin bilgisi hizmetlerin kendilerinin yerine geçirilir. Bu bilişim kuramındaki anlamında bilgi ile yer değiştirir. En sonunda serbest yayındaki anlamıyla bilgi, bilginin bilişim kuramındaki bu anlamıyla eşitlenir.

Bunun gibi düşük-düzeyde teoloji, teleoloji ve safsatalar evrenbilimde ve fizik'in diğer dallarında son dönemin popüler yayınlarında oldukça sıradan hale geldi. Paul Davies adında enerji dolu bir indirgeyici, "bence bilim Tanrı'ya gidişte dinden daha emin bir yoldur" diyecek kadar ileri gitti.³⁷ Muhterem Profesör Polkinghorne ikisi arasında köprülük yapıyor: "Din olmaksızın bilim hiçbirşeydir, olası en derin anlayışa ulaşamaz."³⁸ "Bilim ve Din: Beyhude Bir Uzaklık" başlıklı bir makalede herşeyi çorbaya çeviren Başpiskopos Habgood, "bilimle ilgilenenler, teolojide, ciddi olarak sezilen bir gerçeklik hakkında metafizik iddialar öne sürme doğrultusunda bir müttefik görmek için ısrarlı ve açık fikirli olmalıdırlar"³⁹ diye buyuruyor.

Açık tanı, bir çıkışın gerekli olduğudur. Dine geri dönen bir rota olarak popüler evrenbilim ve fizik, Çemobil'in, Challenger'ın, soğuk-füzyon fiyaskosunun, kıtlığın, Dünyanın ısınmasının, Körfez yangınının, ve yükselen nüfus bunalımının yarattığı olumsuz titreşimleri yalanlayacak birşey yapmakta, her şeyin yolunda olduğu ve mükemmelleşmenin uzak olmadığı yolunda bir imada bulunmaktadır.

Harmke Kamminga geçenlerde bu sayfalarda Kaos kuramının yeni bir mistisizme dönüşebilme tehlikesi gösterdiğine dikkat çekmişti.⁴⁰ Ben de, evrenbilim de dahil diğer doğal bilimlerin benzer ihtimaller arzettiğini söylüyorum.

Notlar

1- "Evrenbilim (kozmozoloji): Düzenli bir bütün olarak evrenin ve onu yöneten genel kuralların bilimi veya kuramı"... Bu makalenin ilk taslağı üzerinde yorumları için Max Alexander'a, Abraham Baravi'ye, Hermann Bondi'ye, Dina Hecht'e, Harmke Kamminga'ya, Moshe Machover'a, Stephen Mason'a, Bianca Monteleoni'ye, Marta Monteleoni'ye, Jerry Ravetz'e, Chris Roper'a, Abner Soleimany'e, ve oğullarım Adam ve Simon'a şükran doluyum. Kalan tüm hatalar bana aittir.

2- Tümü bu makalenin alanı dışında kalan, Kopernik'in çalışması ve onu takip eden Kepler ve Galileo'nun başarılarının devrimci nitelikleri için, örneğin şu referansa başvurabilirsiniz: Stephen F. Mason, *A History of the Sciences*, New York 1962

3- Astronomik bulguların epistemolojik problemlerini bu yazıya taşıma kaygısı içindeyim. Metindeki "bilinen", "anlaşıldı", "keşfedildi" ve benzeri sözcükler düz anlamıyla okunmalı ve hali hazırda geçerli olan kuram, ya da eldeki geçerli gözlem sonuçlarının kalıcı olduğunu ima ettiğim düşünülmemelidir. Gözlem sonuçlarının anlamını açıklama yolundaki problemlerin tam bir açılması için bak. Ian Hacking, *Representing and Intervening*, Cambridge 1983 (Bu referansı Harmke Kamminga'dan aldım)

4- Nova'lar, kendilerine eşlik eden bir eş yıldızdan çekimleri maddenin neden olduğu bir nükleer tepkimeler zincirinin başlangıcında parlaklıklarında meydana gelen ani bir artış sayesinde Dünyadaki gözlemciler tarafından görünür ya da daha dikkat çekici hale gelen yıldızlardır.

5- H. W. M. Olbers, J. E. Bode, ed. içinde, *Astronomisches Jahrbuch*, 1826, s. 110

ÇN1- Gravitasyon, "çekim" olarak da Türkçeye çevrilebilir gibi görünüyorsa da bu yanlış bir çeviri olur; çünkü, terim olarak gravitasyon sadece kütleyle bağlı bir çekimi ifade eder, oysa kütle çekiminden farklı çekim türleri de vardır. Diyelim ki "kütle çekim" şeklinde çevirdiniz. O zamanda şöyle bir yanlışlığın yolunu açmış olursunuz: Dilin yapısından ötürü "çekim" bir fiili kuvvet uygulanmasını içermektedir. Halbuki evrenbilimin ulaştığı aşamada "gravitasyon" bir kuvvet işi değil, bir uzay eğrilmesi işidir.

6- Bu tür sözcükler (göstermek olanaklıdır vb.), verili matematiksel veya fiziksel varsayımlardan yargının kendisine giderken izlenen yolu göstermenin teknik olarak çok güç olduğu durumlara tekabül eder.

7- Genel görelilik kuramında kızıla kaymanın alternatif yorumları da vardır; fakat bunlar çıkarılacak sonuçlar açısından belirgin bir değişiklik yaratmıyorlar.

8- Sıradan bir harita düzdür. Genel göreliliğin uzay-zamanı, üzerine kabartma işlenmiş bir harita gibidir. Daha fazla teknik olmayan açıklama için, öm. bk. Bertrand Russell, *ABC of Relativity*, Londra 1985.

9- Bu süreç G. F. R. Ellis tarafından "Innovation, Resistance and Change: The Transition to the

Expanding Universe", B. Bertotti vd., ed., *Modern Cosmology in Retrospect*, Cambridge 1991 içinde incelendi.

ÇN2- "Cosmic background radiation": Türkçede yerleşmiş "kozmozik arkaplan ışıması" diye bir terim yok; bunun yerine basitçe "kozmozik ışıma" terimi kullanılıyor.

10- Bundan, en etkili olarak Lord Kelvin tarafından savunulan şu yargı çıkarıldı: Güneş 100 milyon yıldan fazla olmayan ve muhtemelen 20 milyon yıla kadar inebilecek bir süredir ısı ve ışık yayıyordu. Darwin'in evrim kuramına doğal ayıklanmanın rasgele süreçlerinin evrilmesi için ortada yeterli zaman olmadığı temelli yapılan bu kapalı karşı çıkış, Darwin'e göre "geliştirilmiş olanların en seçkinlerinden biri"ydi. (*The Origin of Species*, 6th edn., Londra 1882, bl. 15). Kelvin'in zaman ölçekleri için bak. J. Burchfield, *Lord Kelvin and the Age of the Earth*, Londra 1975.

11- Bir kızıl dev büyük ve göreceli olarak soğuk bir yıldızdır; beyaz cüce ise küçük ve sıcak bir yıldızdır. Yıldızların evriminin çok da teknik olmayan bir dökümü için bak. Jay M. Pasachoff, *Contemporary Astronomy*, 4th edn., Philadelphia 1989.

12- Amerikan ordusu Almanya'nın Sovyet kısmında kalan bir yeraltı fabrikasının stoklarında kalan yüz kadar Alman V-2 roketini kaçırdıktan sonra. Bk. *Outlook for Science and Technology: The Next Five Years*, National Research Council'in bir raporundan alınma. San Francisco 1982, s. 339

13- "Toplumsal teknik bir ihtiyacı varsa, bu bilimin ilerlemesine on üniversiteden daha fazla yardım eder." F. Engels'ten H. Starkenburg'a, 25 Ocak 1894'te. Dona Torr edn. içinde, Marx ve Engels, *Selected Correspondence*, Londra 1936, s. 517.

ÇN3- Burada gürültü, alışılmış anlamıyla gürültü değil, teknik anlamıyla gürültü. Yani, daha çok teknik alet-edevat tarafından algılanan ve engellenemeyen bir tür radyo yayını.

14- 1909'da parçacık fikrini fiziğe sokan fizikçi Max Planck'in anısına.

Jargon kullanımından kaçınmaya çalıştım; ama, üs imlemi onun kuvvetlerini ifade etmek için oldukça faydalıydı; 10^h , 10^i n tane sıfırın izleyeceği anlamındadır; 10^{-h} ise 10^h 'e bölünmesi anlamına gelir. Örneğin, 10^9 bir milyar, 10^{-9} ise milyonda bir demektir.

15- Evrenin erken tarihi pek çok popüler veya yarı-popüler kitapta anlatılmıştır. Yeni, yetkin, giriş düzeyinde, görece ucuz ve görece ideolojiden arınmış bir kitap için bk. Malcolm S. Longair, *The Origins of Universe*, Cambridge 1991.

16- Chris Isham, "Quantum Gravity", Paul Davies ed., *The New Physics* içinde, Cambridge 1989, s.93

17- Bu dereceleri kıyaslamak için: Güneş ve Ayın Dünyadan görüntülerinin çapları yarım derecedir.

18- Önemli ama ihmal edilmiş yarı-popüler bir kitapta: *Cosmogogenesis*, Oxford 1990

ÇN4- *Grand Unified Theories*. Bundan böyle kısaltması GUT olarak kullanılacak.

19- Orta halli teknik bir giriş için, bk. A. Guth ve P. Steinhardt, "The Inflationary Universe", P. C. Davies ed., *The New Physics*, Cambridge 1989 için-

de.

20- Ya. B. Zel'dovitch ve I. D. Novikov, *Relativistic Astrophysics*, c. 2, Chicago 1983, s. 410

21- M. J. Geller and J. P. Huchra, "Mapping the Universe", *Science* 246, 1989, s. 897-903

22- Marc Davis, "Looking Backwards* Past Zero", *Nature* 343, 1990, s. 699-700

23- W. Saunders vd., "The Density Field of the Local Universe", *Nature* 349, 1991, s. 32-8

24- Proceedings of the Fourteenth Texas Symposium on Relativistic Astrophysics, *Annals of the New York Academy of Sciences* 571, 1981 olarak basıldı.

25- Bu tür destekler Avrupa'daki kuruluşlara da sağlanıyor. 1970'lerde Londra'da, akademik hizmette görevlerimden biri de genel görelilik kuramında yapılan araştırmalara Amerikan Hava Kuvvetlerinin verdiği bir ödülü yönetmekti.

26- "Astronomy in Society: Introduction to a History of Contemporary Astronomy", *Cahiers Fundamenta Scientiae*, no.73, Strasbourg 1977

ÇN5- NATO Advanced Study Institute

27- Christopher Caudwell, *The Crisis in Physics*, Londra 1939. Bu kitap, yazarının 1937'de, İspanya'da Uluslararası Tugaylar'la birlikte savaşırken ölümünden sonra yayınlanmıştır. Daha sonra, bitmiş beş bölümü, Caudwell'in *Ölen bir Kültür Üzerine İncelemeler*'inden bazı bölümlerle birlikte *The Concept of Freedom*, Londra 1977 içinde yeniden basıldı.

28- Herşeyin Teorisi üzerinde yazan yazarların şaka yaptığını düşünen herkes, örneğin aynı adı taşıyan şu kitabı bir göz atmalıdır: *Theories of Everything*, John Barrow, Oxford 1988.

29- Bantan Press, Londra 1988.

30- Garry Wills, *Under God: Religion and American Politics*. Buradaki anket verileri şu kaynaktan alınma: C. Vann Woodward, *NYRB* içinde, 14 Şubat 1991.

ÇN6- *Millenarian...* Anlamı: kıyametten önceki bin yıllık dönem içinde Dünyaya barış ve selametın hakim olacağına inanan kimse...

31- Oxford 1986

ÇN7- Aslı: *anthropic...* Yaklaşık olarak insan-merkezli anlamına geliyor. Ama "human-oriented" değil, "human-centered" anlamına. Yani görüş kabaca şu: "Evrenin varlık nedeni bizatihi insandır." Bu, daha önce ilga edilen evrenin merkezi kavramını insan özelinde yeniden kurma anlamına geliyor.

32- "Large Number Coincidences and Anthropic Principle in Cosmology", M. S. Longair ed., *Confrontation of Cosmological Theories with Observational Data* içinde, Dordrecht 1974, s. 291-8.

33- "On Being the Right Size", aynı isimde bir ciltte, Oxford 1991.

34- *The Anthropic Cosmological Principle*, s. 152. Eğilim ve davranış ayrıştırması ve eğilim argümanlarının fiziksel bilimlerde değil sosyal bilimlerde uygulanabilirliği için, bak. J. Elster, *Explaining Technical Change*, Cambridge 1983.

35- Tefsir ve kaynakça için, bk. *The Anthropic Cosmological Principle*, s. 22, 470, 505

36- Bu tür nesnelerin her zaman meydana boş

bulmadığı eklenmelidir. Martin Gardner (*NYRB*, no. 8, 1986, s. 22) bu ilkenin adını *Tamamen Gülmüş Antropik İlke* olarak düzeltti [*Completely Ridiculous Antropic Principle*. Kısaltması CRAP, argoda saçma ve pislik anlamlarına gelir -ç].

ÇN8- Çeviride hata yok, cümle bozuk. Herhalde Felix Pirani de "sic" notunu bunun için kondu.

37- *God and the New Physics*, Londra 1984, s. ix.

38- *Science and Religion*, Londra 1988. "Büyük patlama kuramından dinsel anlamlar" çıkaran, konu hakkındaki edebiyatın yaygınlığı. Daniel j. Kelves (*NYRB*, 16 Mart 1991) tarafından beyan edilmiştir.

39- "Science and Religion: An Absolute Gap", *New Scientist*, 8 Aralık 1990, s. 10.

40- "What is This Thing Called Chaos?", *NLR* 181, Mayıs-Haziran 1990.

PENCERE YAYINLARI

Salman Rüşdie	
JAGUAR GÜLÜŞÜ	22.000
Günay Aslan	
YAS TUTAN TARİH33 KURŞUN	15.000
Halil Berktaş	
KABİLEDEN FEODALİZME	40.000
BİR DÖNEM KAPANIRKEN	30.000
Victor Serge	
KİROV'UN ÖLDÜRÜLMESİ	30.000
BİR DEVRİMCİNİN ANILARI	40.000
Haydar Ogur	
SÖNSUZLUK ÖYKÜLERİ	14.000
Genrikh Trofimenco	
AMERİKAN SAVAŞ STRATEJİLERİ	28.000
Etienne Balibar	
PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ ÜZERİNE	25.000
N. S. Kruşçev	
KİŞİ KÜLTÜNE KARŞI	14.000
1923 MUHALEFET BELGELERİ	15.000
Solomon Volkov	
TANIKLIK TUTANAĞI	40.000
Alex La Guma	
MEVSİM SONUNUN SISI İÇİNDE	25.000
Ömer Faruk Cıvaoğlu	
TITREK HAMSİ ÖRGÜTÜ	15.000
Leo A. Müller	
GLADIO (KONTRGERİLLA)	18.000
Oral Çalışlar	
HZ. ALİ, MUAVİYE ÇATIŞMASI	25.000

KADIN KİTAPLARI

Fatmagül Berktaş	
KADIN OLMAK, YAŞAMAK, YAZMAK	20.000
Lise Vogel	
MARKSİST TEORİDE KADIN	25.000
Shere Hite/ Kate Colleran	
İYİ AŞIKLAR KÖTÜ AŞIKLAR	22.000
Diana Gittins	
AİLE SORGULANIYOR	25.000
J. Mitchell A. Oakley	
KADIN VE EŞİTLİK	35.000
Miriam Tlali	
SOWETO ÖYKÜLERİ	18.000
Tania Modleski	
HİNÇLA SEVMEK	18.000
Miranda Davies	
ÜÇÜNCÜ DÜNYADA İKİNCİ CİNS	25.000